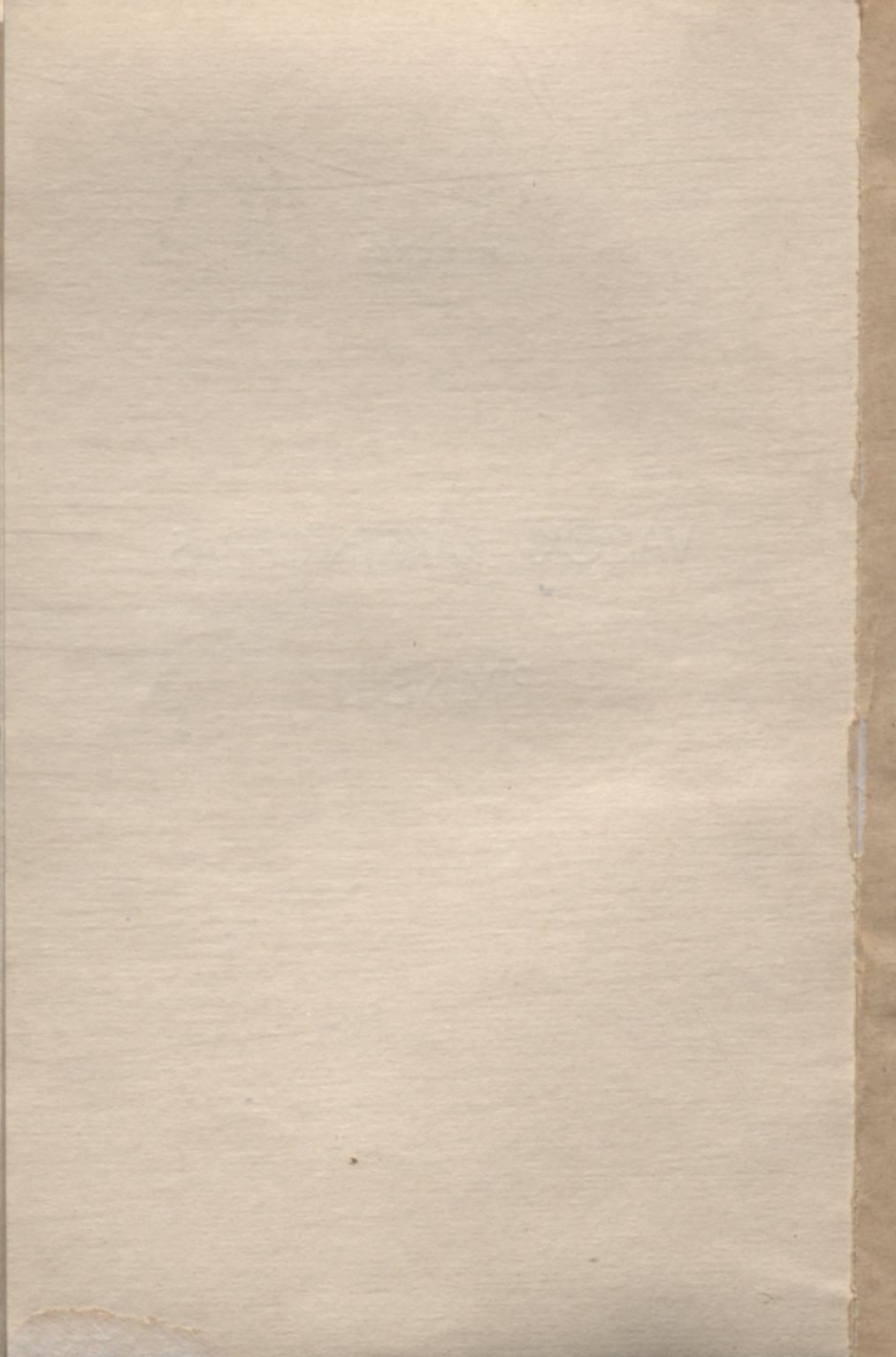

810.09

M. BUKŠS

VACŌKĪ RAKSTNĪCEIBAS

PĪMINEKLI

810.09

M BUKSS

VACŌKĪ RAKSTNĪCEIBAS
PĪMINEKLI

VI. Lōča izdevnīceiba

1952

L. Lotmanis

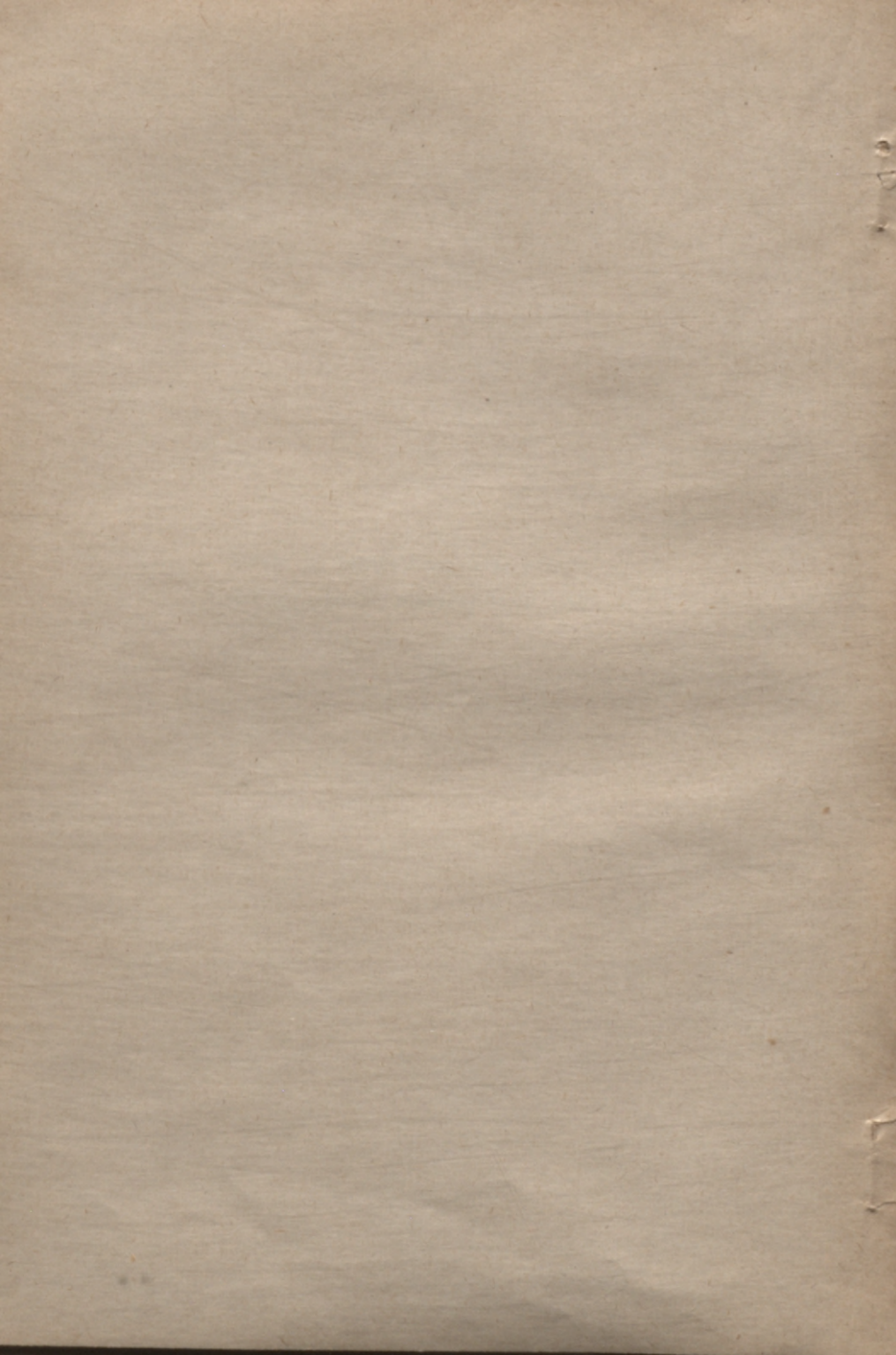
a

LATVIJAS VALSTS
BIBLIOTEKA

92-

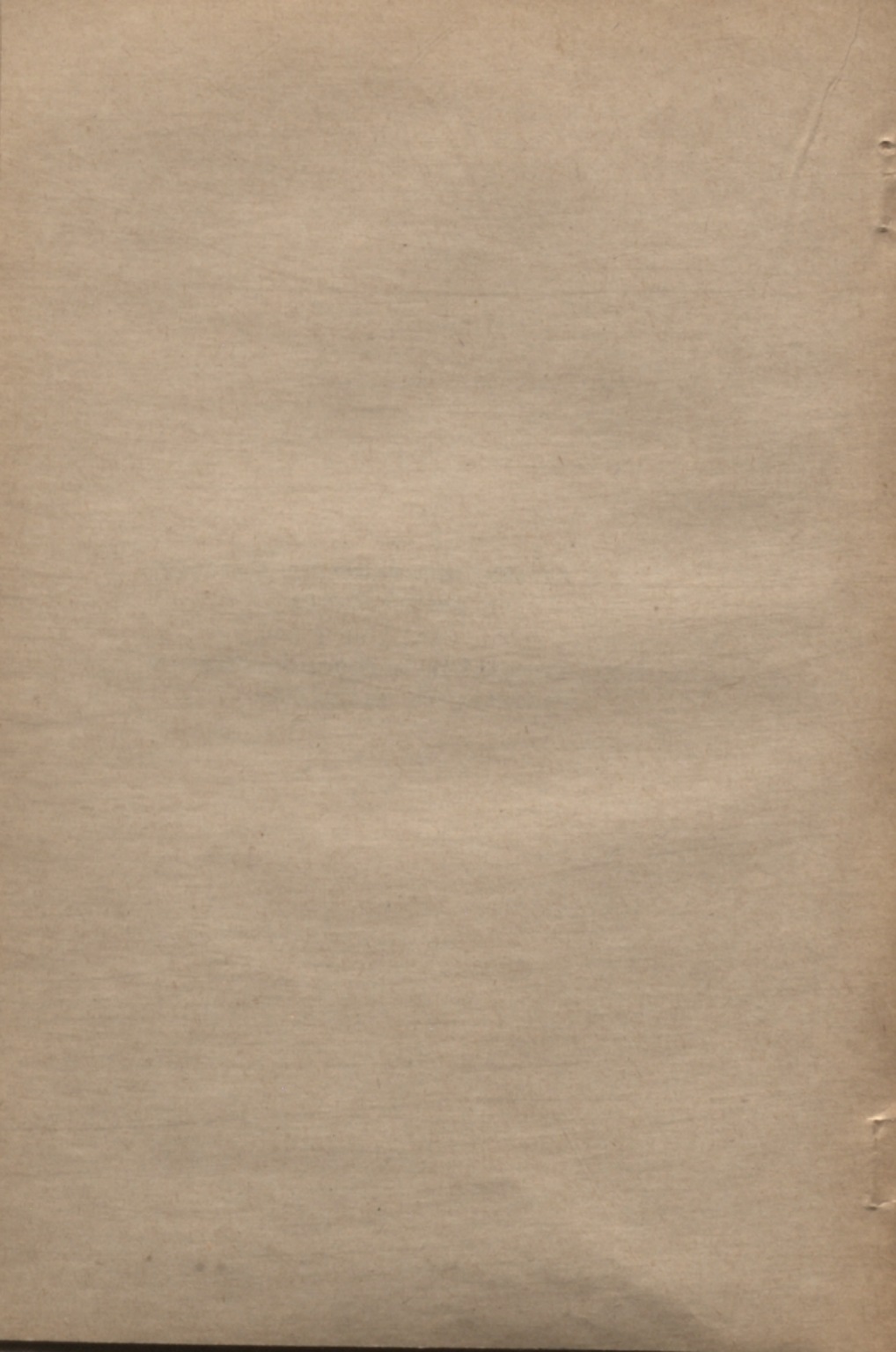
5.540

Myusu tāvu zemi sorgoj un svētej,
mes Tevi tyudzam Kungs un Divs!

16. G. S. LATVIŠI TEIK SA DALEITI KATŌĻUS
UN PROTESTANTŪS

LATVIŠU LITERATURA SAZOROJ KATŌĻU UN
PROTESTANTU TRADICIJŌS

1. Ceļņa storp katolicismu un protestantismu

16. g. s. Rītumeiropā un Latvijā

Golvonais reformācijas kustības centrs bija Vācija, kaut gan leidzeigas tendences skāre arī citas zemes.

Tās pamatā nav tik daudz teologiski kā **politiski** vaicājumi. Eiropas bruņniecība bija auguse un atsateistējuse pa godu simtinim par atsevišķim mozim valdinīkim, kurim napatyka myužeiģō padūteiba keizaram un pāvestam. Augūšōs piļsātas, kas pādejā godu simtini bija izaveidōjušas par bogōtom un styprom vīneibom, arī gribeja atsabreivōt nu keizara un pāvesta aizbiļdniceibas. Pymrais reformācijas sūls jau izapaude t. s. „investituras streidūs“, kod laiceigj valdiniki vairōk voi mozōk panōce tiseibu iceļt omotā goreigōs personas (pīm., veiskupus). Reformācijas politiskais mērķis bija igyt tiseibas, lai laiceigō vara valdeitu par goreigū. Šys gōjiņš reizē bija saisteits arī ar bazneicas un klūsteru īpašumu pōrišonu laiceigōs resp. muižnieceibas rūkōs, un ar jōs varas pi-augšonu. Tōdēļ ir saprūtama parōdeiba, kōdēļ reforma-cijas vīneigais atbolsts bija muižnieceiba, bet tauta turē-jōs pi sovas vacōs tiseibas.

Reformācijas teologiskō puse vērsēs pret goreidznī-ceibas montkōreibu, zamū izgleiteibu, celibata pōrkōpšōnu un izvērēja arī dažus dogmatiskus jautōjumus, kurim 15. g. s. breivdūmeiba un naticēiba jau bija plaši sagatavōjuse ceļu un kuri pi daudzom tautom, sevišķi Italijā, bija plaši izdebatēti. Tai Lutērs 1517. g. piyta pi bazneicas durovom sovas reformācijas tezes, kuru vōrdā lōļōk sōcēs reformācijas kustēiba. Jo reformācijas kustēiba nabyutu baļstējusēs uz politiskom preteškeibom storp pāvestu un Vācijas firstim, Lutērs ar sovu teolo-giju byutu bejis sadadzynōts uz sōrta un pazudis kai, pīm., Huss, Savonarola un daudzi cyti.

Bet reformācijas kustēiba bija politiska lieta. Kod Vācijas zemniki tū bija īsadūmōjuši par tautas breiveibas kustēibu un nu sovas puses uzstōdeja „tezes“ namīru

veidā, Luters paleidzēja tūs apspist un sauce: „Šaunit uz tim sunim!“ Zemņiki nu šos kusteibas na tikvin nikō naigiva, bet, pīaugūt muižņiceibas varai, arvin vairōk zaudēja nu sovom tiseibom, tai ka dreiz kliva par dzymt-cylvākim. Ispēja beja vina vineigō: jo pasaplašynoņ zemņiku tiseibas, sasašaurynoņ muižņiku; paplašynoņ muižņiku — sasašaurynoņ zemņiku. Nūtyka tai, ka vinnēja muižņiceiba.

Caur klasicisma atjaunōšonu literaturā tisiskā dzeivē sōka **atdzeivynōt romišu tiseibas**, kuras cēle muižņika varu un sagatavōja ceļu, un nūvede leīdz dzimtniceibai un jaunlaiku vērdzeibai. Kaida vēstures ironija: humanisms un vērdzeiba izaug vinā laikā! Latvijā pyrmais romišu tiseibu atdzeivynōšonas mēģinōjums beja Tolgsdorfa laikā Davida **Hilchena** sastōdeitais Livonijas zemņiku tiseibu projekts (1599), kū Pūlijas vaļdeiba tūmār naapstyprynōja. Bet de facto zemņiki tūmār kliva „glaebae adscripti“ — saisteiti pi zemes. Pēc Hilchena projekta nūraideišonas muižņiceiba pīsavērse Zvidrijai, un nōkušūs godūs sōcēs zvidru kars.

Muižņiceiba sovā varas kōrē beja gotova uz vysu. Ikvins firsts grib kļyut par augstōkū laiceigūs un goreigūs litu nūteicēju sovā zemē. Ar klasicisma atdzeivynōšonu firstus sōc titulēt Caesar Augustus Imperator Pontifex Maximus, Firstu ideals — absolutō vara: quod placet principi, lex esto! Prūtams pēc augstōkus firstu parauga dzynōs ari muižņiceiba. Nu 1555. g. beja panōkta Augsburgas ticeibas breiveiba, bet tei beja tikai muižņiceibas breiveiba. Zemņikim beja jōbyut taidā ticeibā, pi kaidas turējōs jō muižņiks — pēc lykuma: cuius regio, eius religio (kō vaļdeišona, tō ticeiba). Zūbynu, ticeibu un oltoru muižņiceiba apvinoļ sovas varas styprynōšonai un šūs vysus trejs sabīdrētūs padora par sovim irūčim. Ši apstōkli mums ir seviški jōpatur vārā, kod mes raugomēs uz lelu ticeibas sajukumu 16. g. s. Latvijā, kur reformacija leidzeigi daudzajom cytom zemem tautai tyka uzspista ar muižņiku varu.

Taida golvonūs vilcīņūs ir reformācijas kusteibas politiskō puse. Teologiskā ziņā sōkumā luteranisms nabeja taidis, kaidis tys ir tagad.

Golvonais Lutera reformas pamats beja atsabreivõt nu katõļu Bazneicas tradicijom un autoritates un pisa-vērst Svātūs Rokstu burtam, atstõjõt tõ skaidrõsonu un izprasõonu kotram par privatu lītu (bet praktiski tikai firstim un tūs goreidznikim!). Ar tū ticeibas pamats kļūst spredikis

Patvāleiga reiceiba ar Sv. Rokstim dreizi vīn radeja nasaskaņas pošu luterišu storpā vēļ Lutera laikā (sal. Lutera un Karlštata preteškeibas). Pim, Luters mōceja: lai toptu izpesteits, piteik tikai ar ticeibu un vairōk nikō. Zvidru reformatori tymā pošā laikā mōceja: lai toptu izpesteits, ir vajadzeiga ticeiba un tei vēļ ir jōap-līcynoņ ar lobim dorbim.

Na tikai kristeigō pasauļa uzskota ziņā, bet ari līturgiskōs ceremonijōs pōrvērtēibas nūsarysynōja pamozam. Sōkumā ilgās godu desmitēs luterani lītoj latiņu tekstus divakolpōjumūs, tod pamozam pōrit uz tautas volūdū. Izleigšona ar katōlim beja vigli ispējama. Pāvesti dāreja vysu, bet šķērslis beja nagribēšona.

Reformacija nav nūsarysynōjuse tikai evolucijas un reformu ceļā. Reizem tei ir nasuse naida pylnus revolucionarus uzlismōjumus. Taidi Latvijā nūtyka, pim, Reigā un cytōs vitōs. 1524. g. Reigā nūteik oltoru pūsteišona un svātgleznu un relikviju iznycynōšona. Lai tautu atradynōtu nu katōliskajim sakramentim, kaidreiz pi Diva golda sakr. vitā izdāleitas rutku skēleites. Tauta nasaprasšonā ir sacejuse: „Soldais Pesteitōj, cik Tu esi palicis ryugts!”

16 g. s. pyrmajā pusē (1520 — 1534) reformacija Latvijā pidzeivoj sovu uzplyuduma viļni. Kai jau saceits, na tik daudz te beja nūzeimeiga sludynōtōju darbeiba kai piļsātu un muižniceibas stōja, kas veicynōja pōreju jaunajā ticeibā.

Kai 16 g. s. pyrmajā pusē ir nūritējuse goreigō ceīņa storp luterāņu un katōļu sludynōtōjim, nav seikōk zynoms Radzams, katōlim ir tryucis spējeigu darbinīku. Tikai 16 g. s. ūtrajā pusē, kod Latvijā pasarōda tāvi jezuiti, sōcās aktīva sacenseiba ticeibas sludynōšonā.

2. Jezuitu darbeiba un latvišu literaturas sūkumi Latvijā

Livonijas kars, politiskūs apstōkļu maiņa, pūsts, kari, bods un mēri ir 16. g. s. ūtrōs puses nūtykumi, storp kurim sōc deigt pyrmi latvišu literaturas osni. Gora dzeivei apstōkli ir nalabvēleigi, bet tautas psihē tūmār ti ir atstōjuši palikamas pādas ar bōrineites un lobūs veceišu, boltūs tāvu literariskajim tālim. Tautas poezijā šymā un vālōkūs cisšonu laikmatūs ir rodušis bōrineišu, aspīstūs cylvāku un kristeigōs taisneibas apgorōti sacerējumi, bet par tū ir stōsteits cytā sakareibā. *)

Lai gon karu reši kurā godu simtini ir tryucis, tūmār lelōkū pūstu latvišim ir nesis t. s. Livonijas kars. Krīvijā uz trona beja nōcis Jōns IV, saukts Brīsmēigais: jys uzbruka Livonijai 1558. g. Vitejō vara glōbe tū, kas glōbams, un meklēja paleidzeibu pi pūļu kēnenim. Sigismunds II isamaiseja karā, un 1561. g. nūtyka Livonijas pakļaušona Pūlijai, izdolūt Kūrzemi kai atsevišku hercogisti ordeņaim ar Augsburgas ticeibas breiveibu.

Bet kars ar tū vēļ nabeja beigts. 1577. g. Jōns Brīsmēigais otkon atjaunoj ibrukumus Latgolā un Vydzemē. Nūteik brīsmēiga idzeivōtōju izkaušona, aizvesšona vērdezeibā un pōrdūšona. Koleidz galeigi izadūd krīvus aizdzeit, kars ilgst. Pēc krīvu padzeišonas kēneņš Stefans Batorijs grib izlobōt zemniku stōvūkli, izvad muižu reviziju, grib sašaurynōt muižiniku tiseibas, bet nateik golā ar muižiniku veiklū diplomatiju. Muižniceiba meklej atbolstu zvidrūs. Nu 1601. g. sōcās kars ar zvidrim, kas ilgst leidz 1629. g. Tai 17. g. simtiņš isasōc latvišim vēļ ar napiradzātu mēri un bodu (1601. — 1603. g. vosorā apsaļ labeiba un pat kūkim lopas). Zvidru kars izabeidz ar Altmarkas pamiru 1629. g., pi kam zvidri patur Vydzemi (ari Igauniju), Pūlija — Latgolu (pūļu Livonija, vālōk — inflantija) un Kūrzemi kai atsevišku hercogisti (ducatūs).

Symā laikmatā nūteik seivas goreigas ceinās storp protestantim nu vinas puses un tāvim jezuitim nu ūtras puses. Pūlijas kēneni gon labprōt atbolsta katōlicismu, bet reizē tim ir jōrespektej Augsburgas ticeibas breiveiba, un ticeibas vaicōjumu ar varu izškērt navar. Tod jī aicynoj

*) Sal. M. Bukšs, Seņču pasaule, 1950.

uz Latviju misijas dorbā tāvus jezuitus, kas Rītumeiropā ar lelim panākumiem veica rekatolizācijas darbus.

Jezuītu ordenis beja vēl jauns, komplektējās un sevišķi izlases spēkim, izstrādāja seiki pādagogiskā dorbā principus un metodes un tautas audzināšonas un apostoliskajā dorbā strādāja ne tikai ar vārdim, bet ar eista kristeigō cylvāka pīmāru. Pošaizlīdzēigais pīmārs golvonā kōrtā beja tys, kas jezuitim atvēre ceļu uz tautas sirdi, kas tūs tautai dareja milus un uztycamus. Bet augsti izlases darbiniki ir tūmār rata lita. Uz kēneņa Batorija pīprasejumu dūt 14 misiju darbinikus, nu jezuitu provinces jys dabōja tikai 3, storp kurim beja arī Tolgsdorfs (kas tod vēl nabeja jezuitu ordeni uzjēmts).

Pūļu laikā, 1582. g. teik atjaunōta Cāsu veiskupija (veiskups Senkings nu 1587. g.). Tymā pošā 1582. g. Reigā isarūn pyrmī trejs jezuiti un isōc sludynōšonas darbeibu. Jim ir leli panōkumi pī vīnkōrsōs tautas, strōdnikim un tūs orūdorganizacijom Reigā. Jī cepteigi mōcōs tautas volūdu un spredikoj, t. i., soka mōceibas atteiceigā tautas volūdā. Reigā jī litoj četras volūdas: latiņu, vōcu, pūļu un latvišu. Apostoliskajā dorbā jī it pī vīnkōrsōs tautas pa lauku mōjom, kūp mēri un bodā mērstušūs, snādz tim goreigu un materialu pabolstu, tai ka, pīm., Tolgsdorfu tauta beja isaukuse par milū, lobū tētenu, bet goreigō vadeiba — par Livonijas tāvu un apostolu.

Protestantu sludynōtōjim ar jezuitim beja gryuši sasaceņst. Jezuitu mīlesteibas dorbi, izpaleidzeiba un pazeimeiba beja napōrspējama. Jezuiti pī tautas gōja ar draudzeibu un mīlesteibu un tautu aizstōvēja muižiniku priškā, protestantu goreidzniki turpretim tautas acis beja kungu goreidzniki, kunga interešu aizstōvi. Katōļu Bazneica pī seyis tautu saisteja ar pādagogiskim leidzeklim, ceremonijom, procesijom, goreigū dzīdōšonu, ticeibas mīsteriju; protestanti — pī sovas bazneicas spīde ar muižiniku policejiskū varu, likūt naudas strōpes un iva dūt tai sauktu „kauna stobu“, sorgus pī bazneicom un * t. t. Ar cālu personeigu pīmāru, kai tys izrit nu 1584. g. revizijas, protestantu sludynōtōji navarēja lepōtis, 1584. g. revidents syudzis par pastoru nūlaideibu, laiceigumu, dzeršonom, krūgim un dančim, pī kurim tī asūt pyrmī klēt un pādeji prūjom. Pat naasūt nivīnas dzeršonas, kur mō-

ceitōjs nabyutu klēt un nanūsadorbōtu ar klētasušūs smī-
dynōšonu, reizē ari pats palykdams par apsmīkli (Script
rer. Livonicarum II 310).

Tōdēļ nav nīkas nāparosts, ka tauta turējōs pī vacōs
tīceibas, ka 1617. g. Cāsu draudzē beja 12 000 grāku.syu-
dzātōju, ka vyspōri rekatolizācijas dorbā jezuitu panō-
kumi beja vairōk kai apmīrynojūši.

Pastorizācijas dorbā sōc izvērzeit tautas volūdu gū-
da vītā gon jezuiti, gon protestanti. Bet isōkumā (t. i., 16.
g. s. ūtrā pusē) lelus panōkumus nauzrōda nīvīnā puse.
Latvišu volūdai vēļ ir tīkai mutiskōs tradīcijas, un cyt-
tautišīm tei ir jōsamōca nu tautas dzeivōs runas, bez
grōmotom, bez gramatikom, bez vōrdneicom. Ogrōki
Evangelijū tulkōjumi, Tāvs myusu un rituali teksti kara
godūs ir gōjuši zudumā, un jau sovas darbeibas sōkumā
Tolgsdorfam napīcīšami teksti jōtulkoj par jaunu.

Storp Tolgsdorfa saraksteiteitajom voi tulkōtajom
rūkas grōmotom tod ari kai pyrmō ir jō izdūtāis katōļu
katechīsmis **Catechismus Catholicorum 1585. g.** Tei ir va-
cōkō, leidz šam zynomō latvišu grōmota. 1586. g. luterani
izdūd sovu katechīsmu.

Interesanti ir saleidzīnōt šūs katechīsmus. Volūdas
zīnā ir dīzgon vōji obi, bet svoreīgi ir tūs mērki un ap-
dare. Katōļu katechīsmis beja dūmōts tautai, un tō tituls
un nūdaļu vērsroksti ir latvišu volūdā, luterāņu turpretīm
ir dūmōts tīkai pastoru vajadzeibom, un tituls un nū-
daļu vērsroksti ir vōcu volūdā, lai pastori — latvišu vo-
lūdas napratēji — varātu atrast atteiceīgu nūdaļu un tū
bāzneicā nūlaseit, par kū tod vāļōk, pēc Manceļa līcei-
bas, tauta saceja: „Kas lai saprūt, kū tys Vōcijas kačs
tur ņaud?“ (Palaikam šys tryukums ir bejis ari katōļu lai-
ceīgajam kleram.)

Pēc 1586. g. luterāņu grōmotas sōc apgōdōt un izdūt
ar Kūrzemes hercoga un zvīdru vaļdeibas leidzeklīm. Sa-
karā ar tū protestantu literariskōs tradīcijas sōc strauji
veidōtis un augt, katōļu turpretīm nālabvēlēīgūs apstōk-
ļu dēļ — neikuļōt. Lai ari lānom, tūmār auga ari katōļu
goreīgō rakstnīceiba, kas leidz šam latvišu literaturas
pētnīceībā ir atstōta nūvōrtā.

Ofīcialō latvišu literaturas vēsture, kū mōca latvišu
pamat- un vydsškolōs, eisūs vōrdūs bez kaut kaīda pla-

šoka pamatējuma pīmiņ Tolgsdorfa katechismu, bet aiz tō tyuleņ luterāņu katechismu, un tod tōļōk pīsavērs tīkai protestantu tradīcijom, napīmiņūt vairs ni vōrda par tōlōkom katōļu tradīcijom. Tai kai protestantu goreīgō rakstnīceiba ir piteikūši izpēteita un apstrōdōta, tod šys dorbs ir veļteits tikai katōļu rakstnīceibas tradīcijom, kurom bez mutiskajom tradīcijom par golvonū sōkumu ir vacōkō latvišu grōmota — Tolgsdorfa 1585. g. katechisms.

3. Katōlicismam nalabvēleigī apstōkli Reigā, Vydzemē un Kūrzemē 17. g. s.

Leli kari, par kurim jau beja stōsteits īpriķšejā paragrafā, traucēja apostoliskū dorbu un katōļu rakstnīceibas augšōnu. 1582. un 1583. g. beidzēs brīsmas nu Jōņa Brīsmēigō puses un tōļōk turpynōjōs pūļu un zvīdru kari ar 1601. — 1603. g. mēri, bodu un pūstu. Bet jau 1610. g. otkon Latgolū un Vydzemi pōrstaigoj zvīdri, pūli un krīvi. 1621. g. zvīdru kēneņš Gustavs Adolfs ījam Reigu un tyuleņ līk jezuitim atstōt šū pīlsātu. Tymā pošā laikā teik slāgta arī jezuitu rezidence Cāsūs un beidz pastōvēt Cāsu veiskupija (1582. — 1621.). Luterāņu mōceitōjīm Gustavs Adolfs pīšķir plašas pynvaras un prīvīlegijas. Kūrzemē sakarā ar Augsburgas tīceibas breiļību palik dažas katōļu draudzes un jezuitu rezidence Skaišķolnē.

Nu Cāsīm jezuiti pōrsaceļ uz Daugavpili (ap 1625. g.). Par Latgolū vēļ rysynojās kara darbeiba, kura beidzās tikai 1629. g. ar pamīru Altmarkā.

Laiks nu 1621. — 1629. g. ir lēls rūbežstobs latvišu kulturas vēsturē. Ar šū laiku

1) izabeidz tīceibas streidi Latvijā, jo Latgola palik zam Pūlijas ar katōļtīceību, Vydzeme — zam Zvīdrijas ar lutertīceību un Kūrzeme turpynoj pastōvēt kai hercogiste ar Augsburgas tīceibas breiļību, bet pōrsvorā ar luteranīsmu.

2) Latvija teik sadaleita trejūs apgobolūs, nu kurim kotrā kulturalōs tradīcijas aug par sevi. Vydzemei goreīgū literaturu apgōdoj zvīdru vaļdeiba (tai ir izdūts Gļika

Sv. Rokstu tulkējums un cytas grōmotas), Kūrzemē turpretim luterāņu goreigō rakstnīceiba atsarūn hercoga aizgōdeibā un atbolstā. Lai gon Kūrzemei un Vydzemei politiskō vadeiba dažaida un lai gon kotram apgobolam goreigōs dzīsmes u. c. teik izdūtas atsevišķi, tūmār luteraniskōs tradīcijas te aug golvonūs vīļciņūs vinaidas. Roksti, izdūti lejas latvišu volūdā, atbilst kūrzemņiku un vydzemņiku runas veidam un vajadzēibom.

3) Latgolai rokstus apgōdoj tikai jezuiti, un nav zynoms, ka tūs izdūšonu byutu sekmējuse pūļu vajdēiba. Bez Latgolas jezuitim vēļ ir jōapgōdoj ar rokstim arī Kūrzemes draudzes. Vēļ jezuiti cerej uz dorba lauku Rītumu Latvijā un vysu 17. g. s. grōmotas izdūd vydsdialektā voi, kai jī poši sauce, „kūrzemniciski“ (curlandice). 17. g. s. teik izdūtas Elgera dzīsmes, Evangeliju tulkōjumi, Elgera vōrdneica un dažas cytas grōmotas.

Bet te sēvišķi jōpatur vārā:

Tolgsdorfa pasōkums (16. g. s. II p.) dūt grōmotas tautai, 17. g. s. apseikst. 17. g. s. ni katōļu, ni luterāņu goreigō rakstnīceiba vairs nav dūmōta tautas lītōšonai, bet gon goreidzņiku vajadzēibom dēļ tautas. Par tū līcynoj grōmotu vērsroksti un cytas pīzeimes svešajōs volūdōs, kai arī tys, ka tauta grōmotu skaiteišonai nabeja sagatavōta. Poši goreidzņiki latvišu volūdu prota dīzgon vōji un turpynōja Tolgsdorfa tradīcijas: mōceitīs latvišu volūdu taidu, kaidu lītōja Reigas apkōrtņē. Šēi volūda labi nūderēja vydzemņikim un kūrzemņikim, bet par cik tei beja pījamama latgalim, konkrētu ziņu nav, koleidz poši jezuiti sōc pīsavērst „vairōk lītōtajam latvišu runas veidam“

ibid

4. Latgola — golvonō katōlicisma dryva. Katōļu rokstūs izavērza vairōk lītōtō latvišu volūda.

17. un 18. godu simtinī Latgola palyka par vīneigū katōlicisma dryvu Latvijā ar nalelom pidovom Kūrzemē. Golvonaīs katōļu centrs beja Daugavpīļs jezuitu rezidence. Daugavpīļs šymā laikā ir Latgolas „golvas pījsāta“. Pēc Olives mīra (1660. g.) Latgola skaitōs pīvīnōta

Pūlijas — Litovas karaļvalstei un litoj Sigismunda gērbūni. Nu 1677. g. Latgola ir **ksie,stwo Inflantskie** ar četriem starostijom: Daugavpiļs, Rēzeknes, Ludzas un Viļākas. Daugavpiļs starosta ir Latgolas vacōkais. Daugavpili ir Latgolas seimeļs. (Dimžāl, seimeļa archivs ir zudis.) Nu agrōkōs Latvijas archiveiskupijas šymā laikmatā palik pōri tikai Latgolas veiskupija, kas pastōv nu 1643. — 1772. godam. Ari Latgolas veiskupa sēdeklis ir Daugavpiļs.

Lūti lelu pūstu Latgolas (un ari Vydzemes) saimnīciskajai un goreigajai dzeivei sagōdōja lelais Zimeļu kars 18. g. s. sōkumā, kod Latvijā ibruca Piters Lelais. Otkon daudzās tautas pōrstaigoj myusu zemi, un otkon sōcās pūsts, bods un mēris. Seviški smogi apstōkli ir ap 1710. godu, kod pa myusu zemi staigoj krīvu, pūļu, leišu, kalmyku, kazaku, sakšu un zvidru karaveiri. Nabeidzamōs rekvizicijas un kara nūdovas godu nu goda dzan zemnikus lelōkā pūstā, un tam vysam klōt vėl pīsavinoj naražas. Šō kara laikā mēris ir bejis tik lels, ka asūt tryucis, kas apglobōtu myrusūs.

Šō kara laikā zeme tyka na mozōk izpūsteita kai apm. symts godu ogrōk Livonijas karā. Izjamūt lelu pūstu, Latgolai šys kars nikaidu politisku pōrgrūzeibu nanese, turpretim Vydzeme pōrgōja krīvu rūkōs, jo 1721. g. Zvidrija nu tōs atsateice.

Nasaverūt uz tū, ka divas godu desmites zeme tyka brismeiģi pūsteita, Latgolas goreigō dzeive pamosam auga un 18. g. s. varēja uzrōdeit ivēreibas cīneigus sašnāgumus.

Par katōļu goreigū dzeivi šymā laikmatā golvonā kōrtā ryupejās tāvi jezuiti. Mozōkais, tai tys ir radzams rakstnīceibā.

17. g. s. beigās un seviški 18. g. s. izaceļ ar lobu latvišu volūdas pazeišonu. Laikam gon nikod ōrzemniki nav vairs tai ryupeigi studējuši latvišu volūdu (pat atrozdami dorbu Latvijas universitatē), kai tū ir darejuši tāvi jezuiti. Jī sastōdeja vōrdneicas, raksteja gramatikas un gon tulkōja, gon ari poši sacerēja literariskus dorbus latvišu volūdā. (Prūtams, paraleli leidzeigu dorbu strōdōja ari luterāņu mōceitōji.) Latvišu volūdas pazeišona šymā laikmatā (1630 — 1772) ir lūti loba, seviški 18. g. s. jezui-

tu volūdnīki jau aproksta obus ielūs latvišu volūdas dialektus (Medems, Grammatica Lotavica 1737), kaidus tūs mes pazeistam šudin.

Kod katōlicisma darbeiba Latvijā golvonā kōrtā beja saisteita pi Latgolas un kod jezuitu misionari, seikōk īpasazynuši ar latgaļu volūdu, konstatēja, ka ogrōkōs rokstu volūdas tradīcijas dēļ Latgolas ir kaut kaš nadzeivs un svešs, ka šymā dorba laukā vairōk litōtō latvišu volūda ir pavysam cytaida kai pōrejūs apgobolūs, tī sōka mōceitis vītejō apgobola volūdu un tamā izdūt grōmotas.

17. g. s. ir vēļ nūgaideišonas un pōrbaudeišonas laiks. Šymā laikā tāvi jezuiti vāroj, voi Latgolā navarēs iztikt ar tū pošu rokstu volūdu, un pōrsalicynoj, ka lītas lobā roksti ir jōizdūd gon latgaļu, gon vydsdialektā.

Par latgaļu rokstu sōkumim ir izteikti vysplomōki un tendenciozōki sprīdumi, ka tī radeiti tautas saškeļšonai, nūsarūbežōšonai nu Vydzemes u. t. t.

Lītas lobā te ir jōpasvitroj, ka Vydzeme nu Latgolas šymā laikmatā ir šķērta ar politiskū varu (Vydzeme zam Zvidrijas), bet Reiga un Kūrzeme pošas grib atsasvabynōt un nūsaškērt nu katōlim un jezuitim. Nadaudzōs Kūrzemes katōļu draudzes, saleidzynojūt ar Latgolu, beja mozōkums, un uzspīst vairōkumam mozōkuma rokstus byutu bejis naitaisneigi **Vyspōri tāvi jezuiti nav nūsadorbōjuši ar nacionalū politiku tagadnes izpratnē, t. i., ni ar uzspīšonom, ni nūsarūbežōšonom, ni ar tautas vajadzību ignorēšonu.** Tū labi aplīcynoj jūs darbeiba 18. g. s., kod jī, stōvādami sovu uzdavumu augstumūs, atroda par lobōku kolpōt tautai, **izdūdūt rokstus obūs lelajūs latvišu dialektūs.** Ar tū jī naaizmērsō arī Kūrzemes katōļu, kaut gon tī beja nalelā skaitā.

18. g. s. jezuiti izdūd **paraleli latgalim un kūrzemnikim gon džišmu grōmotas** (1730. un 1731.), gon **Evangeliju tulkōjumus** (1753. un 1796.), gon arī cytas grōmotas.

Paralela rokstu izdūšona pi tik nalela laseitōju skaita nūteikti līcynoj par kaidu lelu praktisku vajadzību, un šū vajadzību diktēja tikai **apostoliskais dorbs un tauta.** Ka te ni par kaidu nūsavērsšonu navar byut runas, līcynoj vēļ tys, ka etorp luteraniskū Kūrzemī un katōliskū Latgolu šymā laikmatā ir pavysam dzeivs tylts, jo obi šī apgoboli atsaroda zam Pūlijas, un jezuitu darbeiba vī-

naiidi turpynājās Skaistkalnē, Ilyukstē un Daugavpilī (Skaistkalnē leidz jezuitu darbeibas apturēšonai 1774. g., Daugavpilī vēl turpynājās arī pēc tam).

Nu šo laikmata katōju rakstnīceiba Latvijā pastōv gon vydsdialektā (ar napōrtrauktom tradīcijom nu Tolgsdorfa laikim), gon arī latgaļu dialektā (nu 18. g. s. sōkuma). Valōk katōju rakstnīceiba golvonā kōrtā saistōs ar latgaļu dialektu resp. augslatvišu volūdu.

Lānō katōju rakstnīceibas atteisteiba na tikdaudz ir saisteita ar spēceigu darbinīku tryukumu kai laseitōju un vaļdeibas atbolsta tryukumu. Katoju tīceiba un rakstnīceiba, kai mes redzējom, ir na tikdaudz muļznīceibas kai tautas līta, un tauta beja vōjs sovas literaturas atbaļsteitōjs. Ari Latgolā tū vajadzēja atbaļsteit muļznīceibai, bet taīda atbolsta ir bejis pōrōk moz.

Kas atsateic uz kvalificātu darbinīku vaicōjumu, tod 18. g. s. ūtrajā pusē par tū navar syudzētīs. Par tīm gōdoj Daugavpiļs jezuitu rezidence ar sovom školom, pa daļai arī dominikaņu ordens, bet seviški misīju kongregācijas seminars Krōslovā (nu 1756. g.).

Pēc jezuitu darbeibas apturēšonas Rītumeiropā 1774. g. Daugavpiļs vēl palyka par vīnu nu radzamōkajīm jezuitu centrim Eiropā, uz kuru saplyuda daudzi īvārojami zynōtnīki nu vairōkom Eiropas vaļstīm. Daugavpiļs uz laiku klīva par zynōtnes centru ar Eiropas nūzeimi. Un voi nu šaidā, voi arī cytaidā sakareībā 18. g. s. ūtrō puse uzrōda straujōku katōju literaturas atteisteību ar jaunu dzišmu krōjumu (*Dzīsmes svātas*) un daudzom cytom grōmotom.

18. g. s. ir Latgolas goreīgōs kulturas zīdu laiks. Blokus rakstnīceibas pasōkumīm dzeivī rysynojās goreīgūs ordeņu darbeiba, bazneīcu byuvēšona un monoma gōdeiba par tautas izgleiteību. Goreīgi darbinīki nūpītņi studej vītejū volūdu, izveidoj ortografiju un latgaļu dialektam izstrōdoj un nūdybynoj literariskōs volūdas tradīcijas.

5. Goreigō dzeive Latgolā krīvu laikūs (nu 1772. g. leidz drukas aizliguma laikim).

1772. g. nūtyka Pūlijas sadaleišona storp Krīvijū, Vōciju un Austriju, un sakarā ar tū Latgola nūņoce zam krīvu varas. Latgolas dzeivē pamosam sōcēs jaunī apstōkli.

Latgolas gora dzeivē, prūtams, nikaida radzama pōrmaiņa strauji nanūtyka. Koleidz pastōvēja jezuitu ordens, tys taipat izdeve grōmotas ari turpmōk, tikai Viļņas vitā jezuitu grōmotas turpmōk teik drukōtas Polockā un cūtur. Bet ari šam pagrīziņam golvonais īmeslis ir jezuitu darbeibas apturēšona Pūlijā. Krīvijā jezuitu darbeiba tyka pōrtraukta 1820. g.

Politiskā ziņā nu 1772. g. Latgola tyka nūsaukta par Daugavpiļs provinci un pīvinōta Krīvijai. (Pōrejī Latvijas apgoboli palyka kai atsevišķas Baltijas guberņas, Latgolu turpretim itypynōja Vitebskas guberņā, un tei vēl vairōk tyka nūškēta nu pōrejim apgobolim.)

Goreigā ziņā Latgolā tyka pīvinōta Mohilevas archiveiskupijai.

Ar Latgolas pīvinōšonu Krīvijai ap 60 godu turpynōjōs agrōkōs tradīcijas, jo Latgolā vēl tyka paturāts Lītovas statuts, bet pēc 1831. g. pūļu sasaceļšonas šū statutu atcēle un Latgolā īvede Īšķkrīvijas lykumus. Muižīnikus pōrsauce par dvorjane un piļsētnīkus — graždane. Sei lykumu maiņa beja saisteita ar akciju pret pūļu muižniceibu. Tautu tei, likās, nabyuš skōruse.

Saimnīciskā ziņā Latgolas apstōkli beja daudz smogōki kai pōrejūs Latvijas apgobolūs (Baltijas guberņōs), jo krīvu dzimtnīceiba beja daudz smogōka kai vōcu Erbuntertanigkeit und Leibeigenschaft. Latgolas zemnīks beja piļņeigš vērgs (klausas — služba un czynsz — pogosts, dažaidūs laikūs un vitōs regulāts dažaidi).

Smogī saimnīciskī apstōkli spīde zemnīkus uz vairōk kōrtejom sasaceļšonom, kas Latgolā nūtyka laikā nu 1840. — 1847. g. Dažas sasaceļšonas ir nūtykušas ari zemnīku breivlaisšonas laikā (1861. un 1862. g.).

Sakarā ar zemnīku breivlaisšonu 1861. g. Latgolai teik pīvinōts Drīsas apriņķis, kuru patīseibā ari apdzeivōja vacūs latgaļu pēcteči.

Ar 1863. g. (pūļu sasaceļšonas laikā) Latgola kūpā ar

Vitebskas guberņu teik pīvinōta Viļņas generalgubernatorijai un Viļņas mōceibu apgobolam. Ar tū sōcās Muravjeva un jō pēcteču īspaidis uz Latgolas dzeivi.

Latgolas gora dzeivei svoreigs pagrīzīņš beja laiks ap 1830. g. (kod nūtyka pūļu sasaceļšona). Šō godu simtiņa trejdsasmytajūs godūs sakreit vairōki nūzeimeigi faktori:

- 1) ar 1824. g. izabeidz jezuitu darbeiba Latvijā,
- 2) pīaug pūļu nacionalō kusteiba un
- 3) sōcās spaidi nu krīvu valdeības puses.

Ar jezuitu darbeibas izabeigšonu apseikst skaidrō un dzidrō latvišu volūda latgaļu rokstūs. Jezuiti ir stōvējuši ōrpus nacionalajom tendencem un ir piļneigi nūsada-
vuši tai tautai, kuras lobā tī strōdōja, un šōs tautas volūdu ir vērtējuši tikpat augstu kai sovu dzymtū volūdu un cytu augsti kulturalūs tautu volūdas. Jezuitu acīs augšlatvišu volūda ir bejuse taida poša volūda kaj vōcu, pūļu, franču voi latiņu. Tamā ji tulkōja Evangelijus, atdzejōja vyssarežgeitōkōs dzejas strofas un breivi sludynōja tautai vysdziļōkōs dūmas. 18. g. s. un 19. g. s. sōkums volūdas kulturas ziņā Latgolai ir zīdu laiks, kurs pamozam paīt leidz ar jezuitu darbeibas izabeigšonu.

19. g. s. pyrmējā pusē un vydā pīaug nacionalō kusteiba vysā Eiropā. Laiceigō pūļu goreidznīceiba aiz Dīva pyrmā vitā nūstōda sovu tautu un tōs intereses. Ari lītovišu goreidznīki dūmoj par sovu tautu. Latgolai sovas goreidznīceibas vēļ nav. Vītejōs volūdas studijom cytautiši sōc pīgrīzt arvinu mozōku vēreibu. Bez tam 1831. g. pūļu sasaceļšonā zynoma āna kreit ari uz pūļu goreidznīceibu Latgolā. Valdeiba īvad mōceibu cenzuru. Ar tū tyka atcaltā mōceibu breivō saceļšona, bet mōceibas tyka nūlaseitas priškā nu papeira. Šaids stōvūklis turpynōjōs ari drukas aizlīguma laikā.

Lai nūvārstu mōceibu izseikšonu un pasasaklynōšonu, 1851. — 1852. g. Tomass Kosovskis izdeve lelu mōceibu krōjumu vysa goda vajadzēibom. Bet jau ari pats T. Kosovskis volūdas ziņā nastōv taidūs augstumūs, kaidūs stōvēja tāvi jezuiti. Prūtams, tim, kam mōceibas vairs nabeja jōsoka, bet tikai jōnūlosa, dabeigi navajadzēja taidu volūdas zynōšonu, kaidas beja vajadzēigas breivajai runōšonai. Tai mōceibu cenzura latvišu volūdas zynō-

šonom ļove arvīn vairōk grimt uz leju, kŭ vēļ bez tam veicyņōja goreidznīceibas aktivō turēšonōs pi sovas dzym-tōs volūdas un tauteibas.

1863. g. pŭju dumpis latvišu — latgaļu gora dzeivi, var saceit, aproka pavysam. Lai gon Latgolas zemniku masai ar pŭju dumpi nabeja nikaida sakara, tŭmār, tō sekas goreigā ziņā Latgolas zemniks dabōja izjust vairōk kai poši pŭli. Prŭti — lai Litovā un Latgolā nŭvārstu katōļu un pŭju kulturas ispaidu, 1865. g. tyka aizligts drukōt grōmotas latīņu burtim un tŭs vitā pavēļēja izdŭt grōmotas krīvu burtim. Atteiceibā uz Latgolu šamā ziņā Muravjeva lobō rŭka beja Jānis Sproģis, kas tyuleņ steidzēs aplaimōt Latgolu ar krīvyskajim kalendarim. Tautiskō kusteibā, kas tŭmā laikā plauka pōrejŭs apgobolŭs, napacēle ni pērsta šŭs spaidu nŭvērsšonai, bet gon labprōt atbaļšteja pōrkrivōšonu (Sproģis, Pāsītis, Kr. Valdemars u. c.).

Šim kulturalajim spaidim rezultats beja tys, ka Latgolas gora dzeive tyka tik stypri sabramzāta un nŭspīsta, ka literaturas ziņā tei sōka leidzynōtis 16. un 17. g. s. izejas stōvŭkļam. Policejiski spaidi un vojōšonas aturēja cyttautīšu literatus nu aktiva dorba, bet sovu darbinīku Latgolai vēļ nabeja, — tim vēļ tikai vajadzēja augt.

Kod pōrejŭs Latvijas apgobolŭs pag. godu simtiņa ūtrajā pusē kultura strauji auga vysōs nŭzarēs, Latgolā tei aspīsta stōvēja uz vītas voi ari sleidēja uz leju. Kod pagōjušō godu symta ostonđasmytajŭs godŭs pōrejim apgobolim beja vairōki symti akademiski izgleitōtu latvišu, Latgolai vēļ tikai sōcēs pasarōdeit pyrmī gimnazisti.

Kod pōrejŭs apgobolŭs, pasateicŭt agrōkai dzimtnīceibas atceļšonai, agrōkai lauku un piļsātu īpašumu nŭsadybynōšonai, školu dybynōšonai, plašōkai kulturas atbaļsteišonai nu cyttautīšu puses, plauka nacionalō atmŭda, tautyskais romantisms un jaunō strōva, kod tur desmitem tyka izdŭtas dažaidas avīzes un žurnali un symtim grōmotas, Latgola īgryma drukas aizlīguma tŭmsā, kas sovu dryumŭ pakrēsli vēļ godu desmitem ilgi mete uz Latgolas gora dzeivi ari pēc drukas aizlīguma atceļšonas 20. g. simtini.

Taitod vacōkūs katōļu rokstu periods, kas sōcās ar Tolgsdorfu un pamosam pōrsasviž uz Latgolu, izvērzeidams latgaļu dialektu literaturas volūdas gūdā, leidzinojās goda laiku seceibai: nu tymsas, dziļas zīmas 16. g. s. beigōs sōcās pavasars, 17. un 18. g. simtini dūd vosoras krōšņumu un rudiņa augļus, un 19. g. s. ar **drukas aizlīgumu** otkon īvad tikpat soltā, borgā un garā zīmā, kaida beja 16. g. s.

Turpmōkajōs nūdaļōs golvonā kōrtā pasakavēsīm pi rakstureigōkajim katōļu goreigōs rakstnīceibas snāgumim, kaidi tyka uzrōdeiti goreigōs dzeives augšupejas stadijā.

II

TICEIBAS SKAIDRŪJUMI

**1. Valcējums par vacōkajim rokstim latvišu volūdā
pyrms Tolgsdorfa katechisma un šō katechisma atrasšona**

Vacōkō drukōtō grōmota latvišu volūdā ir Tolgsdorfa katōļu katechisms nu 1585. goda.

Kaidi apstōkli literariskā ziņā ir bejuši pyrms 1585. goda? Voi ir bejušas vacōkas drukōtas grōmotas, voi ari nav?

Nacionalōs jyutas lik ticēt, ka grōmotas latvišu volūdā byutu bejušas ari agrōk, un zynōtnīki un literaturas miļōtōji ir citeigi pētejuši dažaidus olūtus, maklādami pādas vacajim rokstim, bet pēc byuteibas nikū sevišku nav laimējis atrast, un navar zynōt, voi vyspōri vēļ kaut vīnu vacōku grōmotu izadūs atrast.

Kaidas vacōkas grōmotas latvišu volūdā varātu meklēt? Kaidas varātu byut bejušas?

Atbijdi te varim rast, raugūtis, kaidas literariskōs tradīcijas tymā laikā vaļdeja pōrejā Eiropā un kaidas praktiskōs vajadzeibas un ispējas beja myusu zemē.

Kaidi literariski apstōkli 15. un 16. g. s. beja Eiropā? Mes zynom, ka nu 15. g. s. vyda sōcās Svātūs Rokstu tulkōšona un izdūšona vōcu volūdā, bet zīmeļniku volūdōs tī teik tulkōtī un izdūti ap 100 godu vālōk. (Zvīdru volūdā Jaunais Testaments tulkōts 1524/26.) Bez tam 16. g. s. ir katechismu laiks Eiropas goreigajā literaturā.

Laiceigō literatura 16. g. simtīņa ūtrajā pusē vēļ ir vōja; vodūšō vīta tamā pīdar Spānijai un Anglijai.

Anglijā ar dramom nūsadorboj **Mālevs** (Marlowe, aprūdōjis Fausta teiku 1587. g. izd.) un **Šekspīrs** (1564—1616; pīm., jō drama Romeo un Julija drukōta 1597. g.). Mozlīt vālōk turpat Anglijā dorbōjōs **Bekons** (Bacon) un **Miltons**.

Spānijā 16. g. s. brunīniku romans beja sasnēdzis kolngolus, un **Servantess** laiž klajā sovu breiniškeigū romanu „Don-Kichots“ (pyrmizdavums 1605. g.). Par Elgera un Manceja laika bīdri ir **Kalderons**.

Kai redzīm, tikai ap Tolgsdorfa laiku sōc atsateis-
teit Eiropas ja un laiku literatura, un tū voda navys
reformacija, bet gon goreigūs ordeņu lūceklī un huma-
nisti. Šymā laikmatā ar zynomu nūvālōjumu dzymst arī
latvišu katōliskō rakstnīceiba, kurai arī turpmōk arvin
ir bejis lamts it leidzi Rītumeiropas kulturai. Vysi Rī-
tumeiropas pasōkumi arvin ir atroduši ceju uz myusu
dzimtini, leidz kū te ir rodušis pīmārōti apstōkli.

Taitod mes varātu vaicōt: voi Svāti Roksti un kate-
chismi ir bejuši tymā poša laikā par rūkas grōmotom
myusu tautai? Un atbiļde — nā!

Jo latvišim byutu bejuse sova aristokratija, kas ir
pyrmō goreigōs kulturas nesēja, tođ arī mums Sv. Rok-
stu tulkōjumī byutu bejuši vinlaiceigi ar pōrejom Eiropas
tautom. Bet Latvijas muižnīceiba beja cyttautiši, un
tī lītōja grōmotas svešōs volūdōs. Tauta tūreiz nu rok-
stīm vėl stōvēja tōli. Nu mums zynomom izdūtajom grō-
motom mes redzīm, ka vineigi Tolgsdorfa ka-
techisms ir tautas grōmota ar latvysku vērs-
rokstu; pōrejōs nav dūmōtas tautai, bet gon tikai goreidz-
nīceibas vajadzeibom. Tōdēļ, meklejūt latvišu grōmotas
kai tautas literaturu pyrms Tolgsdorfa laikim, drūši vin
nikaidu panōkumu nagyusim, jo mes tymā laikmatā na-
varim sameklēt vajadzeigūs priksnūteikumus ni vyspō-
rejā goreigā ivērzē, ni apostoliskō dorba metodēs, ni tau-
tas audzynōšonas centiņūs.

Kaidas tymā laikā beja literariskōs vajadzeibas un
ispējas myusu zemē?

Literariskōs vajadzeibas beja mozas, un grōmotu iz-
plateišonas ispējas — vėl mozōkas. Aristokratija iztyka
ar latiņu un vōcu grōmotom. Prikš kam grōmotas „pau-
ru“ volūdā?

Jo mes laikmatā pyrms Tolgsdorfa naredzīm centiņu
veidōt tautas literaturu, tođ atlik tikai goreidz-nīceibas
vajadzeibas. Un cik lelas beja tōs? Vysā Latvijā beja 70—80
draudžu. Tōs pošas dalejōs luterāņu un katōļu draudzēs. Un
voi vysom beja goreidzniki? Taitod, jo grōmotas izdeve go-
reidz-nīceibas vajadzeibom, tiraža varēja byut 50—100 ek-
semplaru (likūt vėl priksnūteikumu, ka vysī taidu īgō-
dōs). Tik šaurom laseitōju apyryndom grōmotas parostī
naizdūd.

Tod vēl cyts vaicājums: kaidas grōmotas goreidzniecībai beja vajadzeigas? Ari tūs nav daudz:

1) Evangeliji svātdinēm un svātku dīnom,

2) Rituale sacramentorum — kristeībai un laulōšonai, kur vajadzeīga tautas volūda, un

3) „katechisms“, sastōvūšs nu „krysta zeimes“, „Tāvs myusu“, „Sveicynōtas“ un „Es tycu“. Tys ir vyss napīcīšamōkais materials, kū vīgli varēja itvert vīnā manuskripta sējumā un pēc vajadzeības ceļt tautai prīškā.

Taids stōvūklīs beja katōlim, un nīkaidu pōrmaiņu goreīgōs rakstnīceības laukā nainese ari luteranisms. Bīzi vīn teik napamatōti pōrspeilāts, kod izceļ luteranisma nūpalnus par tautas volūdas īvesšonu pastorizācijas dorbā. Sōkumā luterāņu dīvakolpōjumi ir taipat latīņu volūdā kai i katōļu; jo vālōk jī dīvakolpōjuma laikā „Tāvs myusu“ voi „Es tycu“ skaiteja tautas volūdā, tys vēl nanūzeīmoj nīkaidu igyvumu, jo tamleidzeīgas lītas itylpst tautas lyugšonōs.

Jo vēl Vōcījā reformācijas laikā saradzama zynoma nacionalūs tendenču ceļšonōs (kaut ari na caur Luteru), tod turpretim Latvijā caur reformācijas kusteību latvīšu volūda naigyun nīkō. Protestantisma kusteībai nav nī nacionalō gora, nī tautas interešu, nī ari pošim darbinīkim lelu latvīšu volūdas zynōšonu. Pī taidim apstōklīm protestantisms naspēja latvīšu literaturai līkt pamatus un ceļt tautas gora templī. Luteranīm apstōkli uzaloboj tīkai 17. g. s. sōkumā (zvidru atbolsts).

Taitod laikmetā pyrms Tolgsdorfa Livonijā vaļdeja manuskriptu tradīcijas. Šamōs manuskriptu tradīcijōs leidzeīgi tam, kai tys beja pyrms grōmotu drukōšonas mōkslas atrasšonas īinteresētais nūraksteja sev vajadzeīgu tekstu un tū lītōja.

Kod ir sōkušīs pyrmi goreīgūs tekstu tulkōjumi latvīšu volūdā?

Uz šū vaicōjumu nav īspējams drūši atbīdēt. Jōdūmoj, ka nu Meinarda un cytu pyrmiūs mīšionāru laikā. Apostolīskais dorbs nūteiktī praseja rokstus tautas volūdā, un taidi pastōvēja manuskriptu tradīcijōs. Kod vajadzeīgōs rūkas grōmotas tyka izdūtas drukōtā veidā, ma-

nuskriptu tradīcijas izbeidze un poši manuskripti nabeidzamajūs karūs aizgāja bājā.

Taidā veidā nu manuskriptu tradīcijom ir zynomas tikai nīceigas atlikas — daži „Tāvs myusu“ teksti, nūdrūkoti kai latvišu volūdas paraugi svešos grōmotos (pīm., Mūnsterā Kosmografijā). Bez tam vēļ ir dažas ziņas par rūkas grōmotom manuskriptūs (Sventajas kod.), un tys ari ir vyss. Nikaidas drukōtas grōmotas nav ni atrostatas, ni ari konstateīts, ka taidas byutu bejušas.

Par senejom grōmotom ziņas palaikam snādz agrōkūs godu simtīņu literāti un bibliografi. Vairōk daudzynōtas teik drukōtos grōmotas, manuskripti teik reši pīmynāti, tōpēc par manuskriptu liktini ir mozōk ziņu kai par vacajom drukōtajom grōmotom.

Ari drukōtajom grōmotom ir sovs īpatnejs liktīns.

Par Tolgsdorfa katechismu nūteiktu ziņu nabeja leidz XX g. s. Tikai 1911. godā kaids Upsalās universitātes bibliotekars pīgrīze vēreību mozajai, vacajai grōmateņai „Catechismus Catholicorum“. Tai kai šei grōmateņa atsateice uz Baltijas senōtni, tū nūdeve lītovišu zynōtnīkam Eduardam Volteram, kurs tymā laikā strōdōja Pīterpiļs universitatē. Volters ar šū grōmateņu īpasazyna seikōk un ar Pīterpiļs zynōtņu akadēmijas paleidzeību pōrdrukōja tū fototipiskā veidā, izdūdūt tū pyrmdrukōtūs grōmotu serijā „Latyšskij katechizis 1585. g.“ (1915. g.).

Pēc tam 1929. g. ar Latvijas vajsts kulturas fonda palobstu tū pōrdrukōja par jaunu „Altlettische Sprachdenkmäler in Faksimiledruken I“ Heidelbergā.

Vysi Tolgsdorfa katechisma originaleksemplari Latvijā pa namīreigajim godu simtīnim ir gōjuši zudumā. Pa kaidam eksemplaram ir tikai nādaudzajōs ōrzemu bibliotekōs (Zvidrijā — Upsalā un Karaļa bibliotekā Stokholmā un Pūlijā — Varšavā).

Pīļneigs Tolgsdorfa katechisma nūsaukums ir sekojūšs:

Catechismus Catholicorum.

Isige pamācīšen no tiems papriekše Galve gablems christītes mācībes — priekšan tiems nemācīgēms und jounems bērņems.

Cour Kungam Petrum Canissium tās Svētes rakstes Doctor.

Iespiests Vilne Pilē, Litove zemen pi Danielem Lanciensem iekšan to gade 1585.

2. Tolgsdorfa katechisma saturs

Katechismi golvonā kōrtā izauga un atsateisteja 16. g. s. pēc Tridentas konciļa. Katechismu izstrādōšonā leli nūpalni pīkreit Dr. Pīteram Kanizijam, kas sagatavōja mozū katechismu, lelū un videjū katechismu.

Tolgsdorfs burtiski nav tulkōjis nivīnu nu šim, bet gon pōrstrōdōjis pēc vītejom praseibom un vajadzeibom, paturādams Kanizija izstrōdētūs katechismu elementus.

Tolgsdorfa grōmateņa ir dūmōta tautai, namōcei-
tim ļaudim un mozim bārnim, kōdēļ vilai ap-
strōdōjums ir eiss, skaidrs, napōrprūtams.

Grōmateņa sōcās ar priksvōrdū laseitōjam, un tōļok
ir runa par ticeibu.

Autors izvērza vaicōjumus: kū dūd katōļu Bazneica
(ticeibu) un kū dūd ticeiba? Kū byus vīnam kristeitam
cylvākam ticēt? Aiz tō kai atbiļde sekoj „Es tycu“, uz-
sverūt ticeibu **vīnai katōļu Bazneicai**, grāku atlaisšonai,
mīsas augšanceļšonai un svātūs draudzei.

Tod sekoj „Pater — voi Tāvs myusu“, „Esi sveicy-
nōta“, Desmit Dīva bausleibu, Bazneicas bausleibas, Mō-
ceiba par 7 sakramentim (krustīb, firmang, altars sakr.,
grēke vaidāšen, pastere svaidāšen, Baznice Kunge iesvē-
tīšen, loulibe).

Eisi un skaidri raksturōts vaicōjums par **grākim**, grā-
kōšonas veidim (dūmōšonu, vōrdim, dorbim un paleidzē-
šonu). Uzskaitēiti 7 golvoni grāki un tim pretstotā **lobī
dorbi**. Tod tōļok ir raksturōti grāki pret Svātū Goru, kas
satur formulu: nasapretōt atzeitom patiseibom (kai pret-
stots protestantismam), un tod četri grāki, kuri sauc uz
debesim pēc atrībšonas (satur tautai tyvu socialū moti-
vu — lels grāks ir nabogu un bōriņu apspīsšona). — Sve-
ši grāki.

Kod grāku byuteiba ir raksturōta, tōjok teik dūti nūrōdejumi, kai izmeklēt sirdsapziņu, kai izvērtēt sovu stōju atteiceibā uz Dīva un Bazneicas priksrokstīm. Autors te uzstōda vaicōjumu: „Cik litas pi grākim jō-apdūmoj?“ Te jys nūrōda ostoņus vaicōjumus: kod? kū? kai? utt.

Tōjok autors pīsavērš vaicōjumam: „Kai izasorgōt nu grākim?“ Te ir vairōki leidzekli un celi. Autors nūrōda uz trejom diviškajom dōvonom (ticeibu, cereibu un mīlesteibu), septeņom Svātō Gora dōvonom, mīseigim un goreigim žēlesteibas dorbim un uz Evangelija vōrdim, kur ir saceits, kaidi ir svēteigī. Tys vyss paleidz cylvākam veidōt sovu raksturu, veidōt irodumus un tykumus un veidōt privatū un sabīdryskū dzeivi. Lai cylvāks nadūmōtu tikai par laiceigū dzeivi vīn, jam jōpatur acis ari četras pādejōs litas (nōve, postorō tīsa, eļne un dēbesis).

Aiz šim golvonajim dogmatiskajim skaidrōjumim sekoj eisa pamōceišona par grāku syudzēšonas veidu un kōrteibu.

Grōmateņa beigu daļa satur dažaidas lyugšonas. Te ir jōjam vārā, ka tautai tūreiz nikaidu lyugšonu grōmotu nabeja un vineigais lyugšonas veids beja parostī pōtori. Tolgsdorfs grīb paplašynōt Dīva lyugšonas īspējas un katechismam pīvīnoj lyugšonas. Tōs ir: reita lyugšona („Es pateicu Tev, Dabasu Tāvs“ etc.), dīnas un vokora lyugšona („Viene krāšne lūgšen“), lyugšona pi golda pyrms ēššonas un pateiceiba (Gratias ag.), bez tam vēl vairōkas mozas lyugšonas dažaidim cytim gadejumim.

Grōmateņa nūslādz „Viene Christīte dziesme uz to svēte Dieve Māte“. Tys ir pats pyrmais pyrmsōkums katōļu goreigajai lirikai, bet, kai jau pyrmsōkumam, dzejiskūs pazeimu tikpat kai nav. Radzams, latvišu volūda autoram vēl ir sagōdōjuse lelas gryuteibas. Ritma tryukums tūmār nanūzeimōj, ka dzīsmēņa nabyutu bejuse dzīzama. Ir zynoms, ka Tolgsdorfs ir plaši nūsadorōjōjis ari ar dzīdōšonas veicynōšonu un pats mōcejis kōru, kōdēj jōdūmoj, ka tauta šū dzīsmēiti byus dzīdōjuse.

Tolgsdorfs ir sekōjis Kanizija goram, un, lai gon katechisms ir izdūts religiskūs ceīņu laikā, kod prōti beja satraukti un daudzi dogmatiskī vaicōjumi beja ļūti ak-

tuali, tūmā tūmār naredz nikaīda ceīpas gora, ni uzbrūkumu, ni pōrmatumu Vīneīgi vīgls dažu vaicōjumu pasvītōrōjums nūrōda uz tū, ka šī vaicōjumi ir bejuši aktuāli un ka protestanti tūs ir skaidrōjuši sovaidōk; bet cytaīdi katechisma nikaīdu pretinīku nav, un tys taīdu arī nameklej Sovu mōceību katechisms pamatoj, likūt pi svoreīgōkom dogmatiskom atziōom nūrōdejumas uz Sv. Rokstu vītom, Bazneīcas tēvu skaidrōjumim un katōļu morales mōceībom. Ar tū katechisms nas zynōtnisku raksturu.

Pēc Tridentas koncija katōļu Bazneīcas īkšējā dzeivē nikaīdi triviški jaunynōjumi nav nūtykuši, arī katechismu byuteiba nu Kanizija laikim (16 g. s.) vairs nav nikō daudz grūzejusēs Ir maklāti tikai jauni metodiski celi un skaidrōšonas pajēmīni, bet sovā byuteībā saturs ir palicis nagrūzeīgs un pa godu simtinim ir bejis par pirmū un svoreīgōkū katōliskōs audzynōšonas pamatu.

Arī latvišu katōļu tradicijōs Tolgsdorfa katechisms ir taīds pat styurakmiņs.

Par katechisma ideologiju. Katechisma vīneīgais mērķis ir kristeīga tautas audzynōšona katōlicisma gorā. Nikaīdu laikmeteīgu tendenču te nav. Ir zeīmeīgi, ka te pat nafiurēj atsevišķs aizlyugums par laiceīgū varu. Dažōs katōļu lyugšonās taīds ir īvasts, bet tikai **vālōk** — eistajūs dzimtniceības laikus, kod lyugšonās pasarōda vōrdi kai kunga, vēršinīku un mōceitōju nūvēlēšona Dīva aizgōdeībai Tolgsdorfa katechismā turpretim nikaīdu aizlyugumu par muižniceību nav, un paklauseību muižniceībai Tolgsdorfs vyspōri nāprosa, narunojūt nīmoz par tū, ka tū varātu īvest kai kaīdu kristeīgu tykumu Taisni ūtraīdi: jys uzsver, ka vōjōkō apspīšona ir grāks un natykums, un katechisms pauž vysu cylvāku vīnleidzeību. Bez tam mes zynom, ka tāvi jezuiti sovā apostoliskajā dōrbā golvonā kōrtā balstejēs uz strōdnīkim un tautas masom un tōdēļ muižniceības priškā nalaipōja.

Cytaīda ideologiskō baze ir godu vālōk izdūtajam luterana katechismam (1586 g.). Tys ir ar vōcu ūtullopu, vōciskim nūdaļu nūsaukumim, nas vōcu goru un pauž muižniceības intereses. Storp kristeīgajim tykumim te

pastāv praseiba kolpēt kungim ar lānprōteigu, pazemeīgu sirdi un drebēšonu.

16. g. s. beigās ir laikmats, kod muižniceibai izadeve izveidōt un nūstyprynōt dzimtniceibu Latvijā un cytōs Eiropas zemēs (Vōcijā pēc zemniku namīrim). Muižniceibas interešu veicynōšona caur luterāņu katechismu beja politiska parōdeiba, kas beja preteja tautas interesem. Tolgsdorfa katechisms par sovīm jaunōķajīm vōrda brōlim taitod beja pōrōks un šamā ziņā stōdoms augstōk.

3. Tolgsdorfa katechisms — tautas grōmota. Plāni par literaturu tautai un naveiksmes

Kod Tolgsdorfs izdeve sovu katechismu, pastōvēja leli nūdūmi tautas audzynōšonas dorba sōkšonai un izvēršōnai plašumā. Pāvesta legats **Posevīns**, kas Zīmeļu Eiropā vairōkōs vajstis kōrtōja lelus diplomatiskus uzdavumus, Reigā beja deklarējis un ari praktiski nūrōdejis stōtis pi grōmotu izdūšonas tautas volūdā, školu atvēršonas dēļ zemniku bārnim un plaša katōliskōs audzynōšonas dorba izvesšonas.

Jeziiti ari sōka dybynōt školas, par cik tys stōvēja jūs spākūs, un Tolgsdorfa katechisms ir šō tautas audzynōšonas dorba pyrmais pasōkums. Tei ir pyrmō latvišu tautas grōmota.

Kōdēļ katechisms ir tautas grōmota? Naatkareigi nu vysīm lobajīm nūdūmim radeit literaturu tautas volūdā, katechisms pats licynoj par sevi. Ir zeimeigi, ka Tolgsdorfa katechisms vyss ir latvišu volūdā: latviski te ir grōmotas vērsroksts, latviski nūdaļu nūsaukumi, latvisks ivods un latvisks vyss teksts. Grōmateņas ivodā ir teikts, ka tei ir dūmōta tautas vajadzēibom, taitod ari vyss te ir tautas volūdā.

Cytaidī tys ir ar vālōk izdūtū luterāņu katechismu (1586. g.) un cytim 17. g. s. izdūtajīm luterāņu un katōļu rokstim. Tī vairs nabeja dūmōti teiši tautas litōšonai, bet gon goreidzniceibas vajadzēibom dēļ tautas. Tōdēļ vālōk izdūtūs grōmotu nūsaukumi ir svešā volūdā, lai goreigōs personas zynōtu, kas tei par grōmotu, un nūdaļu nūsau-

kumi svešā volūdā (parostī vōcu), lai goreigō persona varātu atrast atteiceigu vītu voi nūdaļu un tod, kaut arī nasaprūtūt vītejū volūdu, kaut kai bazneicā nūskaiteit tautai priškā. (Pēc Manceļa ziņom zemniki tod sacejuši: „Kas lai saprūt, kū tys Vōczemes kačs tur ņaud?“)

Tolgsdorfa isōkums, kai radzams, ir bejis daudz pōrōks. Patīši tys ir sōkums tautas literaturai, bet navys goreidzniceibas literaturai vītejā volūdā.

Bet kai tys varēja nūtik, ka laimeigais Tolgsdorfa pasōkums naatroda eista turpynōjuma ni katōļu, ni protestantu tradicijōs?

Ir gryuši tagad vysus imesļus tam uzrōdeit, bet vīns ir radzams, ka skaistō dūma par tautas literaturu un tautas izgleiteibu ir iznykuse dažōs godu desmitēs. Golvonī imesli te ir leli politiskī nūtykumi un ikšejōs nasaskaņas. 17. g. s. isasōka ar lelu bodu, karim un pūstu. Muižnīceiba un piļsētniki, kas seviški varātu veicynōt tautas literaturas augšonu, sasadaleja katōļūs un protestantūs, un vīni ūtrus apkarōja.

Katōļu pusē beja golvonā kōrtā vīnkōrsō tauta un piļsātu strōdniki (Reija), luterāņu — tureigī namniki, tērgōtōji un muižiniki. Pādejīm, prūtams, literaturas veicynōsonā beja lelōkas ispējas. Bez tam, sōcūtis Zvidru laikim, katōļu stōvūklis vēl pasaslyktnōja, bet luterāņu grōmotu izdūšonu atbaļsteja zvidru valdeiba. Katōlim taida atbolsta nabeja. Vīnkōrsō tauta te nabeja nīkaidis izšķirūšs faktors. Tauta vēl grōmotu nalaseja, un nav zynoms, kai ir veicis ar rokstu mōceišonu Tolgsdorfa laikūs.

Jōdūmoj, ka katechisma ceļš uz tautu beja šaurs un ērškaiņs. Tauta sovā vysumā vēl rokstu napazyna. Beja gars ceļš, koleidz imōceja burtus un laseišonas mōkslu. Bez tam germanismu dēļ volūda te beja pasveša, un laseitōjim gryuteibas radeja arī dialekti. Austrumu Vydzeme un Latgola, kai tū licynoj Manceļa u. c. materiali, tymā laikā runōja latgaļu dialektu, kas šōs grōmateņas skaiteišonu apgryutynōja vēl vairōk. Lai gon navar rēkinōtīs, ka Tolgsdorfa katechisms tautā byutu gōjis plaši, tūmār navarēs nūligt, ka Tolgsdorfs un jō tyvōki leidzdarbiniki, nōkdami saskarē ar tautu, nabyutu tū da-

vuši tautas rūkās un taidā veidā izlītojuši par paleigleizdeklī apostoliskajā dorbā.

Bet ar Tolgsdorfa katechismu tautas literatura, kai jau teikts, apstōja uz ilgu laiku Nalabvēleigi apstōkli un spēiegu darbiniku tryukums uz laiku paralizēja lobū pasōkumu. Latvišu tauta tyka sadaleita divōs sfairōs: katōļu un luterāņu, pi kam katōļu beja mozōkō daļa ar sovu patstōveigu dialektu Latgolā. Vydzemē, kas atsaroda zam Zvidrijas, katōļu apostoliskais dorbs tyka nūligts, Kūrzemē katōlim pretim stōvēja turines muižniecība ar Augsburgas breiveibu (kas muižinīkam ļōve zemniku pīspīst pījemt taidu tīceibu, pi kaidas turējōs pats muižinīks). Sakarā ar tū katōli Kūrzemē palyka vysai niceigā daudzumā Apstōkli katōļu literatūras turpynōsonai beja nalabvēleigi. Evangelijus bazneicōs skaifta nu manuskriptim, un tautas literatura neikuļoj. Jauni izdavumi nanōk Rītumu dialektā izdūtōs grōmotas Latgolā nader. Izdūdūt latgaļu dialektā, naderēs rītumūs, kur vēļ turpynōjās sacenseiba storp luteranim un katōlim (Kūrzemē). Tai 17 g. s. katōļu literatūrā ir nūgaideišonas laiks. Elgers gon grib turpynōt Tolgsdorfa tradīcijas, bet nalabvēleigi apstōkli ir tik traucejūši un nanūteikti, ka lelōkō jō grōmotu daļa (Evangeliji un vōrdneica) teik izdūti tikai 17. g. s. ūtrajā pusē, **pēc autora nōves.**

Elgera dorbu nūvālōtō izdūšona līcnoj, ka jezuiti ar Daugavpīls rezīdences nūdybynōsonu ir gribējuši tautas literatūru turpynōt vītejā dialektā, bet vaicōjumu kaut kaidu apstōkļu dēļ nūvylcynōjuši. Pēc tam, 17 g. s. ūtrajā pusē jī izdavuši jau gotovus Elgera dorbus, kaut gon tī jau beja nūvacōjuši. Izdevēji dreīž arī pōrsalīcynōja, ka latgalim roksti vajadzeigi sovā dialektā, un 18. g. s. turpynōja tautas literatūru obūs leļajūs latvišu volūdās dialektūs.

Taidā veidā pēc daudzom godu desmitēm, kas sastōda pōri par vīnu godu simtini, atdzyma katōļu tautas literatūra ar jaunīm goreīgūs dzišmu izdavumim un rūkas grōmotom.

4. Tolgsdorfa katechisma volūda

Tolgsdorfa katechisms ir rakstietos latvišu literatūras sākums. Tādēļ ir dabeigi, ka tās rada vaicājumu: kāda ir bijusi tā laika latvišu volūda Reigā?

Dīvamžāl, šū vysim tik svoreigū vaicājumu katechisms apgaismoj tikai daleji. Pyrmkōrt, ortografiskūs tradīciju tryukums, kas tur radzams ik uz kotra sūļa, aizpleivuroj patīsū tō laika volūdas izskotu, un ūtrkōrt, katechisms ir tulkōts tymā latvišu volūdas dialektā, kaidu runōja Reigā un tōs apkōrtnē. Tolgsdorfs latvišu volūdu vyspyrms mōcejōs Reigā un tikai tod Valmīrā un Cēsīs, un bez tam katechisms ir izdūts Tolgsdorfa darbeibas pyrmajūs godūs, kod jys latvišu volūdu vēļ na vysai piļneigi pōrvaļdeja. Ar tū izskaidrojamas volūdas napiļneibas šymā katechismā.

Ortografijas vaicājums. Ortografijai ir ļūti lela nūzeime kotrā volūdā. Volūdu mes uztveram caur parostajom un pazeistamajom burtu zeimem un tūs kombinacijom. Kotrai volūdai ir sovas īpatnejas skaņas, un palaiķam vīni un tī poši burti (skaņu grafiskōs zeimes) dažaidōs volūdōs apzeimej piļneigi dažaidas skaņas.

Vysvairōk litōtais alfabets pasaulē ir latiņu alfabets ar dažaidim seikim pōrveidōjumim. Latiņu alfabetam ir tikai 24 pamatzēimes, un šom zeimem ir jōizteic ļūti dažaidas skaņas. Dažaidu tautu volūdom, pasateicūt tūs īpatnejōm skaņom un namiteigajom pōrmaiņom, latiņu alfabets pīsakļauņ dažaidi. Ar vīnas volūdas ortografijas priķstotu navar piit cytai volūdai. Ka tys ir tai, tū vīgli varim redzēt mozā saleidzynōjumā: myusu a germaņu volūdōs biži apzeimōj e, myusu e franču volūdā s un itaļu ģ, myusu e — angļu volūdā i, myusu k — zvīdru volūdā palaikam ģ. Pūli š izteic ar sz, zvīdri sj un cytaidi.

Kai radzams, izveidōt kaidai volūdai ortografiju nīmoz nav tik vīgli. Ari gotovu ortografiju navar pōrņest nu vīnas volūdas uz ūtru, kaut gon, sōcūt rōkstus kaidā jaunā volūdā, tys arvīn teļķ dareits.

Ar kaidom gotovom ortografijom Tolgsdorfs ir gōjis pi latvišu volūdas? Katechisma volūda nūrōda uz divom

— latīņu un vōcu, pi kam pādejai ir pōrsvors, bet latvīšu un vōcu volūdas atšķireiba fonetiskā ziņā ir tik lela, ka daudzas skaņas ar vōcu un latīņu raksteibu ir tikpat kai naapzeimejamas, pīm., dz, dž, ģ, ķ, ļ, r; ari c un z vōciski izteikts cytaidi (latīņu volūdas ortografija te ari nadūd nikō). Taipat garūs patskaņu un diftongu apzeimēšonā ir gryuteibas (ie, ui, yu u. c. ilgi nav apzeimāti pareizi; ei latīņu volūdā nimos nav). Ari vōcu ortografija tūreiz beja cytaida kai tagad.

Jamūt vārā šōs leļōs gryuteibas, mes saprassim, ka pyrmī roksti sagōdōja raksteitōjam lelas gryuteibas, un atrysynōjums tūmār beja napiļneigs, pat napiteikūšs.

16. g. s. latīņu alfabetaim ir cyts izskots kai tagad. Tys rodōs, latīņu alfabetu mozlīt pōrveidojūt tai sauktajā frakturā, nu kuras mes vālōk pazeistam „gotu“ alfabetu (vōcu a.). Šaidā frakturā ir ispists ari Tolgsdorfa katechisms. Daudzōs drukas klaidas katechismā rōda, ka ari korekturas vaicōjums ir bejis gryuši kōrtojams.

Tolgsdorfa raksteibu vyslobōk var parōdeit tikai ar foto attālim nu teksta; pōrraksteišona dūd napiļneigu priksstotu. Tūmār, lai raksturōtu dažas tō laika raksteibas gryuteibas, citēšu dažus vōrdus: ehdt — iet (it), cistes — sists, gir — ir (jir), unde — un (tō laika vōcu vnud), ourskan — augšā, taepaeecz — tāpēc, cek — cik, sigoschenne — dzivošana, cepitcz — septits, kunxs — kungs. Kaidis teikums Tolgsdorfa raksteibā: ... grib man no vusse loune passargaet pi meesse unde dvessel ...

Lai gon, losūt katechismu, napōrtraukti rūnās priksstots par tō volūdu un var izjust tōs goru, tūmār precizi restaurēt tū tagadejā runā un raksteibā vairs nav iespējams. Dažas naskaidreibas ir nanūvēršamas. Pīm., mes navarim zynōt, kas par skaņu slēpās aiz „e“ (sal. cek), kas palaikam aiz u (sal. pepuldenats — drūši vīn plotais i resp. y, taitod jōlosa byutu pīpyldināts), un kū palaikam apzeimējis burts y (sal. milyb — gars i voi ei?).

Tūmār, nasaverūt uz vysom šaidom naskaidreibom, ir vairōkas volūdniciskas parōdeibas, kuras katechisms uzrōda napōrprūtami, un tōs ir sekojūšas:

1) Vēsturiskōs golūtnes: agrōk vīnskaitļa lokativs (voi illativs) ir bejis ar golūtņi -an: krustan

(krustā), **semmen** (zemē), **pekdenan** (piktdinā) Daudzskaitļa datīva galūtne ir bejuse **-ms**, pīm., **thems** cilvēkams. Vāļok kai **-n**, tai arī **-s** nu lītas vōrdu galūtnem ir zuduši.

2) Nūsavacōjuši vōrdi. Vōrdu nūzeimes ar laiku nūsavacoj, pōrsamaina. Losūt katechīsmu, mes palīkam izjyutam it kai navītā lītōtus vōrdus, pīm., cour tove **brēkšen** pi to kruste koke, voi otkon: viene **krāšne** lūgšane, engele **sumināšen**, **ielikts** (= īstateīts), **sagrābts** (= ītvarts, jemts). Tagad vōrdus: **brēkšona**, **krōšnis**, **īlykts**, **sagrābts** lītoj gon, bet ar cytaidom nūzeimem. Turpretīm **sumynōšona** jau ir archaisms.

3) Jaunu vōrdu meklēšona. Cik tulkōtōjs ir radejis jaunu vōrdu, eistī navar zynōt. Mes atrūnam un uztveram tikai naizadavušus jaunynōjumus. Prūfams, kristeigō terminologija latvišu volūdā vysumā jau ir bejuse izveidōta skaidra pyrms Tolgsdorfa, bet vairōkus vōrdus jam tūmār vajadzēja gudrōt nu jauna, pīm., **devedele** (Dīva daļa — mīlesteības dōvona nabogam), **pulnenakige** (piļņeigōks), **pretibstāvēšan** (styngrs raksturs, pretesteiba, iztureiba).

4) Germanismi un cyti sveši elementi. Lai gon jaunu jēdziņu apzeimēšonai Tolgsdorfs ir centīs meklēt un darynōt latvyskus vōrdus, tūmār jō latvišu volūdas zynōšonas nabeja tik lelas, lai šaidu gryutu uzdavumu varātu piļņeigi veikt. Tai vairōkus tryukumus jys ir centīs nūvērst ar dažaidim svešim vōrdim, pīm.: **aving** — īgyvums, **bote** — gondarejums, **helle** — elne u. c. un katōļu Bazneica izteikta ar piļņeigu vōcu formu: **katholische**.

Lels germanisms Tolgsdorfa volūdai ir tys, ka jys lītas un īpašeības vōrdim pīkar vōcu galūtni **-e**. Taipat daudz germanismu ir teikumu konstrukcijōs, kuras šamā sakareibā atstōsim namynātas. Arī latiniskōs konstrukcijas jaucās pa vydu: pīm., vysim vacajim tulkōjumim kuriozais „**kotrs**“ (katri ir tie divpadesmīt gaboli? — Latīņu teksts te sōcās ar **qui**).

Vysim vacajim tulkōjumim ir kūpeja parōdeiba, ka originala volūda uzspīž sovu zēimūgu tulkōjumam. Tolgsdorfa katechismā originalu īspāids. dīmžāl, ir pō-

rōk lels, lai gon tulkōtōjs ir centis raksteit tikai latvišu volūdā pēc lobōkōs grybas un saprōta.

5) Latgaļu dialekta elementi. Lai gon ka-techisms ir tulkōts taidā volūdā, kaidu runōja Reigā un tōs apkōrtnē, t. i., agrajā „vydsdialektā“ (voi latvišu koi-nē), tūmār latgaļu dialekta formu tur vēl ir dizgon daudz Nasadolūt tōs pa gramatiskajom kategorijom, es minēšu tikai vōrdus, kuri jau Tolgsdorfa poša raksteibā satur latgaļu dialekta elementus: pi vusem, vusvaldige, ļouds, sove, tove, louzt, bouslis, jouns, tounte, droudzibe, apjoust, dabo [i], cour, jump-roves, valkōt, aiztō, vērsi (nedz lope), žēlestibe, trešis, pepuldenat.

Tōļōk vōrdi ar latgaļu nūzeimem: žālōt (skaust, ikōrōt), pirēšan (lomōšonōs), pamest (pidūt), gliši = gleiši (skaisti).

Latgaliskas frazes: tev patim, pi sev jemt; vuss, kas tam pedar (pidar).

Kū licynoj latgaļu dialekta elementi vacōkajūs lejas latvišu rokstūs?

Latgaļu dialekta elementi, kas ir sastūpami navin pi Tolgsdorfa, bet arī t. s. Hazentetera „Tēvs mūsu“ un Manceļa rokstūs, licynoj, ka vacō latgaļu cilts volūda, saplyustūt rītumūs ar libišu un kuršu volūdu, pamozam radeja lejas latvišu volūdu voi vydsdialektu, kas sovā tōļōkā atteisteibā arvin vairōk nūsaškeire nu senejōs latgaļu cilts volūdas. Rokstu tryukums nu 13., 14. un 15. g. s. naļauņ šai parōdeibai izsekōt seikōk, un 16. g. s. rokstūs „vydsdialekts“ jau pijēmis malenīcisku saļaukuma nūkrōsu Zeimeigi, ka nōkamūs godu simtiņūs lejas latvišu rokstūs latgaļu dialekta elementi pamozam izzyud, bet pa tū laiku latgaļu dialekts paraleli pasarōda kai literariska volūda Latgolas latvišim.

Tōļōk — Tolgsdorfa volūdas paraugam dūdu dažus citatus. Ti ir pōrraksteiti tagadejā ortografijā, styngri paturūt Tolgsdorfa volūdas formas un byuteibu: (Absoluti precīzs citējuma veids ir tikai fotografija, bet volūdas byuteibu var izteikt arī pōrrokstūt.)

Iekšān to vārde Dieve to Tēve, Dieve to Dēle unde
Dieve to Svēte Gare. Amen.

**Katre jir tie divpadesmitie gabali tās
Christites ticības.**

Tas pirmais.

Es tic iekšān Dieve Tēve, vussevalditājam, Radītā-
jam debes und tās zemes.

Tas otrs

Und iekšān Jezum Christum viņam vienīgam dēlam
mūsam Kungam.

Tas trešes.

Katers ieņemts jir no tē Svēte Gare, dzimis no Ma-
ria tas jumproves

Tas ceturts.

Cietīts appeskan Pontio Pilato, krustan iekalts, no-
miris unde aprakts.

Tas piekts.

Zemen kāpis iekšān helles, trešān dienan atkal ouk-
šāncēlis no tiems muroniems.

Tas sestis.

Uzbroucis debeses, sēd pi to laberoke Dieve sove vus-
valdige tēve.

Tas septīts.

No turenēs tas atkal nākam jir sodīt dzīves und no-
muršes.

Tas astōts.

Es tic iekšān to Svēte Gare.

Tas devīts.

Viene svēte Catholische Baznece, viene droudze tās-
svētes.

Tas desmots.
Pamesšēn tās grēkes.

Tas vienepadesmits.
Piecelšēn tās mieses.

Tas divēpadesmits.
Unde viene mūžige dzīvošēn. Amen.

Kā skan tā Pater*)

Tā pirma lūkšēn.
Tēvs mūs katers tu es iekšān debes, svētīts top tovs
vārds.

Tā otre lūkšēn.
Ienāk mums tove valstīb.

Tā treše lūkšēn.
Tovs prāts notiek līdzē kā iekšān debes tā vurson
zeme.

Tā detterte lūkšēn.
Dode mums šodien dienīške maize.

Tā piekte lūkšēn.
Unde pamete mums mūse parade, līdzē kā mēs pa-
metam sovems paradniekims.

Tā seste lūkšēn.
Unde nevede mums ļounan kārdēnāšēn.

Tā septīte lūkšēn.
Bet pesti mums no to ļoune. Amen.

*) Vārds „pōtori“ ir cēlis nu latiņu „Pater“ (tāvs), ar kuru kai ar pyrmū vōrdu sōcās latīnu volūdā „Tāvs myusu“ (Pater noster . . .). Skaiteit pōtorus taitod nūzeimoj skaiteit „Pater noster“, kas latvīski nūzeimoj „Tavs myusu“.

Engele sumenāšen.

Sumenāta es tu Marija pilne žēlestībe, tas kungs ar tovem tu es svētīta par vusems sievems, und svētīts jir tas ouglis toves mieses Jezus Kristus Svētā Marija, Dieve māte lūdze par mums nabagems grēceniekems. Amen.

5. Kas ir 1585. g. katōju katechisma tulkōtōjs?

Katechisma titullopā ir ziņas tikai par tō-sacarātōju Dr. Pīteri Kaniziju, bet par tū, kas šū katechismu ir tulkōjis un apstrōdōjis latvišu volūdā, nīkaidu ziņu nav. Sakarā ar tū ir cīlōts vaicōjums, kas varātu byut tō tulkōtōjs.

Litovišu zynōtnīks Dr. Ed. Volters, baļsteidamis uz Sotveļa grōmotu par 16. g. s. jezuitu rakstnikim, par šō katechisma tulkōtōju atzyna tāvu jezuitu Ertmani Tolgsdorfu. Šei tradīcija pastōvēja kaidus 20 godus, bet tod tū sōka apšaubēit. Tolgsdorfa biogrāfijā naasūt saceīts, ka jō katechisms byutu izdūts 1585. g. Daži zynōtnīki sōka meklēt cytus īspējamus tulkōtōjus un tai Tolgsdorfa vaicōjumu eisā laikā pōrvērtē par eistu „Homera vaicōjumu“.

Tūmār Tolgsdorfa vaicōjums par Homera vaicōjumu ir daudz vīnkōršōks.

Pēc tam, kod 1941. g. ar prof. Dr. J. Kleijntjensa gōdeību tyka publicāti materialī par jezuitu darbeibu un darbinīkim Latvijā, ir rodušōs daudz lelōkas īspējas šam vaicōjumam dūt pīteikūši tycamu un galeigu atbīldi.

Ir tīsa — jezuitu darbeibas goda pōrskotūs (annaļūs un vēsturēs) un darbinīku biogrāfijōs sova laika literāris-kajom parōdeibom un izdūtajom grōmotom ir pīvārsta ļūti niceīga uzmaneiba, bet tys ir saprūtami, — apostoliskū dorbu tāvi jezuiti izvede vairōk ar dzeivū vōrdu, pīmārim un lobajim dorbim nakai ar grōmotom. Tōdēj jūs izdūtōs grōmotas ir samārā ļūti moz daudzynōtas.

Nu vysom jezuitu biogrāfijom, kur ari vīneigi ir ziņas par jūs izdūtajom grōmotom, tikai 4. — 5. personom ir pīvīnōtas pīzeimes, ka tōs nūsadorbōjušas ar literaturu, un nu tom pošom tikai divom ir mynāti konkreti izdūti

dorbi, — cytim pīzeimāts tikai literariskās darbeibas vēr-
ziņš.

Vysumā stōvūklis ir taidš, ka mes pazeistam apm.
dešmit reizes vairōk jezuitu izdūtūs grōmotu, nakai teik
daudzynōts jūs biografijōs. Tōpēc, ivārojūt jezuitu biogra-
fu skūpōs ziņas, mes varim pricōtis par kuru kotru pī-
zeimi, kas licynoj par atteiceigō darbinika literariskū
dareibu. Biži vīn, pat jo nav nikaidu teišu ziņu par at-
teiceiga darbinika literariskū darbeibu, pēc dažaidim
blokus apstōklim vīn jōsacynoj, kas varātu byut par
atteiceigas grōmotas autoru.

Bet atteiceibā uz Tolgsdorfu stōvūklis patiši ir pītei-
kūši skaidrs un pamatōts.

Katechisma izdūšonas laikā Tolgsdorfs latvišu vo-
lūdu ir pratis, pi tam na pōrōk labi, jo mōcejis vēl beja
tikai pōrs godu nu vīnkōršōs tautas un ōrzemnikim, kas
taipat mōcejōs latviski kai jys pats — bez seviškom gra-
matikom un vōrdneicom. Taisni šaidas ļūti vōjas lite-
rariskōs tradicijas (voi pat nikaidas) atsaspūguļoj kate-
chisma tulkōjumā.

Bet na volūdas vaicōjums vīn te ir izšķirūšais. Izšķi-
rūša te ir pīzeime Tolgsdorfa biografijā (Cāsu rezidences
1620. g. annalēs), ka jys rakstējis grōmotas lat-
višu volūdā, un prūti: katechismu, mōcei-
bas, vōrdneicu un dzīsmes.

Kas tod te vairs ir naskaidrs? Katechisms laimeigā
kōrtā ir atrosts, bet, dīmžāl, par jō mōceibu grōmotu,
vōrdneicu un dzīsmem nikas nav zynoms. Īspējams, ka
tōs nav tykušas izdūtas un gōjušas zudumā kai vyss tō
laika manuskriptu vairums.

Izsekojūt tō laika apstōklim un darbinikim pēc
Kleijntjensa publicātajim materialim, Tolgsdorfa kai šō
katechisma tulkōtōja vaicōjums ir skaidrs, tycams un
pōrlicynojūšs.

Eisti naskaidrs šys vaicōjums patiseibā navā bejis
nikod. Ap Tolgsdorfu sacaltajam putekļu mōkuļam var
pat saredzēt tū pošu tendenci, kas vyspōri katōliskōs
rakstnīceibas tradicijas ir atstōjuse nūvōrtā, tōs aizplei-
vurōjuse un pat nūnycynōjuse. Kai gon cytaidōk saprū-
tams, ka kautreigajam pyrmōs latvišu tautas
grōmotas devējam ir tik niceiga vīta (voi pat ni-

kaidas) latvišu literatūras vēsturē, koleidz cūtim jō laikmata darbinīkim, protestantim, ir dūta radzama vīta (pīm., Manceļam, kas sovas grōmotas taču beja izdevis tikai mōceitōju vajadzēibom — jo vysi vērsroksti ir tikai vōcu volūdā).

Tolgsdorfa katechisms, kas ir pirmō latvišu tautas grōmota, pyrmais latvišu literatūras styurakmiņs, leidzšīnejos literatūras vēsturēs nav radis vajadzēigū un peļneitū nūvērtējumū, bet ari tys izrit nu vyspōrejos latvišu literatūras pētniceibas tendences — nūklusēt katōļu goreigū rakstnīceibu. Latvijas skolu programōs aiz 1585. g. katōļu katechisma katōļu rakstnīceiba vairs nafigurēja. Tei aizgōja tikai pa protestantu goreigōs un laiceigōs rakstnīceibas tradīcijom. Tōdēļ ari ir dabeigi, ka Tolgsdorfam kai pōrstōvam nu cytom literariskom tradīcijom vajadzēigō uzmaneiba natyka veļteita voi pat jō vaicōjums teiši tyka padareits naskaidrs.

6. Turpmōkō katōļu literatūras atteisteiba

Kai jau redzējom, 16. g. symta ostonēdasmytajūs godūs tāvi jezuiti beja pasōkuši Latvijā plašu kulturalō dorba akciju: tautas literatūras dybynōšonu, skolu organizēšonu un religiskōs dzeives izkūpšonu. Šei akcija latvišu kultūras vēsturē ivadeja jaunu laikmatu: atdzymā krōšni katōļu dīvakolpōjumi, sōcēs goreigōs dzidōšonas mōceišona, poši jezuitu goreidznīki rōdeja krīsteigōs mīlesteibas, pazemeibas, nabadzeibas un izpaleidzeibas pīmāru, mōceja tautu skaiteit grōmotas un tautas grōmotu seriju īsōce ar Tolgsdorfa tulkōtū katechismu, bet leļajam pasōkumam šūreiz nabeja lamta laimeiga atteisteiba.

Na tikdaudz atteiceigu darbinīku tryukums, kai mēri, bodi, kari un politiskōs pōrgrūzeibas piļneigi izjauce šō pasōkuma pamatus un paralīzēja literariskū darbeibu. Tolgsdorfa pasōkumim beja radis energisks turpynōtōjs un plaša vēriņa darbinīks — tāvs Jurs Elgers.

Elgers pasauli nōk tymā laikā, kod teik izdūts pyrmais latvišu katechisms (1585). Jam ir vairōkkōrt teiša

saskare ar Tolgsdorfu, un jys zynomā mārā jōatzeist par Tolgsdorfa školānu un par dedzeigu jō pasōkumu turpynōtōju.

Kai mes zynom. bez 1585 g. izdūtō katechisma Tolgsdorfs beja strōdōjis pī goreigajom dzismem, mōceibu saraksteišonas un latvišu vōrdneīcas sastōdeišonas. Ši dorbi ir bejuši pazeistami manuskriptūs, bet nazynomu apstōkļu dēļ nav tykuši izdūti.

Elgers turpynoj Tolgsdorfa dorbu — apstrōdoj goreīgōs dzismes tōlōk. pōrstrōdoj katechismu, izstrōdoj plašu vōrdneīcu un pōrtuikoj Evangelijus vysa goda svātīņu un svātku dinu vajadzeibom.

Kai redzim, jau ir rodusēs vasala katōliskūs grōmotu serija. 17. g. s. sōkumā katōļu rakstnīceiba ir aizasteiguse protestantim priškā. Kaut tikai byutu bejis grōmotu izdevējs! Kaut tikai varātu dorbōtīs vysā Latvijā! Bet ar 1621. g. katōļu darbinikim ir jōatstōj Vydzeme un Reīga, un ar 1625 g. par katōļu dorba lauku ir tikai Latgola un dažas draudzes Kūrzemē. Katōļu rakstnīceiba isleid jūti nalabvēleīgūs apstōklūs.

Vēļ naskaidrajā pōrejas laikā Elgers paspēj izdūt 1622. g. sovas goreīgōs dzismes, bet ar tū arī turpmōkō grōmotu izdūšona apsastōj uz vasalim 50 godim Jezuitu annālēs tryukst par tū ziņu, kōdēļ šymūs 50 godūs nav izdūta nivīna grōmota, bet imeslī atminēt ir tūmār vysai vigli. Tōs ir sagrautōs katōļu politiskōs pozīcijas Livonijā, un arī vaicōjums par tū, vai ritumu dialektā saraksteitōs grōmoīas der Latgolas apgobolā.

Tai Elgera lelais dorbs palik tikai manuskriptūs. Lai gon Elgers ar sovu lobōk izveidōtū ortografiju beja aizasteidzis Manceļam priškā, tūmār Elgera dorbi navarēja sagaideit publicēšonu Elgera katechisms, Evangeliji un vōrdneīca tyka izdūti tikai pēc jō nōves 1672. g. — 1683. g.

Vysi šī dorbi pidar Elgera jauneības pūsmam gon pēc tūs volūdas, gon literariskajim mērkim, gon arī cytim apstōklim. (Nav tycāms, ka Elgers tikai sovas dzismes byutu uzrakstejis jauneibā, bet pōrejūs dorbūs godus 40 — 50 vālōk. Vysim tūm jōbyut saraksteitim vinā periodā, kōd

vēl dzeiva beja tautas literatūras veidošanas pasāktā akcija.)

Taitod, kod Elgera dorbi tyka izdūti 17. g. s. septendasmjtajūs un ostondasmjtajūs godūs, tī jau beja zynoms anachronisms. Luterāņu rakstnīceiba pādejūs 50 godūs beja krītnī vīn pasavērzejuse uz prīšku, bet katōļu tagad stōvēja uz vītas.

Ir pilnēigī napamatōts pōrmatums Elgeram, it kai ka jys byutu katōļu rakstnīceibu atstōjis slyktā stōvūklī. Tur nav vainojams Elgers, bet gon tī nazynomī izdevēji, kas Elgera grōmotas izdeve pēc jō nōves nagrūzeitā veidā un ar napōrlobōtu volūdu, atzeimādami tīkai titullopōs, ka grōmotas sarakstejis „cīnejamais un gūdojamais tāvs Elgers“ (R [everendissimus] pater). Prūtams, ka jo jō grōmotas byutu izdūtas, jam dzeivam asūt, jys pats sev nabyutu lītōjis tītuļu „Reverendissimus“.

Pēc tam kod par jezuitu darbeibas centru pēc Reigas un Cāsīm klīva Daugavpīls, katōļu rakstnīceiba uz laiku apsastōja. 17. g. s. ūtrō pusē ir nūgaideišonas stōvūklis. Šymā nūgaideišonas stōvūklī izdeve tīkai vacūs Elgera dorbus, lai pēc tam 18. g. s. sōkumā tautas literatūru caitu nu jauna, izdūdūt grōmotas Kūrzesmes un Latgolas latvīšīm, kotrim sovā dialektā. 18. g. s. tautas rakstnīceibas katōļu tradīcijas atdzymst ar jaunīm go-reīgūs dzīšmu krōjumu izdavumim: latgalim 1730. g. un kūrzemnīkim 1731. g.

Bet nu atsagrīzīm pī seikajom rūkas grōmotom — pī katechīsmu tradīcijas!

7. Turpmōkī katechīsmu izdavumi

Pēc Tolgsdorfa katechīsmā izdūšonas 1585. g. nōkūšais katōļu katechīsmas pasarōda tīkai pēc 40 godim (apm.) 1672. g.; tys ir Elgera katechīsmas.

Pēc Elgera otkon paīt gondreiž symts godu, koleidz 18. g. s. ūtrajā pusē jau latgaļu dialektā strauji cyts aiz cyta vairōkūs izdavumūs izīt M. Rōta katechīsmas: **Eisa mōceiba un eisas lyugšonas** 1768. g., 1775. g., 1786. g., 1788. g. (Vērsroksts paralelī arī pūļu volūdā.)

1808. g. izīt Pavinnastes kriteigas aba Katechisms — pilykumā lyugšonas un dzismes. Izdavuši t. misionari Viļņā.

8. Lelōkais davums myusu tautai

Byutu napīdūdami, runojūt par vacajim ticeibas skaidrōjumim, paīt garum vyslelōkajam šos nūzares pīminekļam — Mikeļa Rōta grōmotai: **Vysa mōceiba katoliška.** *) Tei ir lelōkais davums myusu tautai i kvalitatīvi, i kvantitatīvi. Tei ir navīn sova laika dziļōkō un vērteigōkō gudreibas grōmota, bet ari lobōkais snāgums volūdas skaidreibas un stila ziņā. Sei Rōta grōmota ir dzeivs tō laika tautas volūdas dokumentējums ar lokalom izlūkšnes niansēm un dzidru plyudumu svineigūs ciceroniskūs periodūs.

Tōdēļ dabeigi, ka aiz seikūs katechismu ryndas Tolgsdorfa niceigajai grōmateņai kai pretpolu nūstōdom monumentalū Rōta Vysu Mōceibu kai lelōkū tautas grōmotu vysā myusu goreigōs rakstnīceibas vēsturē.

Ka pi šō anonimō dorba sacerēšonas resp. apstrōdōšonas golvonais nūpalns pīdar Rōtam, tū aplīcynoj vysī myusu literaturas pētniki.

Grōmota plaši un vyspuseigi izskaidroj katōļu ticei-

*) Grōmotas piļņeigais nūsaukums:

WYSSA MOCIEYBA KATOLISZKA

Caur waycoszonom un atsacieyszonom salykta, ar mocieybom, Swatu Rokstu wordim, un nutikszonom nu tim paszym Swatim Rokstim izimtom izskaydrynota. Diel Latwiszu pawuycieyszonys un abskaydrynoszonys, nu wina Baznieyckunga pirakstieyta.

Polocka

pi Baznieyckungu Jezuitu izdrukowota.

Goda 1805.

bas pamatus ar ļūti ipatneju metodi. Prūti — vysi vila ir sadaleita daudzis tematūs un kotrs temāts apskateits sekūši. Vyspyrms temata saturs un jēdzini nūskaidrōti katechizācijas veidā, tod sekoj par tū mōceiba, aiz tōs atteiceigi pīmārōti izteicini nu Sv Rokstim un beidzūt šam tematam pīmārōts kaidas Sv Rokstu vitas atstōstejums. Taidā veidā interesanti izskaidrōti vysi svoreigōki ticeibas mōceibas vaicōjumi.

Lai pōrskotamōk raksturōtu šōs grōmotas volūdu, citēšu tōs ivodu. Šaidi citati varbyut var liktis navajadzeigi, bet, tai kaj arī šei grōmota ir bibliografisks ratums un daudzējī tōs nav ni redzējuši, ni lasejuši, ir tūmār dereigi redzēt kaidas lopaspuses ocu priškā. Ortografija šam dorbam ir tei poša, kas pastōvēja nu Elgera laikim. Citējumu rokstu myusu ortografijā, paturūt na-grūzeitas vōrdu formas un izrunu:

„Muni milī latviši!

Še jums kristeitu ļaužu mōceibas, uz apskaidrynōšonu jyusu ticeibys saraksteitas Apdūmojit te ar sevīm, kaida ir Dīva apsavršona uz jyusu ciļtis. Vai senejī ir ti laiki, kad vysi gondreiž kaj tumsā nakti dzeivovuši esit bez nikaidys saprasšonys un zynōšonys tō vysi, kas ir vajadzeiģs tai uz pestišonu dvēseļu myusu, kai un uz gūdeigu šymā pasauli dzeivōšonu? Igōdojit sev uz vacvacim tāvīm jyusu, kaida jūs beja saprasšona ap Divu? Kotri vairōk ir ticējuši vacūs bōbu pōsokom, ne kai tam, kas vinim nu mōceibys Jezu Christa Pesteitōja myusu stōsteits un pīrunōts beja: un dēļ tō, kas tūs beja blēnu, kas tōs tēmēšonys pi vysom litom, kas tūs pasataisejis beja būru, rogonu, panosus-licēju, divredžu, kurže tagad ir palykuši ti elles opūgi? Še, pōrgōja nasaprasšonys nakts, izlēce saule gaismis un apskaidrynōšonys ļaužu, un ti nakts putni uz tū pošu, nu kurōs beja izleiduši, pasagrīzēs ellī. Kaidys tod, pa taidai jūs ticeibai, varēja spadzevōtis gūdeigys šymā pasauli dzeivis? Un bārni, kū loba varēja izavuiceitis nu tik tymseigim un blēnigim izaudzāti tāvīm?

Jau paldis Dīvam, jau pamozam gaist tei tymseiba, un poši ar nairedzēšonu godojat ap tim porgojušim nasa-prasšonys un trokuma laikim. Bet caur kū ir klivuse tei tik pēška porsameišona? Vai kad cytaižoku jums tagad sludynojam mōceibu? Nē: ikš eistōs Jezu Christa Bazneicys kaida ir bejuse nu isōkuma mōceiba, taida byus net da pasauļa golam. Vai kad cytaižokus tagad turit mōceitōjus? Nē muni mili, jo uz kū, to uz pyrmejū mōceitōju svīdrim un prācom vajag kab vysod ar cineišonu un pateiceibu pīminātumet; vini beja, kotri pyrmejas naticēibys vacaiņas ir plāsuši un pyrmū sāklu mōceibys Jezu Christa ir matuši, un mes tikvin dasaveram, kab tys nu vinim izstrōdōts teirums ar zōli grāku un priksdejōs naticēibys neaizaugtu.

Bet caur tū ir klivuse tei tik laimeiga porsameišona, kad ļauds cišōk aizmiļova Dīva vōrdu un nagribēja pōrstōt uz tō, kad varēja viņu dzērdēt pa bazneicom nu sovu mōceitōju, bet grybēja, kab un sātā, laikim nu dorba voļnim, varātu sev tū īgōdōt, kas vinim uz mōceibom stōsteits beja, un kū cytkōrt fr meklējuši paļusteišonys pi izbōna un konys, aba kaidys blēnīgys un oplomys dzidōšonys, aizdumōva izļustēt sevi ar svātom dzīsmem, ar vuiceišonu atsaceibu, ar pōrstōsteišonu kū ir dzērdējuši uz mōceibys; un radzādami, ka tō vysa gryuši ir izavuiceitis uz prōta un kad vysu tū navar saturēt stōškā, isōka dūmōt, kab izvuicēt sovus bārnus grōmotom, ikš kotrom grōmotom, kai poši pazyna, vysa gudreiba un apskaidrynōšona cylvaka prōta ir aizslāgta, caur kotrom grōmotom daīmam pi pazeišonys tō vysa, kū esīm vai-neigi Dīvam, tuvākam un mums pošim un kotras grōmotas natikvin paleidz mums uz pešteišonys dvēsēlis myusu, bet un šymā vēl pasauli ipricynoj ikš vōrgim myusu, paviglynoj bādas šōs laiceigys dzeivis, un vysu tū tur ikš sevis, kas vēl un še laiceigi cylvāku par laimeigu dora. Pazyruši tod tū montu, kotrs ikš grōmotom ir aizslāgts, dasaspīdēs ciš vuiceit bārnus sovus rokstam, un kai tikvin pyrmī ir paplātuši acs, kotras da tam laikam kai ar myglu kaidu aizvylktas beja, tyuleņ vysī kai uz jauna dzimt atdzyma, un leidz kai nu timseigys un garys naktis uz piešku un naradzātu spūdreibu pōrvasti tyka. Tod pajuta, kad leidze un vinim ir dūts tys vysu-

dörgokais monts nu Dīva, kab varātu ceļt prōtu sovu uz saprašonu tō vysa, kas vin ir zvaleits nu Dīva. Tod cišōk pazyna un lelū lāsku Dīva pi radeišonys myusu un lelū mīleibu Jezu Christa pi myusu atpesteišonys, un lelū brīsmēibu grāka, kotrs vins tikvin ir inaidniks Dīva un cylvāka, un lelu vajadzeibu gūdeigys un svātys šymā pasaulī dzeivis, kotra vīna tikvin var myus padareit par myužam laimeigim O! kaidi tod pažyti ir klīvušī jums, latviši, nu vīnys vin pasavuiceišonys grōmotom; cik šūs symtu godu vuiceišonas mōcētōju navarēja jyus aiz tikom izvuiceit, cik esit izajāmuši vinā laikā, kai tykot par grōmotnikim. O! kab vēl tei pavuiceišona plašōk storp jums izstaigōtu, rūcejūs, caur jū vinu vysa dzeršona, natykums un cyti nadorbi, kotri vēl napamat kiezeit jyusu cilts, leidz kai ļauni sōrgi tyuleņ nu jums atdzeiti tyktu; a gūdeiba, staraveigā dzeive un cyti lobi dorbi tymā vītā aizzidātu.

O laimeigi! un pa symts reizes laimeigi jyus pyrmī, kotri tō tik svāta esit gyvušis padūma: da piktam un sastam ceļam byus jyusu pīminēšona storp jyusu bārnim un storp tim vysim, kotrim esit parōdejušī stygu uz tik svātu dorbu. Un Dīvs, kotram caur jyus tik ir piticis gūda, abcineis jyus ikš vaļsteibys sovys ar myužeigu gūdu.

Un jyus vysī, kotri koč nyule vēl aizgōdōsit tū pošu pavuiceišonu dūt bārnim sovim, nadūmojit tō, kad byusit bez taida nūpalna; aiztō un jyusu vōrdu dzymums dzymumam padūs, un leidz kai cyti nu vysim tai jyus nu sova roda ikš myužeigys pīminēšonys byusit. A — Dīvs, kotram aizcikam nu jyusu pusis gūdynōtōju dātiks, aiztikam daliks jums gūda ikš kēnestis sovys.

Še tod jums jauna grōmota, ikš kotrōs vysa ticeibys myusu mōceiba ir aizslāgta Dolōs tei grōmota uz divejom daļom: ikš pyrmōs ir mōceibas ap ticeibu, ap nūceju, aba ap tū, kō mums nu Dīva lyugtīs un spadzīvōtis vajag; ap mīleibu; un tur vysas Dīva bausleibas turit izskaidrōtas; ikš ūtrōs dalis ir mōceibas ap bausleibom svātys Bazneicys, ap sakramentim, ap sorgōšonu nu ļauna, tys ir: nu grākim, un dareišonu loba. Pi gola dalykta jums ir pavuiceišona kai gatavētīs pi spovedis un it pi Dīva golda.

Bet tū jums nu paša isökuma šös grōmotys soku, kad, jo grybit nu jōs byut pavuiceiti un apskaidrynōti, dēļ kotrōs pavuiceišonys un apskaidrvnōšonys ir viņa raksteita, losot tod jū cieški un ar apdūmōšonu, a jo naturit laika ikdīnys jū laseit, losot kōc svātdīnom un zīmys vokorim un kod vin pa vaļai esit un tai pamozam daisit pi aizmiļōšonys vīnis un pi dasazynōšonys tik daudz litu, ap kotrom da šam laikam ni dzierdējuši esit. Uz gola un pa tom mōceibom staraveitis dzeivōt. Aiztōtys ir gols gudreibys kristeita cylvāka, kab pazinis Divu pazeitu kai viņu nūmiļōt un kai viņam nūkolpōt un sev kai pesteišonu myužeigu nūpeļneit."

Taida ir Rōta grōmotas volūda. Vyspyrms te mes redzim tū pošu teikumu konstrukciju, kaida volda Evangelijā tulkōjumā. Vajag tikai šymā ivodā vōrdu „kotr” atvītōt ar vōrdim kas, kurs, jys (kaidis nu kurā vitā vajadzēigs), un tyuleņ teksts mums palik skaidrōks un tyvōks. Mēs lasejom „... ikš kotrom grōmotom ir vysa gudreiba aizslāgta”. Pōrmainam vōrdu „kotrom” ar „šom” un tyuleņ vyss palik skaidrs: „ikš šom grōmotom” etc. Naparostais stils te ir latinisms

Kaidis ir šös grōmotas vōrdu krōjums?

Šymā vaicōjumā jau ir vairōk kū saceit, kai tys mums beja ipriks. Svešu pīmaisejumu te ir vairōk kai Evangelija tulkōjumā. Pim natura (latinisms), nūceja, spadzivōšona, tajemnica, peuns, pakūtavōt, staravōtis; pažičēt, propuļt, paprōvēt, apjōvēt, rendeit, konče, sagrezēt. Daži nu tim varēja byut tautas volūdā kai slavismi naatkareigi nu tulkōtōja. Kū te ir inesis tulkōtōjs, navar zynōt. Tad daudz ir vacu vōrdu, kuru izaceļšonu navar apšaubēit, vai ari tikai daleji. Šaidi archaismi ir sekūši: gols — mērķis (lat. finis), puišķins, pēški, daliniks — daleibnīks, pavideišona — skausšona, kalada — dōvona, kairais — kreisais, niniks (nihil), rūcētis, grozus, pīraugs — paraugs, aizbidēt — aizbaideit, sasaspist — sasazvērēt (coniurare), volkōtis, vuiceit u. t. t. Jōdūmoj, ka daļu nu tim ir radejis un darynōjis pats grōmotas autors. Un daži nu tim pavysam labi ir izadavuši, pim., gols, daliniks, pīraugs, ninīks (mes jau ari litojam „nav ninīka”).

Ari te svešu elementu pīmaisejums atteiceibā pret latvišu vārdu daudzumu ir ļūti niceigs, kaut gon navarātu saceit, ka ir namonoms. Vysumā grōmota atklōj daudz leksisku bogōteibu latvišu volūdas pētnīkam.

Ari morfologija (fleksija) un raksteiba peļnej sovu ivēreibu.

Pi raksteibas ir svareigi atzeimēt progresējumu intonaciju apzeimēšonā. Evangelijā lokatīvi vēl nabeja apzeimāti (latiņu paraugs), bet te jau ir. Pīm., godā, gen. kotrōs. Regress turpretim raksteibā ir daleja j skaņas atmesšona un aizstōšona ar i. Evangelijā (69. lp.) beja raksteits šaidi: „Un jau jam nūejut, sulayni ayztiecieja jam pryiszka un dieve zini sacyidami“ etc. Te turpretim atrūnam šaidu raksteibu „tureia, suleia, pipildieia, paliedzieia, iau, iauns, io, ius“ (laikam pēc latiņu volūdas parauga, kur patskaņa priškā i losom par j). Bet ir paraugi arī ar j: pīm, goja, pajiemie, bieja (40 lp).

Nu lītu vārdu formom ivēreibu peļnej sivišu kōrtas vārdu lītōšona: a, e un i calmu vōrdi vīnsk.genetīvā-igyust golūtni -ys. Pīm., volūdys, molys gaismis, naktis, ciļtis.

Lītu, ipašeibas un darbeibas vōrdū pīdēkļūs figurej ei un navys i, Pīm., ticeiba, mōceiba, laiceigs, vulceit etc.

Nu darbeibas vōrdū formom atzeimejamas pagōtnes (imperf.) golūtnes. O calmim ir — va — vaicova, dūmova, mīļova; vīnzilbeigajim verbim trešōs personas golūtnē -e: pīm. vedie, dalaydie, niesie, bet atseviški lītōts vōrds — syta. Daudzzilbeigī vōrdi ar inf. golūtni -ēt un -eit pagōtnē ir ar golūtni -a. Pīm., paliedyzieia, pipildieia.

Vālamō izteiksme (optatīvs) ir ar īpašu golūtni -em: turātumem, mīļōtumem, byutumem; beitungemēs.

Tagadnes pasivais dīvdabis lītōts aktivō vitā: . . . iraudzejis iejamus (-iejušus).

Vōrds „kotrs“ lītōts ar nūteiktū golūtni gen. kotrōs. Par nūlyuka saikli vōrds ka d un ka b.

Sōs te mynātōs parōdeibas, kaut arī na vysas, ir tōs rakstureigōkōs, kas pīmīt Rōta grōmotai „Vysa mōceiba katoliška“. Te ir labi pōrznōta eista tautas volūda, kaidū tū runoj vēl leidz myusu dīnom. „Volūda vyscauri ītu-

rāta vinkōrša un skaidra latviska. Vysa mōceiba katoliška seviški izaceļ storp vysom jezuitu izdūtōm grōmotom ar latgaļu dialekta svaigumu un formu originalitāti."*)

Symā sakareibā Apeļa atzynums ir jōatzeist par pamatōtu, tikai jōpībylst, ka arī cyti 18. g. s. jezuitu izdavamī teišam ir ar prikšzeimeigi lobu volūdu.

Nūbeidzūt pīzeimes par šū grōmotu, ir jōkonstatej parōdeiba, ka vālōkōs grōmotōs pasarōda arvin slykōka volūda, Kōdēļ tai? Interesanta parōdeiba,

Jezuīti sovam dorbam pigōja ar lelu ryupeibu, citeigi mōcejōs tōs tautas volūdu, kurā jī strōdōja, naatkareigi nu tō, vai tei beja lela un radzama tauta, vai arī moza un nanūzeimeiga. Jūs ryupeigō dorba rezultatā spējīgōki darbiniki na tikai īgīva lelas tautas simpatijas, bet arī radeja ivārojamus dorbus tautas volūdā, ar tū pakolpōdami tautai na tikai konfesionalā, bet arī kulturalā ziņā. Jōsoka, ka tō laika jezuiti ir parōdejuši lelōku mīlesteibu pret myusu tautu un lobōku apstōkļu izpratni nakai jaunūs laiku jezuiti, kas cālušis nu pošu tautas vyda. Bet tūreiz beja cytaida pieja nacionalim vaicōjumim kai tagad, — tod ivārōja tikai tautas intereses. — Jezuitu dorbs Latgolā tyka izbeigts 1824. godā.

Sekularō goreidzniceiba, kaut arī ryupējōs par tautu, tūmār tik lelu dorbu vai nu nav gribējuse īlikt, vai arī naspēja veikt. Volūdas vaicōjumam grōmotōs sōk pīgrīzt arvin mozōku vēreibu.

Tai sōcēs goreigōs rakstniceibas līmiņa sleidēšona uz leju.

Katechismi etc kai laseišonas pyrmōceibas grōmotas.

Runojūt par katechismim vyspōri, lai ir atļauts nūrōdeit uz tūs kulturvēsturiskū nūzeimi, kuru ti ir īgīvuši kai pyrmō losomō grōmota bārnim!

Metodiski sastōdeitōs ābeces myužs nav vacs. Gon Rītumeiropā taidas pazeist jau vairōkus godu symtus.

*) M. Apeļs Latgališu literaturas vēsture. 10. un 11. lp.

bet Latvijā tikai nu 18. g. s. otrās puses. Tod šai pāda-
gogiskajai nūzareī pirmū reizi nūpītnu vēreību pīgrīze
Latgolā t. Mīkejs Rōts un pōrejā Latvijā Vacais Stenders.
Bet — kai vōji auga katōļu goreīgō literatūra, par lai-
ceīgū nīmoz narunojūt, tai vōji auga un atsateīsteja ari
pādaogogiskōs grōmotas. Ābece kai metodiska mōceības
grōmota katechīsmu navarēja izkonkurēt leīdz pat XX g.
syntam.

Taitod pirmō un golvonō losomō grōmota, mozōkais,
Latgolas bārnīm vairōkus godu syntus beja un palyka
tikai katechīsmis (blokus tam ari lyugšonu grōmōta).

Nu vysom cytom īspējamom losomajom grōmotom
katechīsmam ir dažas pīrkšrūceības:

Pīrkmōrt — katechīsmī, kai jau bārnū grōmotas, pa-
laīkam ir drukōti lelōkīm burtīm kai cytas grōmotas.
Tys atvīglynoj lelōs bārnū gryuteības, kaidas tim ir jō-
pōrvar, koleīdz ti īsamōca laseit.

Utrkōrt — katechīsmūs ir eīsi losomi gabaleni, pī
tam vēļ salykti vaicōjumūs un atbīdēs, kas, saprūtams,
stypri vīn atvīglynoj orientēšonus grōmotu gudreībōs.
Katechīsmis kai losomvīla bārnīm ir sauss un smogs, un
tūmār katechīsmis satur tū katōļu mōceības zynōšonu
mīnīmumu, bez kurom nīvīns navar iztīkt un kuras kai
pīrēmōs nanūvēršamōs dzeīves gryuteības īkvīnam ir jō-
pōrvar sovā bērneībā. Tōdēļ katechīsmis ari dabeīgi beja
par pirmū losomū grōmotu.

Bet losomōs grōmotas myužs ir eīss. Koleīdz bārnī
pēc „būksterēšonas“ metodes īsamōceja laseit, kotru bur-
teņu ti ar solmu voi kūka īrbuleīti, voi ar sovū mozū
pērsteņu izbadeja naskaitomas reīzes, tai ka izdyla pa-
peīrs un ar laīku izdzysa burts, un „atsaceību grōmate-
ņa“ beja pagolam.

Interesanti ir vārōt katechīsmu izdūšonas godus un
atstarpes. Laīkmatūs, kod tautas izgleīteībai tyka pīgrīzta
īelōka vēreība, katechīsmu izdavumu skaīts strauji ceļās.
Taidis, pīmāram, ir Rōta laīkmats 18. g. s. ūtrajā pusē.
Bet — kod īntereise par tautas izgleīteību apseīkst, kate-
chīsmu izdavumus naredz godu desmītem īlgi.

Vēļ jōmīņ pōrs vōrdu par katechīsmu nūsaukumīm,
ar kaidīm ti myusu tautā ir bejuši pazeīstami. **Katechīsmis**
ir svešvōrds (nu sēngreku volūdas). Tys palaīkam ir bejis

atmeits ar cytu svešvārdu **elementa** (latiņu v. — pamata zynōšonas), kas sovukōrt dažu tautu izrunā modernizāts par „lementars“ (ar šaidu nūsaukumu beja pazeistami gon katechismi, gon ābece).

Tautas volūdā lobu latvyskōjumu katechisma nūsaukums beja īgivis ar vōrdim — **atsaceibu grōmateņa**. Vōrds atsaceit nūzeimōj — dūt atbiļdi. Atsaceiba taitod ir atbiļde. Tautas volūdā tei nav vys kura kotra atbiļde, bet gon atbiļde tikai **ticeibas** vaicōjumūs. Katechisms, kas ir saraksteits vaicōjumūs un atbiļdēs, taitod ir atbiļžu grōmateņa. Šaids apzeimējums katechismam nimoz nav slykts un napimārōts. Tys tikai līku reizi pasvītroj katechisma ikōrtōjuma metodiskū pusi un mōceļšonōs gaitu — prast dūt atbiļdes. Ari paidagogiski jamūt, lobs izkōrtōjums vaicōjumūs un atbiļdēs kuru kotru vilu padora vīglōk saprūtamu un pōrskotomu.

Šamā ziņā vaci ticeibas skaidrōjumi kai pyrmmōceibas grōmota ir styngri saisteiti ar sova laika paidagogiskom atziņom un jaunim meklējumim. Jo mes saleidzynojam Tolgsdorfa katechismu ar Rōta „Vysu katōliskū mōceibu“, tod starpeiba ir navin kvantitatīva, bet ari kvalitatīva. Rōta grōmota patīši ir apgaismeibas laikmata lobōkais davums myusu tautai, kurs myusu rakstnīceibā navā pōrspāts vēļ leidz šai dīnai.

III

EVANGELIJI

1. Kod Evangeliji pyrmū reizi tulkōti latviski?

Kod pyrmū reizi Evangeliji ir tykuši tulkōti latviski, tū patreiz navar atbildēt, un laikam eistūs pyrmsōkumu vairs naatrassim nikod.

Vacajōs chronikōs un dokumentūs ir ziņas par centeigim katōlicisma sludynōtōjim nu 13. g. s. pyrmōs puses (pīm., par legatu Viļumu u. c.). Ir natycami, ka vīnkōršajai tautai varēja kū sludynōt bez vītejōs volūdas prasšonas, un taipat ari ir natycami, ka varātu sludynōt tīceibu bez Evangeliju skaidrōšonas. Lai ari cik vōja byutu bejuse vītejōs volūdas prasšona un lai ari cik napīneigs sludynōšonas dorbs, bez vītejōs volūdas lītōšonas nav dūmojama nikaida tīceības sludynōšona, ni ari tautas īvadeišona katōliskajā dzeives kulturā.

Bet mes redzim, ka šys dorbs, kaut ari ar tryukumim, ir veikts jau pyrmajūs kristianizēšonas godu simtiņūs. Pat pijam, ka pyrmajūs godu syntūs (13. un 14.) kod latviši vēl beja leidztīseigi ikarōtōjim, byus bejuši goreidznīki nu latvišu vyda, jo ari latvišim tod vēl beja sovas vodūšōs apryndas. Pīm., pastōv uzskots ka chronists Līvonijas Henriks (Henricus de Lettis) ir bejis latvīts (jō chronika snādzās leidz 1229. g.) un bejuši ari cyti latviši. 16. un 17. g. s. un vālōk, kod latviši beja dzymatcylvāki, īspējas uz goreidznīka omotu beja pōrōk mozas, voi pat tūs nabeja nīmoz.

Taitod, jo pijamam, ka Evangeliji beja napīcišami jau 12. g. s. beigōs, 13. g. s. un vālōk un ka šymā laikā beja ari īspējas tūs tulkōt tautas volūdā, mes varim drūši ticēt, ka taidi ari byus bejuši.

Leidz 15. g. s. vydam grōmotas beja tikai rūkrokstūs, jo napazyna drukas mōkslas; tikai 15. g. s. ūtrajā pusē pasarōda pyrmōs drukōtōs grōmotas pasauli.

Voi 15. g. s. ūtrajā pusē un 16. g. s. pyrmajā pusē ir bejis kaut kas drukōts ari latvišim, navar zynōt. Pōrōk daudz par myusu zemi ir staigōjuši kari, pōrōk

daudz tei ir tykuse pūsteita, lai vacos grōmotas byutu sasaglobōjušas.

16. g. s. ūtrajā pusē, (ostoņdasmytajūs godūs), kod Latvijā sōc dorbōtis jezuiti, zeme ir tik izpūsteita gon nu karim, gon nu ticeibasstreidim, ka ticeibas vaicōjumūs nav nīvinas rūkas grōmotas. Tod **Tolgsdorfs**, kai jau redzējom, pēc atmiņas roksta vajadzēigōs rūkas grōmotas, storp cytu, ari mōceibu grōmotu (1584. g.) Par Evangeliju tulkōšonu atteiceibā uz Tolgsdorfu nikaidu ziņu nav.

Tolgsdorfa pēctecis un skolāns **Jurs Elgers**, kas Evangelijus ir tulkōjis ap 1620. godu (izdūti ti ir tikai pēc jō nōves 1672. g.), tūs vērsrokstā ir licis vōrdus: „Evangeliji vysam godam, kurus pa atseviškom svātdinēm un svātku dinom saskaņā ar vacū **Bazneicas irāžu** ir parosts skaitēit priškā Līvonijas latvišim etc.“ (grōmotas tituls latīņu volūdā).

Ivārojūt Elgera frazi par vacū **Bazneicas irāžu Līvonijā**, nav šaubu, ka Evangeliju skaitēišona Līvonijā ir praktizāta jau seņ, tikai, dimžāl, nav uzaglobōjuši ogrōkūs laiku rūkroksti voi ari drukōti izdavumi.

Elgers beja Tolgsdorfa skolāns, jō dzeives vīta ir Valmīra, te jys ari ir mōcejis latvišu volūdu; jys ir sekōjis tai latvišu volūdai, kuru runōja Reigā, Valmīrā un Cāsūs, kōdēļ ari Elgera tulkōjumi ir lejas latvišu volūdā un stōv tyvu Tolgsdorfa tradīcijai. Ap tū pošu laiku, kod dorbojās Elgers, dorbojās ari protestantu mōceitōjs Manceļs. Ceiņa storp protestantim un jezuitim vyspyrms nūritēja Rītumu Latvijā, kōdēļ ari ir dabeigi, ka par rokstu volūdu vyspyrms izavērzeja lejas latvišu volūda.

Latgolā rekatolizacija nūrit vālōk, un sōkumā vēļ tāvi jezuiti grib ari Latgolā iztikt ar tim pošim vyds dialekta rokstim, beļ pēc kaida laika pōrsalicynoņ, ka Evangeliji ir jōizdūd **vairōk lietōtajā latvišu runas veidā**, prūti: latgaļu dialektā. Tai rodōs vacōkais leidz šam zynomais Evangeliju izdavums augšlatvišu volūdā; tys nūtyka 1753. g.

2. 1753. g. Evangeliji vysam godam.

Parostais šo tulkējuma apzeimējums ir Evangelia toto anno; tulkotais vērsroksts skaņ:

„Evangeliji vysam godam, kurus pa atseviškom svātdinē un svātku dinom saskaņā ar vacū Bazneicas irāžu ir parosts skaitēit priškā Livonijas latvišim, un nadaudzās lyugšonas ar dažu Livonijas goreidzniku gōdeibu par jaunu pōrtulkōti vairōk litōtajā latvišu runas veidā un laisti gaismā, (skaitūt nu tō laika) kai Tāva myužeigais Vōrds caur apostolim pa zemem ir sludynōts, 1753. godā, Viļņā, S. R. M. Akad. jezuitu drukōtovā “

Šys taipat kai Eigera Evangeliju tulkōjums beja dūmōts goreidzniku vajadzeibom: skaitēisonai bazneicā pyrms mōceibas, un sovus 200 godus tys ir majestatiski atskanējis pōrpiļdeitūs Latgolas bazneicu sinōs, sōkdamis ar tradicionālajim isōkuma vōrdim: „Tū laiku etc.“ Voi šys tulkōjums ir bejis izplateits arī tautā, drūšu ziņu tryukst. 20 godu symtā gon vinkōršajā tautā ir atrosti vairōki eksemplari, bet voi ti tur ir nūnōkuši parostajā grōmōtu izplateišonas veidā, vēļ arvin nav eisti zynoms.

Kas šūs Evangelijus ir tulkōjis?

Tai kai lelōkajam jezuitu izdūtūs grōmōtu daudzumam autoru voi tulkōtōju vōrdi klōt nav pīvinōti un tai kai jezuitu rakstniku biografijōs arī na vīnmār ir uzrōdeita vysa jūs literariskō darbeiba, autoru vaicōjums palaikam ir sarežeits.

Pyrms godim 30 — 40 storp literaturvēsturnikim tyka pausta dūma, ka šys Evangelijš vyspōri nav bejis izdūtš latgaļu dialektā, jo tūreiz šys izdavums nabeja vēļ maklāts un pēteits. Tagad šōs šaubas ir nūvārstas. Atlik tikai tulkōtōja vaicōjums, bet arī tys rysynojās labvēleigi. Pamatōjūtis uz Zalensku un Kleijntjensu, var drūši saceit, ka golvonais šō tulkōjuma veicējs ir Jōņs Lukaševičs, kas 49 godi nūstrōdōja par misionaru Varakļōnu un Preiļu apvydūs un leliski prota latvišu volūdu resp. latgaļu dialektu.

1753. g. Evangeliju tulkējuma volūda.

Par šīs grāmataņas volūdu ir izsaceiti dažādi spri-
dumi, kas dreizāk jōsauca par apgolvōjumim bez pama-
tōjuma; ar nūpītnu pētniceibu tīm nav bejis nikaida
sakara.

Vyspyrms tyka apšaubēits, ka šys izdavums bytu
bejis latgaļu dialektā, bet, kod tys tūmār izarōdeja tul-
kōts skaistā latgaļu dialektā, tod tyka pausts uzskots, ka
volūda tur ir pijaukta pylna ir rusicismsim un polonis-
mim. Sū pādeju uzskotu ir nakrītiski pōrjēmis pat cytai-
di vysai uzmaņeigais Apejs. Dimžāl, jam tryuka atteicei-
gu ispēju vaicōjumu analītiski pōrbaudeit.

Laī varātu izasaceit par kaida dorba volūdu, tys ir
jōaplyukoj nu trejim redzes punktim:

- 1) nu leksikas — t. i., kas ir svešs vōrdu krōjumā,
- 2) nu fleksijas — t. i., kas ir svešs vōrdu formōs, un
- 3) nu sintakses un stilistikas — t. i., kaidi sveši ispai-
di ir vōrdu kōrteibā voi vysā runas uzbyuvē.

Apskotūt šūs trejs punktus, vēj ir jōpatur vārā divi
svoreigas patiseibas: 1) pasauli nav nīvīnas absolūti tei-
ras volūdas, kura bytu piļneigī breīva nu svešim pimai-
sejumim, un 2) ikvīnā dzeiva volūda pa godu sytmim
drusceņ pōrsamaina, seviški jo tai literariskōs tradicijas
vēj ir tikai augšōnas un atsateisteišōnas stadijā.

Šī kategoriski nūteikumi jōpatur vārā, aplyukojūt
ari šō Evangeliju tulkējuma volūdu, bet, pyrms tū dorom,
nabyus liki dūt kaidu mozu parauga teksteņu. Raug,
Krysta paaugstynōšōnas svātkūs skaitomais Evangelijs
nu sv. Jōņa divpadsmytō gobola:

„Tu layku: sacyja Jezus Zydu laudim: tagad ir su-
dieyba Pasauļa; tagad wiersniks szo Pasauļa izmasts byus
ora. Un es, jo byuszu paaugstinots nu zemes, wyssu wilk-
szu pi siewis: (bet tu sacyja: dudams zini ar kaydu nowi
jam byja numiert). Atbildieja winiam lauds: mes dzier-
diejam nu istodiama, kad Chrystus palik myužam: un
kai tu soki, wajag kad byutu paaugstinots Cylwaka Dals:
Kas ir tis Cylwaka Dals? Tad sacyja winim Jezus: wel
liidz mozam laykam ir gaysme storp jums, stagoit, kolš
gaysmi turyt, kad jus tumsieyba ne apjimtu: un kas stay-

goy iksz tumsieybas, na zyna kur it, Ku(r)mat gaysmi turit, tycit ikszan gaysmi, kab byutumet Daly gaysmes."

Pōrskaitūt šū Evangelija gabaleņu, mes jyutam, ka tei ir tei poša myusu tāvu tāvu volūda, bet reizē arī jyutam, ka te ir kaut kas vacōks, atšķireigōks, kas šū volūdu padora it kai svešu, Tei ir vacō ortografija un archaismi.

Par ortografiju. Sei grōmota saraksteita latīņu alfabetā. Tys ir vysvinkōršōkais un vysvairōk izplateitais alfabetš pasauli. Cik daudzōs volūdōs tys teik litōts! Un cik dažaidas skaņas apzeimōj vins un tys pat burts! Kotrai volūdai ir sovas īpatnejas skaņas, un ir vajadzeigs ilgs laiks un smolka volūdas pazeišona, lai nūsadybynōtu atteiceigai volūdai pīmārōta ortografija. Tōdēļ, skaitūt vacūs rokstus, kod storp alfabetu un volūdu vēļ nabeja atrosta vajadzeigō atteiceiba, mes nīmoz nadreikstīm kotrreiz skaiteit taisni tai, kai tur ir raksteits, t. i., mes nadreikstīm vacūs rokstus skaiteit gluži pēc taidas alfabeta un volūdas atteiceibas, kaida tei ir šudin. Un jo nu mes vacūs rokstu alfabetu najamam burtiski, šei vacō volūda mums tyuleņ likās byut tyvōka, pateikamōka, takūšōka un saprūtamōka.

Evangeliju tulkōtōjam Lukaševičam arī raksteibas ziņā mes nīkō daudz nāvarim pōrmešt. Elgera ortografiskōs tradīcijas jys ir veikli turpynōjis tōļōk.

Storp tagadejū un tō laika ortografiju golvonōs atšķireibas ir sekojūšas; tagadejais ai = ay; oi un oj = oy; ei = ey, iey; e un ē = ie; meikstynōjums ar patskani i. Patskaņu garumus Lukaševičš nav apzeimējis, palaikam tikai intonācijas. Arī tei nav oploma pieja. Vairōki volūdnieki ir izasacejuši par tū, ka mums garumu vitā vajadzēja litēt intonāciju zeimes. Intonācijas myusu volūdai ir stypri byutiska pazeime.

Atzīneigi jōatzeist arī Lukaševiča vysumā piļneigi precizō vōrdu izrunas raksteiba. Pīm: myusu, byus, jums. jam, apjīmtu etc. Nōkušā godu symtā šei precizitate pat sōc škūbeitis un zušt. Lukaševičš sovā ortografijā ir konsekvents. Lejas latvīšu rokstūs tymā laikā litōja Manceļa ortografiju (ar gotu šriftu), kas nīkaidā ziņā nabeja pōrōka.

Tōļōk pīvērssim uzmaneibu pošai volūdai.

1) Kāds ir šo tulkējuma vārdu krājums?

— Svešu aizgyvumu te tikpat kā pavysam nav. Ir sastūpams taidis vārds kā lāska (latīņu gratia — labvēleiba), net (= pat), kas ir aizjāmums nu slavim, bet voi tūs ir inesis tulkōtōjs, voi ti jau ir bejuši tautas volūdā, tō tagad navar nūsaceit. Bez tim var minēt dažus archaiskus vōrdus ar naskaidru izaceļsonu, pim.: wieziele, bierzums, kōre. koļs, wišķin, aridzan, aizto un varbyut vēl vinu ūtru, bet vysumā tūmār jōatzeist, ka tiklab aizgyvumu, kā arī archaismu relatīvi ir ļūti moz. Ivārojūt tōs daudzōs vōrdus tyukstūšas, kas litojamas literariskā volūdā, šī daži vōrdi, jo mes atteiceibu grybātu meklēt skaitļūs, nasastōda nikaidu procentu. Bez tam, kā jau mynāts, absolūtī teiras nīvīnas volūdas pasaulī nav, un Dr. phil. Zēvers t. s. latvišu vydsdialektām ir saskaitejis pōri par 1000 nu vōcu volūdas aizgyutu vōrdus.

Taitud Lukaševičs na tikai ir labi pratis latvišu volūdu, bet arī ceņtis izasorgōt nu vysim nalatvīskim vōrdim. Jo mes jamam taidu latvišu volūdas olūtu kā tautas dzīsmes, voi tur volūda ir teirōka? Un tūmār ir nūdybynōts uzskots, ka pareizō volūda ir meklejama tikai tautas dzīsmēs, ka vacājūs rokstūs volūda piļneigi krūplaiņa. Vōrdus krōjuma ziņā ir jōsoka, kā šam tulkōjumam ir skaidra, teira un latvyska volūda.

2) Kas naporosts ir vōrdus formōs?

Vōrdus formas un lūcejumi ir tikai latvīski. Dažu naskaidreibu un it kā sovaideibu te roda vacō ortografija, par kuru jau mozlit tyka nūrōdeits, bet cauri ortografijai tūmār ir radzamas tikai latvyskas vōrdus golūtnes, formas, lūcejumi, laiki, skaitli, kōrtas un cytas gramatiskōs parōdeibas.

Atrūnam gon te dažus archaismus, dažas vacas formas, bet ti tautas runā nav sveštī vēl arī tagad: pim., imu (eju, ejmu), breinovōs, runova. Pagōtnes pidēklis -ova te ir regulari litōts vysim tim darbeibas vōrdim, kas infinitīvā beidzās ar -ōt (runōt, dūmōt,

miļot, strādāt u. t. t.). Leidzeigas pagotnes formas tauta lietoj vēl šūdiņ, un tās sastūpamas ari cytu apgobolu tautas dzismēs, seviški Augškūrzemē un Vydzemes austrumu daļā.

Archaiska ir infiksa -si lītōšona. Tagad tō vitā litoj -sa, pīm.: apsadūmōt, apsažālōt un t. t. Bet šō infiksa lītōšonas lykums ir un palik kūpejais (tikai pi saliktinim, pīm.: grīzt ī s, bet ap s a grīzt; teikt ī s, bet pa s a teikt u. t. t.).

Vēlējumam un nūsacejumam šaidas vacas formas: dareitu m e t, atsacitu b e m (eisti pīdēklis -m e m).

Par darbeibas vōrdu formom vysumā var saceit, ka ir gon sastūpamas dažas alternativas golūtnes, bet nikaidu svešu elementu te nav. Nav te tūs parōdeibu, kaidas ir pi Tolgsdorfa un cytim.

Taitod kai vōrdu krōjums, tai ari tūs formas nikaidu svešu elementu nauzrōda. Un tūmār, kur tod slēpās tys svešums un vacmūdeigums, kuru ir uztvāruši gon skaiteitōji, gon literaturas vēsturnīki? Un, lyuk, šū svešumu un nalatvyskumu mes varim atrast stilā un sintaktiskajōs konstrukcijōs.

3) Kaidas ir stila un sintaktiskos konstrukcijas?

Tik ilgi, koleidz kaidai volūdai nav vēļ izaveidōjušas literariskōs tradicijas, nav skaidreibas par šōs volūdas sintakses un stilistikas vaicōjumim.

Latvišu volūdai literariskōs tradicijas vēļ tūreiz tikai sōcēs. Ir dabeigi, ka šamā ziņā vacajūs rokstūs teik dīzgon daudz grākōts pret volūdas goru. Bet ar tū mes nadreikstim saceit un dūmōt, ka šei grākōšona byutu bejuse apzineiga, ka vaci literati nabyutu cantuši raksteit eistā tautas volūdā, saskaņā ar tōs goru un byuteibu. Jūs pōrliceiba beja, ka jī roksta iespējami lobōkajā latvišu volūdā, un tei beja tikai latvišu volūdas vaine, ka tai tryuka skaidraš sintakses.

Šymā tulkōjumā mes redzim stypru latiņu sintakses īspaidu. Gon tulkōtōjs nu tim ir mēginōjis sorgōtīs, ir ari radzami panōkumi, bet vysumā tūmār latiņu vōrdu kōrteiba vigli speid cauri. Pīm., apzeimātōja lītō-

šona pēc latīņu sintakses lykuma mums roda svešaidu volūdu. Jemsim dažus paraugus:

... dvēseļu myusu; ... saceja mōceklim sovīm;
... pacelit golvas sovas; ... un saceja uz Mariju
Mōti Jō. Kod Jōņs, cītumā byudams, izdzērda dor-
bus Christa.

Bet blokus tam atrūnam ari pareizi litētus savinō-
jumus:

... aptārptu ar boltu drēbi; ... zynōt, ka klēt ir
Dīva vaļsteiba.

Ari dīvdabu litōšona ir latiniska:

Voī nīdru, vācynōtu nu vēja? (Arundinem nento
agitatam, Math. 11).

... iraudzeja jaunu puisī sēdūt pa lobai rūkai, a p-
tērptu ar boltu drēbi, un nūsibeidōs (... viderunt
iuvenem sedentem in dextris, coopertum stola candi-
da, et obstpuerunt, Marc. 16,5).

Dr. A. Broka tulkōjumā šys pādejaīs teikums skaņ:
Iģōjušas kopā, jōs iraudzeja boltōs drēbēs gārbtu jau-
neklī, sēžūt pa lobai pusei, un nūsabeida.

(Vōrds „tērpt“ te ir pareizōk kai Broka īvataīs
„gērbt“. Navajadzēigs modernisms.)

Latvišu volūdā dīvdabu litōšona nav tik plaša kai
latīņu volūdā, un mes palaikam litojam paleīga teiku-
mu tur, kur latiniski iztyka ar vīnu pošu dīvdabi. Tōdēļ
vacōs dīvdabu konstrukcijas mums izalīk naveiklas. Na-
parostī tagad skaņ „un“, litōts „ari“ vitā. „Tai un jyus,
radzādami...“ Tagad saceitu: „Tai ari jyus, radzā-
dami...“

Vēļ naparostu stīļu roda pēc latīņu parauga litōtais
atteiceibas vītņika vōrds kurs, kotrs. Pīm.: Kotrs
cēlēs, pajēme bārnu un mōti jō un nakti nūģōja uz
Egyptu. Pēc latīņu sintakses parauga te vōrds „kotrs“
stōv nūrōdamō vītņika vōrda „jys“ vitā.

Latinisms ir ari izteicējs teikuma beigōs, bet tul-
kōtōjs nu tō ir ceņtīs biži atsakōpt. Ka tulkōtōjs ir labi
izjutis tō laika latvišu volūdās goru, licynoj tys, ka jys,
atsakōpdams nu originala vōrdu kōrteibas, biži ir īgīvis
navainojamus teikumus. Pīm.: „Tod īģōja kēneņš kad ap-
sivārtu tūs, kotrī sēdēja...“ Originalā vōrda tūs nav,
bet latviski skaidrōks teikums ir tod, kod taidu pīvīnoj.

Zynomu archaismu roda dažas īpatnejas frazes: pīm., uz gūda (vyss te ir pareizi: uz stōv ar genitīvu, un tūmār lobōk byutu „gūdam“), „leidz īroduma svātdīnes“ (leidz — nāparostā nūzeimē un tagad arī ar nāparīzu lūcejumu).

Saiklis ka d nūlyuka un nūsacejuma nūzeimē ir archaisms (bet taidā pat veidā kaidreiz sastūpams pi Raiņa „Jāz. un v. brāļi“).

Taidas eisumā ir golvonōs stila un sintakses parōdeibas. Un tōs ir rakstureigas arī cytu tautu vacajim tulkōjumim.

Un jo nu gribim, savalkūt kūpā, izasaceit par šō tulkōjuma volūdu, tod atlik konstatēt:

1) Sys tulkōjums ir vīns nu lobōkajim vacōkōs latvišu volūdas paraugim, un

2) relatīvi tys ir piļņeigi breivs nu svešim aizgyvumim.

3) Jo, skaitūt vydsdialekta rokstus un šū tulkōjumu, ir izjyutama samārā lela volūdas starpeiba, tod tei nav nikaida svešu īspaidu vaine, bet gon latvišu dialektu leļō atškireiba, pi kam tī vīns par ūtru nav ni vērtēigōks, ni navērtēigōks.

Bet E. Blese, laikam dūmōdams, ka nīvina šō Evangeliju izdavuma Latvijā nav un jō vōrdi nav kontrolejami, sovā laikā Latv. konv. Vōrdneicā raksteja, ka jys Leningradas publiskajā bibliotēkā īpasazinis ar 1753. g. Evangeliju grōmotu un nōcis pi šaidom atziņom:

„Šī evaņģēlija valoda vēl tōmēr ir īpatnēji latviska, kaut arī dialektiska. Tajā vēl ir daudz vīdusdialekta pazīmju (byja, vinsz, gudryba). Bet jo stiprāka kļūst poļu kultūras ietekme Latgalē, jo vairāk korumpējas arī turienes latviešu valoda. To sauc par inflantiešu valodu, un 19. g. s. pirmajā pusē latgaļu dialektā izdotās grāmatas valodas ziņā jau ir gandrīz vairāk uzskatāmas par poļu nekā par latviešu grāmatām“. (Latg. dial. konv. v. X 20256.)

Kū lai par šaidim vōrdim sokom? Nazynōšona voi maldynōšona? Dreizōk gon pādejais!

8. Turpmākī Sv. Rokstu tulkējumu izdevumi

18. godu symta ūtrajā pusē, kai redzim, ir bejuse lela aktivitāte apostoliskajā dorbā. Vacōs bibliografijas rōda vasalus 8 Evangeliju izdevumus vīnā pošā pusgodu-symtā. Atskaitūt jau apskateitū kai golvonū Evangelija izdevumu, vēj ir mynomi šaidi izdevumi:

- 1) 1752. g. Evangelia in Livonia Lothavis praelegi solita (= Evangeliji, kurus ir parosts skaitēit priškā Livonijas latvišim). Seikōku zīnu par šū izdevumu tryukst.
- 2) 1758. g. Elgera Evangelia toto anno (= Evangeliji vysam godam).
- 3) 1762. g. Evangelia pro Dominicis (= Evangeliji svātdinē).
- 4) 1765. g. Evangelia toto anno (= Evangeliji vysam godam).
- 5) 1770. g. Evangelia polskie i lotewskie (= Pūju un latvišu Evangeliji).
- 6) ap 1784. g. Evangeliju un lekciju grāmata.
- 7) 1796. g. Evangelia toto anno Jauns Elgera Evangeliju tulkējuma izdevums lejas latv. volūdā voi, kai tūreiz saceja, „kūrzemniciski“.

Kai redzim, 18. g. s. ūtrajā pusē tāvi jezuiti ceņšās ar atteiceigu literaturu apgōdōt kai Latgolas, tai ari Kūrzemes draudzes, kotram apgobolam litojūt tautas volūdu par rokstu volūdu. Jo šaidi paralelizdevumi beja izdūti, tod tys tikai licyno, ka misijas dorbā tī beja napīcīšami. Ir pilneiga oplomeiba runōt par tū, ka vīnā jaukā dinā tāvi jezuiti ir sōkuši raksteit tikai latgaļu dialektā, lai nūškērtu latgaļus nu pōrejīm latvišim. Taidas lītas var runōt un raksteit tikai ignoranti un propagandisti, kurim vūspōri naeksistej nikaida patīseiba, bet kam vēsturiskūs faktu sagrūzeišona ir vajadzēiga sovu politiskūs mērku realizēšonai.

Pēc tik lelas rūseibas 18. g. s. ūtrajā pusē 19. g. symts jaunu Evangelija tulkējumu izdevumu nauzrōda nimoz, un tei nav nikaida najaušeiba. Tys stōv sakarā ar

jezuitu darbeibas izabeigšonu, ar vysporejū vinaļdzeibu latgaļu literaturas vaicõjumūs un ari ar pastyprynõtom represijom nu krīvu valdeibas puses, kuras 19. g. s. ūtrajā pusē põrgõja drukas aizlīgumā.

19. g. s. izdavumūs Evangelijus atrūnam: 1) Rõta „Vysā katõļu mõceibā“, 2) Vacajõs lyugšonu grõmotõs Krystus cisšonu aproksts pēc Jõņa Evangelija („Tū laiku izgõja Jezus par upeiti Cedrona) un 3) Manteifeļa izdūtajā „Nūtikšonas Biblijas ...“

Sei pādejõ grõmota ar pylnu nūsaukumu saucās:

Nūtikšonas Biblijas aba izstõsteišona Roksta svāta Vaca un Jauna istõdijuma. Sarakst. nu b-kga Smita, põrtulkõta latviski un izdūta nu G. Manteufeļa. Drukõta Dorpatā 1860. g. (254 lp., ilustrāts izdavums).

Šamā sakareibā lai ir atļauts nūrõdeit, ka 20. g. symtā nu jauna ir izdūti divi Evangeliju tulkõjumi:

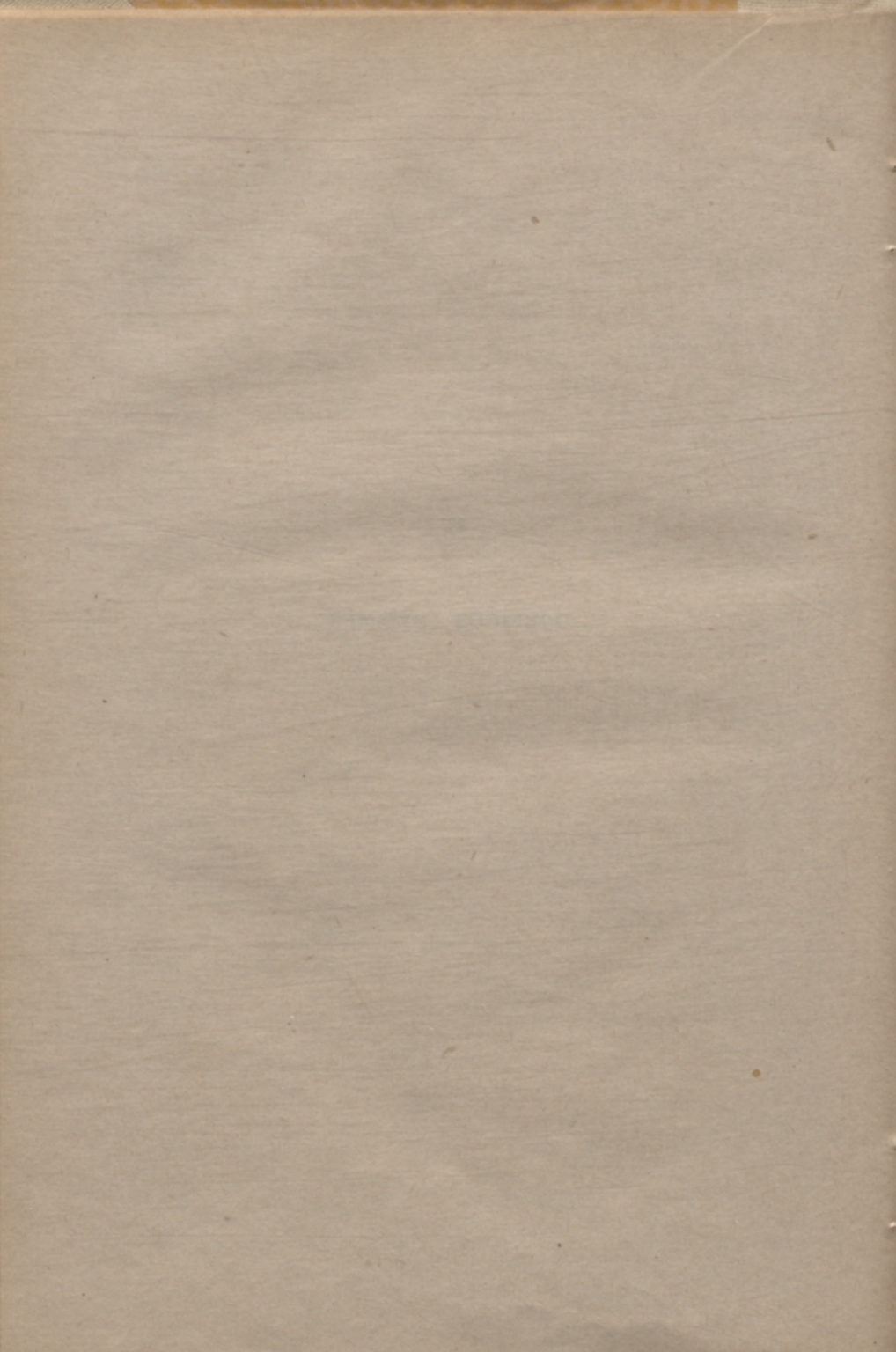
1) Evangeliju izjēmumi vysa goda svatdinom un svātku dīnom. Izdeve B-kgs Kazimers Skrinda, sv. Teol. Mgr., Pīterburgā, 1906. g., ūtrs izdavums 1910. g., un

2) „Jezus Kristus Evangelijs un Apostolu dorbi. Nu greku originala tulkõjis un izdevis Dr. Th. Aloizijs Broks, Aglyunā 1933. g.

„Apostolu vēstules un Apokalipse“ Dr. Th. A. Broka tulkõjumā izdūta 1937. g.

IV

GOREIGÖS DZISMES

1. Religiskās dzejas byuteiba

Religiskā dzeja ir dzīsmē un lyugšona. Reši kod tei var byut deklamejama, bet parosti tikai dzižama. Ikvīnai religiskajai dzejai ir sova nūteikta melodija un ari nūteikts laiks, kod tei dzižama.

Melodija un vōrdj katōļu dzismem ir divi naškiramās litas. Melodija stōv pat pyrmā vitā. Ikvīns cylvāks nu tautas vyda religiskū dzeju pazeist tikai pēc melodijas, un melodijas krōšņums pīdūd skaistumu vysai dzejai. Bet jo mes religiskū dzeju nūstōdom par atsevišku, nu melodijas nūškērtu objektu un taidu pētejam, tod mes stōvim tōli nu patisōs šōs dzejas byuteibas. Tod mes apskotom šōs dzejas tikai vīnu pusi, t. i., literariskū pusi. Bet religiskajai dzejai ir vēļ cytas puses.

Ar tū religiskō dzeja atsašķir nu laiceigōs. Laiceigō dzeja ir raksteita tikai laseišonai voi deklamēšonai, un jo ari tei ir komponēta, kas mādž byut tikai vīnai nīceigai laiceigōs dzejas daļai, tod literatura tū apskota tikai kai dzeju, bet na dzīsmi. Laiceigajai dzejai ir tikai vīna puse resp. literarō dimensija. Izjāmums nu tō ir tautas dzīsmes, kuru literarō puse ir vōjōka par melodiju. Jo tautas dzīsmem atjēmtu melodiju, varu golvōt, nivīnš jūs tur nadeklamētu, kur jōs teik dzīdōtas, pīm., „Aiz upeites es izaugu“, „Lobs ar lobu sasatyka“ utt. Taitod tautas dzīsmem pyrmā vitā stōv dzīsmes nūzeime, bet na literariskō sacerējuma nūzeime.

Ari religiskajai dzejai pyrmā vitā nastōv tōs literariskō puse, bet gon priķštots dzīsmē un lyugšona. Religiskō dzeja tautā pazeistama tikai kai dzīsmē, un tauta pazeist tikai šaidas dzīsmes izraiseitōs emocijas. Religiskōs dzejas emocionalais īspaids un spāks ir pazeistams tikai caur jēdzīni „Dīva dzīsmē“, bet navys caur priķštotu „religiski lirisks dzejūšs“.

Kas religiskū dzeju napazeist kai Dīva dzīsmi un kam vyspōri religiskais pōrdzeivōjums ir svešs, tō acīs religiskō dzeja ir tikai dzeja ar sovu parostū vīnu vīnei-

gū literariskū dimensiju, kura spēj izsaukt savu lelōku vai mozōku īspaidu, vai arī nikaida. Bet vērtejūt šū vīnu pusi, nadreikstīm aizmērst, ka religiskajai dzejai ir vēl cytas puses, kas vysas sovā kūpumā dūd summātu īspaidu, kurs ir pastōvējīgs un pastōv naatkareīgi. nu tō, voi mes tū atzeistam, voi nā, voi mes tū pazeistam, voi nā, un voi mes tū atzineīgi vērtejam, voi smōdejam.

Šōs pādejōs divi religiskōs dzejas dimensijas, t. i., svātō dzīsmē un lyugšona ir religiskōs dzejas byutiskōs sastōvdaļas. Šōs sastōvdaļas literaturas vēsture var gon paturēt acīs, var uz tom nūrōdeit, var jemt vārā pi religiskōs dzejas vērtēsonas, (kas tūmār jūti reši teik dareits), bēt parōdeit tōs naspēj. Literaturas vēsturei jōsasamīrynoj ar vīnu religiskōs dzejas puses aplyukōšonu, t. i., ar literariski mōksliniciskū pusi leidzeigi laiceigajai.

2. Emocionalais pōrdzeivōjums un tō priķšnūsacejumi

Dzejas mōkslas izjusšonai ir vajadzeigi zynomi apstōkli. Na ikvīnu dzeju un na vysūs apstōklūs var izjust un pōrdzeivōt. Pīm., kara dzīsmes un dzejas cytaižōk izjyut, izvodūt kaidu pīdareigū karā, nakai skandynojūt tōs jautrā laika kavēsonas sabīdreibā; taipat cytaižōk atteiceigu lirisku dzeju izjuss pi Zīmassvātku egleites, nakai losūt tū korstā vosoras tveicē pi smōrdeīga sina vōla. Taitod liriskōs dzejas baudeišonai pastōv zynomi priķšnūsacejumi.

Jo jau sovi priķšnūsacejumi pastōv laiceigōs dzejas izjusšonai un baudeišonai, tod jo lelōki priķšnūsacejumi pastōv religiskajai dzejai un svātajom dzīsmem. Religiskajai dzejai ir sovi specifiski priķšnūsacejumi — apstōkli kuri sagōdoj pacylōteibu, svineigumu, klusumu vai tautas masu sasakļaušonu vīnā saiyusmā un aizrauteibā.

Šaidus priķšnūsacejumus dūd nūteiktas tradicijas, kuras, pakļaudamas sev cylvāka dūmas un jyutas, dūd atteiceigu psihisku īvērzi. Šū psihiskū īvērzi dzeja un dzīsmē pastypryno un kōpynoj. Tai pēc katōļu tradicijom par šaidim priķšnūsacejumim ir sekojūšas tradicijas: 1) reita un vokora svātbreiži, seviški sastdīnas vokors un svātdīnas reits, 2) svātdīnu dīnasvyds resp. sv. mises

laiks, kod vysi pasauja ticeigī nūsadūd augstajam upe-ram, 3) lelūs svātku priksvokori un svātku reiti un 4) lelōkōs gūdeibas un nūtykumi cylvāka dzeivē (seviški bē-res). Šī priksnūsacejumi atsateic kai uz mōjas pōtorim, tai ari uz bazneicas dīvakolpōjumim.

3. Religiskōs dzejas īdaleišonas vaicōjumi

Dzejas īdaleišonas pamatūs ir vaicōjumi par saturu un formu. Religiskōs dzejas tematika nav tik plaša kai laiceigōs. Religiskō dzeja saistōs ap Dīvu, ap Kristus dzeivī, ap Dīva Mōti, kristeigō cylvāka piļneibas idealu un ap ticeibas vaicōjumim.

Pōrdzeivōjums te izrit nu cylvāka prīcas voi leidz-juuteigom cīsšonom, voj ari pōrdūmom par Dīva un cylvāka atteiceibom. Dzejas objekts te ir dūmu atziņas, Dīva lykumi un ticeibas patiseibas, un nūslāpumi. Ar tū reli-giskō dzeja ir dūmu lirika, hymni un slaves dzīsmes.

Bez tam religiskō dzeja satur daudz skaidrōjumu par Pesteitōja dzimšonu, Jō cīsšonom un nōvi, taipat nūty-kumus nu Dīva Mōtes dzeives un svātūs dzeives. Šī skaidrōjumī naš episkōs poezijas raksturu, bet tī tūmār eistineibā naatbylst nivīnam episkōs poezijas veidam, kaidus tūs mes pazeistam laiceigajā literatūrā.

Taitod īdaleit religiskū dzeju lirikā un epikā ar skaidrim tōs paveidim ir našpējami. Mes jyutam, ka pōr-svorā religiskō dzeja ir skaidra lirika, jyutam, ka vīnai daļai ir episka nūkrōsa, bet arj jyutam tū, ka šei episkō puse stōv tyvōk lirikai nakai episkajim poezijas veidim. Tōdēļ religiskō dzeja ir jōatstōj naīdaleita seikōkūs po-zijas veidūs.

4. Goreigūs dzīšmu dzīdōšona

Kai jau mynāts, religiskōs dzejas nūzeime golvonā kōrtā pastōv tymā, ka tei ir dzīsmes, svāta dzīsmes un lyugšona.

Bazneicas dzīdōšona ir vaca līta. Vyds-laikūs un jau-nūs laiku sōkumā vysi lelōkī pasaules muziki sovus

skaistākās dorbis ir sacerējuši ar goreigim tematim, apstrādojūt goreigū dzeju un liturgiskūs tekstus. Liturgiskim tekstim izveidoja nūteiktas melodijas un kompozīcijas, pīm., misem un cymim dīvakolpōjumim. Izveidoja kori un tautas dzīdōšona.

Pētejūt goreigū dzeju, myus pyrmā kōrtā interesej vaicōjums par tautas leiddzaleibu dīvakolpōjumūs un religiskūs dzišmu dzīdōšonā. Kod tautai ir imōceitas goreigōs dzīsmes? Kod izdūti pyrmī dzišmu krōjumi? Voi goreigūs dzišmu dzīdōšona jau ir pastōvējuse pyrms va-cōkūs dzišmu krōjumu izdūšonas?

Dzīdōšonas vaicōjums nas sev leidzi tōs pošaš na-skaidreibas, kaidas pastōv pī latvišu literaturas sōkumim. Pyrmī pīturas punkti te saistōs ap Tolgsdorfu (16. g. s. beigōs). Senejī Tolgsdorfa biografi ir atzeimējuši, ka jys ir atjaunōjis gregorianiskū dzīdōšonu sv. Jākuba bazneicā Reigā. Nu tō mums ir jōsacynoj, ka pyrms reformācijas laika Latvijas bazneicōs ir pastōvējuse koru un tautas dzīdōšona.

Utrs svoreigs pīturas punkts ir tāva jezuita M. Rōta darbeiba 18. g. s. Rōts par goreigūs dzišmu dzīdōšonu ir ryupējīs tik leļā mārā, ka jō draudzes bazneicā dzīsmes skanējušas napōrtraukti pa vysu svātdīnas dīvakolpōjuma laiku, atskaitūt mōceibu. Rōts ir mōcejis koristus un dzīdōtōjus nu vīnkōršōs tautas. Dzīsmes tautai tai patykušas, ka tāvi un mōtes mōcejušīs tōs dzīsmes, kū dzīdōjuši bārni, izmōceiti bazneicā. Taipat ir zynoms, ka cyts tāvs, jezuits — Jurs Šablinskis (1701 — 1751) ir apstaigōjis zemņiku mōjas un mōcejis goreigōs dzīsmes un lyugšonas.

18. g. simtinī ir izdūti daudzi goreigūs dzišmu izdavumi un, radzams, ir sasnāgts tys, ka goreigō dzīdōšona jau ir tautas masu parōdeiba. 19. godu simtinī tautā jau ļūti plašūs apmārūs ir puļcējusēs dzīdōšonai pī krystim, dzīdōšonai bazneicā un procesijōs. Bez tam naatlaideigi ir auguse dzīdōšona sātā gon dorbadīnōs, gon svātdīnōs, gon ari svātkūs un gūdeibōs. Vēļ Latvijas breivvaļsts laikā vacō Latgolas paaudze zynōja pōri par symtu dažaidu goreigūs dzīsmu un tikpat daudz melodiju.

Vysam tam gadejuma raksturs navarēja byut. Lai tauta iaudzynōtu tik plašas goreigūs dzišmu zynōšonas,

kod goreigom dzīsmem ir daudz sarežģītākas melodijas un arī gryušāk pīmydami vōrdi kai tautas dzīsmem, beja napīcīšams lels tautas audzynyōšonas dorbs un ilgūs godu symtūs izveidōtas tradīcijas. Taitod reiz ir bejis laiks, kod goreīgūs dzīšmu dzīdōšona ir bejuse plaši kultiveita.

Ka dzīdōšona jau ir bejuse izkūpta 18. g. simtinī, uz tū nūrōda 1801. g. izdūtōs Svātūs dzīšmu grōmōtas īvoda vōrdi. Tur ir stōsteits par vacū latvīšu tautas īrašu dzīdōt goreīgōs dzīsmes dryvā, strōdojūt dorbu, kai arī sātā. Bez tam autors, izdūdams šōs dzīsmes, nūrōda, ka šei vacō, skaistō īraša sōcūt mozynōtis, un dzīšmu grōmōtas uzdavums tod nu byutu tū atjaunōt un styprynōt. Un radzams, ka 19. g. simtinī goreīgō dzīdōšona ir bejuse stypra.

Bet pošā jaunōkajā laikā tō vairs navar saceit. Goreīgō dzīdōšona ir krītni vīn mozynōjusēs, Kōdēļ? Imesļu tam ir daudz. Tys ir atkareigs nu tīceības dzeives, nu goreīgōs kulturas veidōšonas apstōklim, nu volūdas tradīcijom utt.

5. Vacōkī goreīgūs dzīšmu krōjumi un izdavumi

Myusu literaturas pyrmō autora Tolgsdorfa biogrāfijā ir ziņas, ka jys pēc atmiņas rakstejis hymnus un antīfonas, t. ī., goreīgōs dzīsmes. Ir zynoms, ka Tolgsdorfs ir arī organizējis goreīgū kori. Taitod atteiceigas dzīsmes ir bejušas, tikai tō laika apstōkli nabeja izdeveigi šaidu dzīšmu izdūšonai.

Bet ilgi arī bez dzīšmu izdūšonas navarēja iztikt. Tolgsdorfa pēctecis un skolāns Jurs Elgers 1621. g. izdeve „Geistliche Catholische Gesänge“ (Katōļu goreīgōs dzīsmes). Ūtrā izdavumā tōs izgōja 1673. g. ar nūsaukumu „Cantiones spirituales ex Latinis, Germanicis et Polonicis translatae in idioma Lothavicum, additis pluribus“ (Goreīgōs dzīsmes, pōrtulkōtas nu latīņu, vōcu un pūļu volūdas latvīšu volūdā, pīvīnojūt klōt vairōkas jaunās).

Storp pyrmū un ūtrū Elgera dzīšmu izdavumu beja nūtykušas lelas politiskas pōrmaiņas. Beja nūsarysynōjis zvīdru un pūļu kars. Šō kara rezultātā Latvija tyka sa-

daleita storp Zvidriju un Pūliju (1629. g.). Vydzeme palyka pi Zvidrijas, Kūrzeme kaj atseviška hercogiste Pūlijas protektoratā un Latgola teišā Pūlijas pūrvaldeišonā. Jezuitu rezidence Cēsīs tyka likvidāta, taipat arj Reigā. Ar 1625. godu Daugavpiļs izavērza par golvonū jezuitu centru Latvijā.

Jezuitu darbeibas pōrnesšona uz Latgolu sōk izveidōt latgaļu dialektu par rokstu volūdu.

Laiks pēc 1625. goda, t. i., pēc lelō kara un mēra ir kaidu laiku rakstnīceibā kluss. Mozōk nūpūsteita beja Kūrzeme, un tur auga protestantiskō literatura. Katōļu darbeiba tur beja stypri irūbežōta. Golvonais katōļu dorba lauks palyka tikai Latgola, bet te idzeivōtōju beja samārā moz, un literaturas vaicōjums rysynōjōs lāni.

Tāvi jezuiti sōkumā (t. i., pēc 1625. g.) mēginōja turpynōt agrōk sōktōs rokstu volūdas tradīcijas, un, izdūdūt Elgera dzīsmes ūtru reizi, vēj natyka mēginōts tōs pilāgōt latgaļu runai Tōdēļ Elgera dzīsmes vēj ir vydsdialektā, Tolgsdorfa sōktōs tradīcijōs.

Bet dažōs godu desmitēs tūmār goreidznīceiba pōrsalicynōja, ka pastorizācijas dorbs navar byut sekmeigs tautaj tōli stōvūšā volūdā. Tāvi jezuiti pōrsalicynōja, ka šymā apgobolā tauta narunoj taidā volūdā, kai runoj kūrzemniķi. Ar tū pastorizācijas dorbs tyka īvērzeits „vairōk lītōtajā latvišu runas veidā“ (. . . „iuxta usitatiorum loquendi modum lothavicum . . .“) latgaļu dialektā.

Kaidis ir bejis Elgera dzišmu īspaidis tautā, kai tōs ir mōceitas, nav zynoms, jo vālōk Elgera dzīsmes aizānōja izdavumi latgaļu dialektā. Taidi izdavumi ir 18. godu simtinī.

18. godu simtinī ir izdūta „Katoliška dzišmu grōmota“ trejūs izdavumūs (1730., 1733. un 1765. g.) un „Dzīsmes svātas“ 1786. un 1798. g. un vairōkkōrt 19. g. simtinī.

Taitod 18. g. simtinī ir bejuši 5 goreigūs dzišmu izdavumi, bet jaunōkajā latgaļu literaturas pētnīceibas laikā tī vairs nav pīejami nivins.

(Kūrzemes katōlim dzišmu grōmotas pēc Elgera izdūtas pyrmō 1731. g., trešō 1765. g. un ūtrō storp 1731. un 1765. g.)

6. 1730. godā izdūtās „Katoļiskās Dzismju grōmotas, problema

Agrōkī grōmotu registrātōji (bibliografi), pīm., G. Man-teifeļs un daži ūrzemņiki ir atzēimējuši, ka 1730. g. tāvi jezuiti ir izdavuši dzišmu grōmotu ar nūsaukumu:

Katoļiskā Dzismju grōmota Diwam wysuwarygam por gūdu un latwiszym por izamocieyszonu sarakstīta un izdrukowota Wilniē pi Baznickungu Jezuitu 1730, g., 178. lp. bīza.

Vālōk šei grōmota pōrdrukōta vēļ 1733. un 1765. g.

Tagad šei grōmota vairs nav atrūnama, vysmoz pādejā latgaļu literaturas pētnīceibas laikā nav radzāta, un tōpēc daži ir nōkuši klajā ar apgolvojumu, ka taida nimoz pasaulē nav bejuse voi, mozōkais, nav bejuse latgaļu dialektā. Bet šys apgolvojums nav ni ar kū pamatōts, un tō izsaceitōji ar atteiceigīm literaturvēsturiskim olūtim nav nūsadorbōjuši. Taisni nūpītina olūtu pōrbaude līcnoņ, ka taidš krōjums ir bejis, un ir iespējams pat minēt, kas ir bejis tō autors: t. i. Jurs Šabliņskis. Tai ka par šō dzišmu krōjuma vaicōjumu seikōk asmu izasacejis sovōs Pizeimēs un RK40, šamā vitā argumentus atstōšu naatkōrtōtus. Pats dzišmu krōjums pagaidam nav nīkur atrūnams, un tamdēļ jōit tam sacyn un jōapsastōj pi nōkušō, t. i., svātajom dzismem.

„DZISMIES SWATAS“ etc. 1801. g.

1. Vaicōjums par vacōkajīm Svātūs dzišmu izdavumim

18. godu simtinī ir bejuši vasalī pīci goreigūs dzišmu izdavumi, nu kurim trejs pīdarēja iprikšējā paragrafā apskateitajai „Katoļiskai dzišmu grōmotai“ un divi grōmotai „Dzismies swatas uz Guda Diwa Kunga un Jumrawas Maryas un Diwa swatu izdrukawotas“.

Dzismies swatas ir bejušas izdūtas 1786. un 1793. godā. Pēc pyrmō pasaules kara šī eksemplari vēļ ir bejuši radzāti, bet ūtrō kara laikā vairs nabeja atrūnami.

Ka 1801. goda Svātūs dzišmu izdavumam ir bejis kaidis agrōks izdavums, tū licynoj goreigōs cenzuras atteize „Reimprimatur ... 3. februaris 1801.“ (Atļauts pōrdrukōt par jaunu ... 3. febr. 1801. g.), bet, rokstūt šū dorbu, maņ, divamžāl, nabeja piejams vacōks izdavums par 1801. g.

Gustavs Manteifejs ir izteicis dūmu, ka 1730. g. dzišmu grōmota ir bejuse Elgera Cantiones spirituales pōrstrōdōjums. Žāl, ka tagad nav iespējams nūsaceit, kaidā atteiceibā ir bejušas šōs trejs grōmotas, prūti: Elgera Cantiones spirituales (1673. g.), Katoliszka dzismiu grōmota (1730. g.) un Dzismies swatas (1786. g. — 1801. g.).

Pagaidom religiskōs dzejas apskots jōsōc ar Svātūs dzišmu 1801. goda izdavumu.

2. Grōmotas „Dzismies swatas“ saturs

Grōmota „Dzismies swatas“ satur šaidas nūdas: 1) dzismes Sv. Trejadeibai (15 dz.), 2) pateiceiba Dīvam par žēlesteibu (izavēršonu — 7 dz.), 3) dzismes Sirdei Kunga Jezu (7), 4) Vyssvātōkajam Sakramentam (10), 5) Kunga Jezus pīdzimšonai (7), 6) cisšonom (15), Jaunovai Marijai (11) un 8) svātājim (17 dz.).

Šamā grōmotā itylpst daudz napīcīšamōkūs dzišmu, sōcūt ar ik dīnas dzižamom reita un vokora dzīsmem, bazneicā dzižamom sv. mīses dzīsmem un dzīsmem V. J. Marijas un svātūs gūdam.

Bet šamā grōmotā ir vēļ arī leli tryukumi: 1) tryukst Leldines dzišmu, 2) tryukst hymnu Jezus Sirdei un J. Marijas gūdam (stūpdeites — officium parvum), 3) tryukst vesperu svātdīnem, kai arī psalmu par nūmyrušājim un daudzū cytu vālōk pazeistamu dzišmu.

Un tūmār, nasaverūt uz vysu tū, šei grōmota ar sovom 90 dzīsmem ir bejuse par styura akmini uz vasalu godu simtīni tōļōkom latgaļu dzišmu un lygšonu grōmotom.

Apsastōjūt seikōk pi mynātūs dzišmu satura, pīvērssim izmaneibu **Zīmassvātku ciklam.**

Zīmassvātku nūskaņu īvoda advents. Adventa laikam te ir veļteita tikai vīna dzīsmē par pyrmō cylvāka padzeišonu nu paradizes un par cilvēces ilgom pēc atpesteišonaš („Nu raja skaista mīsta ...“).

Krystus dzimšonu pēc Evangelija ziņom attāloj dzīsmē „Pamozeņam, o Jezup“ un tū seikōk papyldynoj vēļ šaidas dzīsmes: „Silē guli ...“ „Tricēja, skanēja ...“ „Tī pi viņas liknes ...“ „Se uz Dīva pīdzimšonu ...“ un „Sveicynojām, gūdynojām ...“

Zīmassvātku dzīsmes ir prika un gaviļu pynas. Priks par Dīvu kai cylvāka bārnu, kas ir pasazamynōjis un klivis leidzeigs vysbēdeigōkam cylvākam, atstōts vintuleibai un dzeives osumam, Bārna mīlesteibai ir jōizkausej lads cilvēces sirdī, ikvīnam reizi godā jōatsagrīž par bārnu un jōatdzymst, jōvērš skots uz Betlejemas zvaigzni un uz tū ir jōpagriž dzeives ceļš. Pesteitōjs ir myusu vydā — jauna Patīseiba, jauns Ceļš un jauna Dzeive. Tys ir priceīgūs Zīmassvātku gors.

Bet jau Zīmassvātku dzīsmēs dzēržamas tragiskas skaņas par nairzevejamū cilvēces ļaunumu, par varas kōri un cyta iznycynōšonu. Cylvāka rūka ar asnī apraipeitu īrūci snādzās pēc Bārna Jezus. Herods sōk vojōt Jezu, bet veļteigi jys tū dora:

Naatjemsī Jam Kēnestes, jo tur myužeigu!

Ar tū nūasaslādž šōs grōmotas Zīmassvātku dzīsmes. Jo laseitōjs uz breiteņu atsaraus nu ikdīnas trūkšņa un ar sovu prōtu pōrsacejs uz tāva sātu, kur patreiz ir Zīmassvātku reits un skaņ svātku dzīsmes, voi ari Zīmassvatku reitā pa pīsnygušajīm dzimtīnes celīm aizstaigōš uz sovu skaistū Latgolas bazneicu, jys dzērdēs atskanam vysas augšā mynātōš dzīsmes, kū ir dzidōjuši tāvu tāvi, un bez tam vēļ daudz cytu, šeit namynātu (pīm., Jezus bērneņš pīdzims ira ... Eņģeļs gonīm saceja ... Nakts vydā jauki ... Še kad Krystus dzyma ... u. c.). Tōš, radzams, pyrms pusūtra symta godu navā bejušas te pažeistamas.

Leldīnes cikls satur dzīsmes tikai par Pesteitōja cīsšonom (taitod runa tikai par lelō gavēņa dzīsmem).

Gavēņa dzīsmes ir dziļa tragisma pynas. Cylvāka cīsšonas te ir itvartas vysā ispējamā plašumā. Dīvs-Cylvāks rōda, ka cilvēce nu cīsšonom nikod nabyus brei-

va, bet reizē arī cīšņom pīdūd jāgu: tōs ir škeisteitōjas un ceļa sagatavōtōjas nōkamaj dzeivei. Par ideju un tiecību ir jōciš, bet, kas tic, tys namērs myužam, jo aiz cīšņom sekoj augšanceļšonōs.

Bez tam gavēņa dzīsmēs bīži teik izsaceitas skumes par naizdzēšamū ļaunumu cylvāka dobā, par ļaunumu storp cylvākim, kas klōj cyta ceļā ērškēžus un lik naitaisneigi cīst un mērt. Tragisma apdvastōs dzīsmes bīži myusu ocu priškā nūstōda slovonū gleznu — Ecce homo! (Lyuk, Cylvāks!) Šei glezna rōda bezgaleigōs Krystus cīšņonas, vyssmogōkū cylvāka pōrdzeivōjumu un dziļu ōrejū mīru (Krystus pēc Pilata tīsas). Gavēņa dzīsmes vysspylgtōk roda uz cylvāku tū škeistejūšū un pōrkausejūšū ispaidu, kū Aristoteļs beja nūsaucis par tragiskū katarsi.

Krystus cīšņonu aprokstu saskaņā ar Evangeliju dūd lelōkō gavēņa dzīsmē Brīsmi īraudzeju. Tōjōk — vairōk pazeistamōs dzīsmes ir: par Jezu Ogroica dōrzā ... Krystā pīkoīts Kungs debess un zemes ..., Jezus vyss rānōs ..., O Kungs Dīvs, kotrs dēļ izpesteišonas ļaužu ..., Raud, raud, dvēsele ..., Jau mani aplaidī, Dāls vysumīleigais ..., Dvēsele muna, pīmīņ sev ... un Raudīt, ēngeli ... Pādejā dzīsmē ir augstōkais tragisma, bādu un majestatiskuma kōpynōjums. Tū veicinoj arī melodija. Te izskaņ sōpeigōkī cylvāka dvēseles un izmysuma akordī. Un cik dziļi tī spēj atsabolsōt taida cylvāka dvēselē, kas ir izmūceits leidz izmysumam, kas stōv pi satriktu cereību drupom, pi aizlauztas un naatgrīžamas dzeives! Un tikai taida, dziļu cīšņonu pīmaklāta sirds var eistī saprast un izjust tū tragiskū mīru un patošu, kū pauž vōrdi: „Raudīt, ēngeli, gori svātī, raudīt!“

Katōju dzīsmem pōri par vōrdim stōv melodija. (Melodija ir kotrai dzīsmēi atsevišķi. Nu sovom 90 dzīsmem, kas ir šymā grōmotā, nav pat dīvu dzišmu, kas byutu dzižamas ar vīnu un tū pošu melodiju.)

Melodijas lelōkū tīsu ir nōkušas nu Rītumeiropas. Vysas tōs ir skaistas, bet, munuprōt, skaistōkōs un bogōtōkōs tūmār ir Zīmassvātku un gavēņa dzīsmem — pyrmom ar dzeives prīcu un gaišumu, ūtrom — skumu apgōrōtu svīneigumu un tragisma spēku.

Vālokā laikā gavēņa dzīsmes klēt ir gōjušas ļūti moz. Tōs pošas vacōs kai golvonōs pastōv ari tagad.

Dažaidim pōrejim goda laikim specialu dzišmu nav, bet tōs atvītoj lels daudzums vyspōreju goreigūs dzišmu.

Vyspōrejūs goreigūs dzišmu saturs ir ļūti plašs. Tys aptver ticeibas patiseibas, kristeigō cylvāka pilneibas ideala vaičōjumus un reizē ari itver pateiceibu un slavi lyugšonas veidā.

Pamatā skap dūma par cylvāka dobaš napiļneibu, par cylvāka prōta naspēju isadzilinōt vysōs patiseibōs. Cylvāks biži nazyna, kū dora, tōdēļ jōmōca (modernais cylvāks pamōceibu atzeist par uzbōzeibu), lai cylvāks sovu breivū grybu varātu pareizi izmontōt. Cylvāka dorbūs vajadzeigs Dīva paleigs.

Latvišu tautu 16., 17. un 18. g. simtiņa sōkumā beja pimeklējuši daudzi kari. Ti iznycynōja lelu daļu nūīdzeivōtōjim un nese ar sevi bodu, pūstu, mēri un nōvi. Tōdēļ svātājōs dzismēs daudzkārt ir izteikta lyugšona nūvērst bodu, aizdzeit mēri, aizdzeit vaidus (vacais vōrds, nūzeimōj karus). Sys lyugums grōmateņā ir atkōrtōts vairōkas reizes.

Kristiticeigō cylvāka pilneibas un idejiskōs pōrlīceibas paraugus dūd dzīsmes par svātājim, pīm., Juri, Aloizu, Ontōnu, Stanislavu, Tadeušu, Francisku, Dōrti, Aponioniju ū. c.

Aizlyugšonai par nūmyrušajim ir atdzejōts vins psalms: O Kungs, Tevī saucu nu dzilines (110. lp.).

Nu sadzeives tykumim vysvairōk pīmynāts mīlestibas un sadareibas tykums (111. lp.):

O, kai že skaista, ciš lita jauka:
redzēt mīreigus dzeivojūt.

— — — — —
It bārnu bārni pa lobu ceļu,
jemdami tāva paraugu.
Un ikš viņu Dīvs dzeivoj dvēseļu,
byudams jim vysod par paraugu.

Izasokūt ar nadaudzim vōrdim, svātūs dzišmu saturu vyslobōk izteic sv. Ambrozija un sv. Augustina hymns Te Deum laudamus:

Tevī, Dīvs, teicam, Tevī, Kungs, izzeistam,
Tevī, myužēigu Tāvu, vyss pasauls gūdynoj. (21. lp.)

3. Svātūs dzišmu formas un stila vaicājumi

Dzejiskās volūdas pazeimes ir nūteikts ritms un izmaklāti vōrdi, kas vysai dzejai pīdūd maksimalū kūpīspaidu. Dzejas atteisteiba rōda, ka nu vīnkōršajim, vīnmuleigajim ritmim tei ir atsateistejuse un īgyvuse arvīn lelōkas formas dažaideibas un izateikšonas īspējas.

Dzejas mōksla ir internacionala. Skaistōkī sasnāgumi un atrodumi pōrīt nu vīnas tautas uz ūtru. Seviški tys sokoms par goreīgū dzeju, kura jo kupla izplauka taisni pādejūs laikūs. Baroka un rokoko greznums atroda atbajsi dažaidūs mōkslas vērzīņūs — na tikai ceļtnīceibā, bet ari rakstnīceibā, seviški dzejā.

18. godu simtinī dzejas lykumeiba tyka izkūpta leidz pōrspeilātom praseibom. Dzeja un muzikā meklēja izteiksmes nianses, skaistumu kotrā detaļī. Francija te beja vodūšō zeme. Vālōk tai pīsavīnōja cytas. Leli gorj vadeja dzeju un muziku pa izsmolcynōtim celim.

Bet myusu zeme tymā laikā stōvēja tōli nu mōkslas un literaturas tradīcijom. Te beja tikai dažī pyrmsōkumi un mēginōjumi. Goreīgōs dzejas radeitōjim latvišu volūdā te beja jōveic mīlzeīgs dorbs. Ivārojūt sova laika Rītumeiropas dzejas limīni, goreīgōs dzejas autorim vōi tulkōtōjim latvišu volūdā beja jōroda klasiska dzeja. Bet kaj lai izveidoj klasiskōs dzejas stilu taidā volūdā, kurai tryukst literarisku tradīciju, narunojūt nīmoz par atteiceīgom dzejas volūdas tradīcijom? Un tūmār jōatzeist, ka svātūs dzišmu autori šōs gryuteibas ir sekmeīgi pōrvarējuši un ir davuši dzeju, kas formas un stila ziņā ir valdejuse un volda leidz šai dīnai un nav vēj veiksmēīgi pōrlobōta.

Kaids ir svātūs dzišmu ritma pamats?

Dzejas volūdas ritmu roda vōi nu nūteiktā seceibā atkōrtōti 1) akcenti, vōi 2) garōs zilbes.

Tagad myusu dzejaj ritms pastōv tikai nu akcentim, nu dabeigajim vōrda uzsvorim, bet seņōk varēja byut ari garūs zilbu īspaidi. Bez tam agrōk myusu volūdai ir bejis **kusteīgais akcents**, kas varēja atsarast uz dažaidom vorda zilbem. Kaids akcents ir bejis svātūs dzišmu sacerēšonas vōi tulkōšonas laikā, pagaidom navar precīzi atbīdēt.

Jo ritmam par pamatu ir garūs zilbu atsakörtōšona (kai tys ir antikajai dzejai), tod vōrda akcents nasakreit ar dzejas ritmiskū akcentu. Garūs un eisūs zilbu ritmu mes vysvīglōk varim īsadūmōt, jo tū saleidzinojam ar muzikas takti. Muzikas takti nav runa par uzsvoru, bet tikai par garūs un eisūs nošu maiņu nūteiktā lykumeibā. Taitod tagad mes varim apjaust šū garūs un eisūs zilbu ritmu tikai muzikā un dzišmu melodijōs, bet dzejā vairs naspējam. Voi tai tys ir bejis myusu volūdā pyrms dažim godu syntim, tō tagad navar drūši pasaceit. Taipat mes navarim tagad drūši pasaceit, nu kaidim prosodijas pamatim vodūtis ir veidōtas svātōs dzīsmes.

Un tōdēļ — jo nu mes svātājōs dzīsmēs sastūpam ritmiskūs akcentus, kaš nasakreit ar vōrda dabeigū akcentu, mes navarim saceit, ka raksteitōji nav spējuši pōrvaļdeit dzejas mōkslu voi nav pazynuši latvišu volūdas akcentu. Taisni ūtraidi — tō laiķa rakstniki jezuiti latvišu volūdu ir pazynuši ļūti labi. Tai, pīm., 1737. g. Medema latvišu gramatikā ir precizi apzeimāti pat r skaņas meikstynōjumi vydsdialektam. Un nav pilaižams, ka svātūs dzišmu autori, kas tik labi ir pazynuši latvišu volūdas leksiku un gramatiku, kū nanūlīdzamj rōda stils un vōrdu formas, nabyutu pazynuši latvišu akcentu. Dreizōk te ir jōpatur acis ritma pamata vaicōjumi — prūti: 1) voi svātūs dzišmu sacerēšonas resp. tulkōšonas laikā vōrdim beja taidis pat akcents kai tagad un 2) voi svātōs dzīsmes ir darynōtas, bolstūtis uz akcenta voi garūs un eisūs zilbu pamata.

Prosodijas pamata vaicōjumi ir vyspōri napēteita nūzare latvišu literaturā, tōdēļ nu absoluta sprīduma patreiz jōatsasoka. Ka latvišu tautas dzišmu ritmā ir nanūlīdzams garūs un eisūs zilbu īspaidis, tys ir skaidrs. Lai īvārojām tikai trochaja ryndōs kotras dipodijas pādejū zilbi, kurai lobā tautas dzīsmē arvīn jōbyut eisai! Pīm.,

Tymsa nakte, / zaļa zōle, bet na

Tymsā naktē, / zaļā zōlē

Laukā laižu / kumeleņu.

Taitod, kaut arī napiļneigi, eisūs un garūs zilbu vaicōjums var pastōvēt arī vacōkajā goreigajā dzejā.

Pārskats par svātūs dzīsmu ritma veidim

Svātūs dzīsmu ritmi ir stypri sarežģeiti. Ti nas sev leidzi daļu nu antikōs prosodijas un daļu nu jaunūs laiku dzejas mōkslas.

Leidzeiba ar antikū dzeju šim ritmim pastōv tymā, ka ti gon pilneigi, gon daleji atspūguļoj antikōs strofas un ka šōs strofas nav nūsaucomas pēc pādōm, bet gon pēc zilbu daudzuma un nūteiktas schemas kai, pīm., Horatija dzejas. Pādu dažaideiba tur ir tik lela un bez tam īspējams veidōt tik dažaidas pādas, ka, pētejūt ritmu, zynōtnikij ryndas nīmōz nasacepš īdaleit pādōs. Piteik tikai ar uzsvārtūs un nauzsvārtūs zilbu apzeimēšonu un cezuras konstatēšonu.

Atšķireibā nu antikōs dzejas svātajom dzīsmem ir vēl modernōs dzejas papyldynōjumi — prūti: atskaņas. Atskaņas ir gon ryndu beigōs, gon ari vīnas un tōs pošas ryndas daļōs, seviški pyrms cezuras. Taitod te var runōt par **ōrejōm un ikšejōm atskaņom**. (Ikšejōs atskaņas nav aliteracija. Jaunōkō laiceigō dzeja vairs ikšejūs atskaņu napazeist.) *)

*) **Pīzeime:** Vaicōjumam par svātūs dzīsmu ritmim autors beja veļtejis vasalu nūdaļu un beja devis seiki izstrōdōtu metrikas analizi (metrika — mōceiba par ritmim, tūs uzbyuvi un lykumim). Tai kai šōs nūdaļas saturs beja pōrōk specials, tod šymā popularajā izdavumā tū vajadzēja izlaist. Svātūs dzīsmu ritmi beja raksturōti, jamūt vārā zilbu daudzumu pamatryndōs, cezuras vītu, ryndu ikšejōs un ryndu beigu atskaņas, zilbu apvīnōšonu pādōs un ryndu kombinācijas strofōs. Pēc zilbu daudzuma ryndōs autors dzīsmes beja īdalejis:

1) 8 zilbeigom ryndom 20 dzīsmes			
2) 10	„	„	2
3) 11	„	„	27
4) 12	„	„	7
5) 13	„	„	8
6) 14	„	„	3
7) 15	„	„	3 un
8) breivā ritmā			5

Krōjumā vairōkas dzīsmes ir breivā ritmā. Nu tom pyrmā vītā ir mynams sv. Ambrozija un sv. Augustina hymna Te Deum laudamus tulkōjums 21. lp. un dažas cytas dzīsmes. Dzejas, kas ir raksteitas breivajā ritmā, sovā poetiskā skaistumā nav stōdomas zamōk kai dzeja ritmā. Eistai dzejai ir jōskaņ vysai kai skaneigajsteigai, un šōs skaņas var byut bezgaleigi dažaidas, var izapaust dažaidōs vōrdu formōs. Ari izmaklātai prozai ir sovs ritms — prozas ritms, un, kod taj ir liriska pīskaņa, tei iit dzejas pasaulē. Rūbeža storp dzeju un prozu ir dīzgon relatīva. Tū drēižōk nūsoka mōkslinīciskō vīneiba nakai ōrējō forma, kaut gon dzejai ar styptom tradīcijom pastōv sovī dažaidī dzejiskōs volūdas elementi un greznumi.

Šymā sv. dzišmu krōjumā breivō ritma dzīsmes ir 20., 21., 86., 109. un 110. lp.

Bez tam ryndas ar vīnaidu zilbu daudzumu uzrōdeja vēļ dažaidas variācijas.

Kai radzams, vysvairōk dzišmu ir ar 11 zilbeigom ryndom, un nu tom ipasazeisim ar kaidu mozu paraugu.

11 zilbu ritmi (ar svešvōrdu saucās hendecasyllabon). Sī ritmi dažaidōs versijōs ir bejuši icīneiti antikajā dzejā, t. i., pī sepgrekim un romišim, pīm., Alkaja, Sapfojas, Horatija, Katulla u. c. un bogōteigi sastūpami ari šymā svātūs dzišmu krōjumā.

11 zilbu ritmim kūpejō pazeime ir cezura aiz 5. zilbes, bet, nasaverūt uz tū, tūmār ir lelas ispējas kombinēt dažaidas variācijas ar pādu paleidzeibu un papyldu ryndom, kas vyss kūpā roda dažaidas ipatnejas strofas.

Vīnkōršōkō strofa šymā ritmā sastōv nu vīnas ryndas (15 dzīsmes). Te ir kaidš paraugs, kas lai rōda svātūs dzišmu byuteibu kai vīnu vasalu vīneibu un reizē lai nūder par ortografijas paraugu (par kū byus runa vālōk). 95. lopaspusē ir dzīsmē, kas dzižama, ejūt pī dorba:

Lay byus Kungs Jezus / gudynots nu myusu
Satā teyrumā, / un pī dorbu wysu.

O milays Jezu! / ar bolsu skanīgu

Kūpsavylkūms par sv. dzīšmu ritīm. Svātōs dzīsmes atbilstūši Bazneicas tradīcijom ir itārptas vīnkōršā, gaumeīgā un iespējami skaistā tārpā. Pasaules literatūrā ir atrūnamas vēl sarežģeitōkas formas un varbyut vēl vairōk izmaklāti un patetiskōki vōrdi, bet sv. dzīsmes ir iturātas zynomōs vīnkōršeibas rūbežōs, un maklāts skaistums, kaš izrit nu vīnkōršeibas.

Bet šei vīnkōršeiba nav primitivuma pazeime. Taisni ūtraidi. Tei ir zynoms vydusmārs nu skaistōkajim antikōs poezijas paraugim, vydusceļš pa klasiskom tradīcijom un jaunūs laiku klasicisma dzejas bogōteibom. Kai šōs bogōteibas ir izmonlōtas, ar cik veiksmēigu rūku dzīsmes kaldynōtas, tys beja stōsteits paragrafūs par ritmu.

Tur mes redzējom daudzas, pat ļūti daudzas teiras un dailskaneigas, vīgli plyustūšas un atskaņom, un saskaņom bogōtas dzīsmes, kas vysaidōs variacijōs plyuda kai pavasara strauteni, bet — šur tur mes redzējom arī smogās, naveiklas un naskaneigas ryndas, kas nikaidai dzejas kūklei navar nūderēt par steigom. Tī ir šōs grōmotas tryukumī, un bez tryukumu jau nav arī vyspōri nivīnas grōmotas. Saīda dažāideiba sv. dzīšmu ōrējā formā līcynoņ, ka tōs nav vīna laika un nav vīna autora dorbs. Ir zeīmeīga parōdeiba, ka **ritma ziņā vōjōkōs dzīsmes ir vōjōkas arī volūdas ziņā.** Bet napazeistūt sv. dzīšmu priks-

Mes Tiew addudam / guđu pidarygu,
Ar prācu, swidrym, un kŭ win strodosim
Szudin un wysod Tiewi gudynosim,
Essi mums želigš un dud lobu spaku
Diel Tiewi strodct, sorgodams nu graku.
Sirds dorga Jezu, ar Sirdi Maryas
Wuycot, kai pielnieyt mums Dabasu moias,
Ayzto Jums szudin koleydz tie dzieywoiam
Dweseli misu un dorbus szkinkioiam,
Ar tŭ lobumu kotru tagad turym
Un dzieywodami wial ayzpielnieyt warym,
Jemit nu myusu tŭ wysu mileygi,
Dudit ar Diwu mums dzieywot myužeygi. A.

vēsturi un autorus, ir gryuši šūs vaicōjumus seikōk skaidrēt.

Un tūmār, nasaverūt uz vysu tū, ka svātūs dzišmu grōmotā ir vairōkj tryukumi, šei grōmota kai liriskōs poezijas snāgums sovā ōreajā formā ir dziļōkō, tradicijom bogōtōkō un sova laika pasaules literaturai tyvōk stōvūšō grōmota myusu literaturā. Formas bogōteibā tū vēļ leidz šai dīnai nava pōrsnāguse nivīna ni goreigōs, ni laiceigōs dzejas grōmota. Prūtams, vālōkō laika dzeja pa-zeist cytaidus formas leidzekļus un cytaidas strofas, bet tik lelu dažaideibu tūmār nasatur nivīnš krōjums.

4. Svātūs dzišmu volūda

Storp sv. dzišmu sacarātōjim un mums atsarūn gon-dreiz pōris aiztecējuši gođu simtini, un mes zynom, ka namiteigi aizritušais laiks mat grumbas svaigajōs un spāka pylnajōs cylvāku sejōs, kaisa sudobru cylvāka mo-tūs, salic cylvāku augumus un grauz rūbus pat akmiņu ceļtnēs.

Voi šys nasaudzeigais laiks napōrveidoj arī cylvāka volūdu? Jā, lai gon lēni un gausi, tūmār grauz un veidoj kai kreitūšō yudiņa lase akmini. Pi normalas literaturas atteisteibas šōs pōrveideibas ir mozōkas un vōjōk izjyu-tamas, bet par myusu literaturas normalu atteisteibu, dīvamžāl, navar runēt.

Mes tagad uz sovu vacōkū literaturas volūdu raug-mēs pat nu divim aspektim: 1) nu tradicionālō latgaļu runas veida un 2) nu Mūlenbacha-Endzelina leksikona, kuram nanūlīdzams īspaidis ir arī uz jaunōkū latgaļu rok-stu volūdu.

Raugūtis nu pyrmō aspekta, vacōkō latgaļu rokstu volūda ir ļūti tyva tai volūdai, kū runoj vacō un jaunō latgaļu paaudze un kas tik jauki skaņ sātā, teirumā un bazneicā, lai arī nā vīnmār un vysur, bet, raugūtis nu ūtrō aspekta, šei volūda ir tōļa un pasveša. Kai meš zy-nim, lejas latvišu volūdai bogōteigi ir germanismu īspaidi, augšlatvišu volūdai turpretim daudz voi moz slaviski

īspaidi. Un jo jaunokājā lejas latvišu rokstu volūdā pīroduma dēļ germanismi nasadur acis, tod latgaļu dialektā tī vysi ir uzkreitūši. Cik svātajōs dzismēs tūs ir, tū redzēsīm turpmōk.

Vyspyrms pīgrīzsim vēreibu cytai parōdeibai — prūti, vōrdu nūsavacōšonai un jēdziņu maiņai.

1) Vōrdu nūsavacōšona

Pōris godu simtiņūs myusu volūdā ir nūtykušas dažas pōrmaiņas. Tōs gon nav lelas, bet tūmār tōs ir izjyutamas un svātūs dzišmu volūdu dora zynomā mārā vacmūdeigu. Pasavērsīm tyvōk, kas ir tys, kas svātūs dzišmu volūdu dora vacmūdeigu?

a) Vōrdi ar daleji maineitom nūzeimem: aizbiļdēt — aizstōvēt; klīgšona — saukšona, dzidōšona (tulkōjums nu latiņu vol. clamare); navala — gryuteibas, verdzeiba; navalnīks — vergs; aplaidi — atstōji, pameti; satyna — apjēme; nūtērēt (46. lp.) — iznycynōt, pazaudēt; gauži — stypri, sōpeigi (skrīn pa vaigu asnis gauži); mīgtīs — censtīs; pūsts — tukšums (tagad tikai tryukums, bādas).

Ši vōrdi vysi ir sastūpami tagadejā rokstu volūdā, bet ar cytaidom nūzeimem. Agrōkōs nūzeimes tim pastōv tikai šur tur tautas volūdā, bet rokstu volūdā vairs nav.

b) Archaismi — nūsavacōjuši un nu rokstu volūdas izgōjuši vōrdi (tī ir latvišu vōrdi un daži ļūti vaci aizjāmumi). Vyspyrms jōmin 3 vōrdi, kuru nūzeimi maņ pagaidom nav izadevis konstatēt. Tī ir: nadaseci (18 lp.), dzieylas (31. lp.), aizgara (32. lp.). Pōrejim vōrdim nūzeimes pazeistamas, un tautas volūdā tī vēļ biži sastūpami: aiztō — tōdēļ; apsiekt — apviļkt (30. lp.); augstime, augstīne — augstums; baime — baile; cāls — vasals; cacyn, sacyn — gar (115. lp.); dzilime — dzilīne, dziļums; dōrga — steiga; dyžan — ļūti; kars — pulks (exercitus — Tevi gūdynoj skaists nūmūceitū kars 21. lp.); izgubēt — iznycynōt, nūnōvēt (guba — kopi); gvolta — vara; levs — lauva (tys ir svešvōrds un pareizōk byutu — leons); mušeit — it kai, laikam; nikneiba — ļaunums; pōrvērti — par daudz, pōrōk; ren-

dej — volda (22. lp.); reitišķas — brūkastis (120. lp.); rōds — priceigs, labprōteigs; rūcej — paleidz (nu vārda rūka); salōda — salypa; sola — cims (apdzēvōtō vīta tymūs laikūs; kod idzēvōtōju beja ļūti moz); stulps — stobs (39. lp.); svuit — gon; špetns — slykts, dusmeigs, nataisneigs; šumdej — musynoj; tyucis — mōkuli; ūlneica — pogolms, īla; vaidi (15. — 16. lp.) — kari (dzeņ nūst vaidus inaidniku); višķin — ļūti; vōrgi — pūsts un bādas.

Nu šōs archaismu ryndas vōrdus izgubēt un tyucis varbyut var izjemt kai skaidrus aizjāmumus, jo darbeibas vōrdam izgubēt leidzeigs substantivs guba ir moz izplateits ar nūzeimi kōpi, un substantivam tyucis tryukst darbeibas vōrda ar leidzeigu nūzeimi (ir vōrds mōktīs).

Atskaitūt 3—4 eistus archaismus, pōreji vōrdi nabyutu uzskotomi par eistim archaismim, jo tautas volūdā ti ir litojami. Nu latgaļu rokstu volūdas tūs izspīž vydsdialekta īspaisds, kur taidu vōrdu napazeist. Ka šaida izspīšona pastōv, tū licynoj cyti vōrdi. Pīm., vōrds vušķa nav nikāids archaisms, bet vydsdialektā taida nav, un nu vydsdialekta ar naiciteibu tō vītā isaspīž „aita“, taipat susātiva un pakrēšļa vītā — āna, zisšonas vītā — smērēšona (kaūt gon tys ir germanisms) utt.

c) Vulgarismi voi vōrdi, kuri ir zaudējuši tīseibas atsarast dzejas volūdā.

Ir taida parōdeiba volūdā, ka daži vōrdi ar laiku sōc izaklauseit prosti, lai gon jī nav ni prosti, ni slykti. Tod šim vōrdim dzejā vairs nav vītas, jō jī ar sovu īsarasšonu maitoj svineigū un jaukū īspaidu taipat, kai kaidis pīdauzeigs un naaptāsts cylvāks traucej lobu sabīdreibu. Pī taidim vōrdim pīdar jau augšmynātais vōrds vušķa. Un navar golvōt, voi jaukū Zimassvātku dzīsmi „Ti pī viņas līknes“ varēs turpmōk dzīdēt bez pīsaspīšonas, nagrūzūt vacū tekstu un naatvītojūt vōrdu „vušķas“ ar vōrdu „lūpus“. Pēc byuteibas obi šī vōrdi ir vīnāidi, bet radzams, ar logiku te nikō navar dareit. Tei ir volūdas psihologija.

Tōjōk — sekojūši svātajōs dzīsmēs sastūpamī vōrdi tagad jau ir palykuši par vulgarismim: sapyns (tagad — sapnis, kab, koč, da gola, da valei, natrenc nūst, dy-

byns, karški, tei to sirds, tei to mīleība. Jēdūmoj, ka tymā laikā, kod sv. dzīsmes tyka sacarātas resp. tulkōtas, šī vōrdi nabeja vulgarismi. Vulgarisma jēdziņs ir mūdes lita, laikmatam rakstureiga parōdeiba, un jōatzeist, ka sv. dzīšmu autori vōrdu izvēlē ir bejuši dizgon uzmanēigi, jo cytaidi vulgarismu daudzums byutu daudz lelōks.

Ka dzejai ir gryuši byut breivai nu vulgarismim, uz tū lai atļauts nūrōdeit ar kaidu jaunūs laiku dzejnīka Ausekļa ryndu:

Kur Daugava uz jūru šmaue.

Ari te jōsoka, nagrūzeitā veidā šei rynda laikam gon nivīnam tagad naatstōs nūpitnas dzejas ispaida.

2) **Aizjemti** vōrdi sv. dzīšmu krōjumā ir sekojūši: blūdej — moldōs; ceista — teira, navaineiga; cnota — tykums; gōršs — ryugts; gubēt — nūgaly-nōt; izlečēt — izōrsteit, izzōleit; īgrōt — spēlēt; ganka — veranda, balkons; grobs — zōrks, šķērsts; godns — cīneigs; ļusts — prīca; lancugs — važas; kvoroba — slīmeiba; lāska — labvēleiba (gratia), zēlesteiba; nūceja — cereibas; net — gondreiž, kolelīz; okōta — patyka, gryba (ar okotu — ska oponte); prōvej — syuta; pokūta — nūžālōšona, bēdeigi apstōkli; rajs — paradīze; rata vōt — glōbt; ratunks — glōbiņs; rāna — bryuce, cērtums; skarbs — krōtue, nūlyktova (thesaurus); smērts — nōve; staravōtis — pyulētis, censtis; spadzivōtis — cerēt; zvalēt — atļaut; tyucs — mōkuli. Kūpā 29 vōrdi. Taitod svātūs dzīšmu krōjumā figurej 29 aizjemti vōrdi.

Tagad šūs vōrdus mēginōsim papēteit seikōk un nūskaidrōt vaicōjumu, kōdēļ taidi beja jōlītoj? Kōdēļ tūs vitā dzīšmu autori nav lītōjuši latvīšu vōrdus? Meklēsīm īmesļus!

Pyrmais un golvonais īmeslis ir bejis tys, ka latvīšu volūda tymā laikā vēl nabeja literaturas volūda plašōkā nūzeimē un latvīšu volūdā tryuka vōrdu atteiceigu jēdziņu apzeimēšonai. Vōrdu krōjuma ziņā pastōv lela starpeiba storp vīnkōršū tautas volūdu un literaturas un poezijas volūdu. Vēl leidz šai dīnai latvīšu volūdā roda jaunus vōrdus jaunu jēdziņu apzeimēšonai.

Un kai tod varēja iztikt sv. dzišmu autori pyrms pōris godu simtinim voi vēļ vairōk?

Pōrbaudūt vysus vōrdus pēc kōrtas, mes varim konstatēt šaidas parōdeibas:

a) Daļa mynātūs aizjāmumu tagad ir atvitōta ar jau nōkā laikā darynōtim vōrdim, pīm.: tykums, ōrstēt, nūgalynōt (vacais — nūkaut), cereibas, patyka, gryba, cīneigs, nūžālōšona, krōtuve, pyulētis, censtis, atļaut. Sv. dzišmu sacerēšonas laikā, jōdūmoj, ti nabeja vyspōrējā litōšonā (nafigurej ari tautas dzismēs!), tōdēļ tūs vitā beja jōlītoj svešvōrdi.

b) Vīna daļa nu šim aizjāmumim ar latvyskim vōrdim vēļ nav atvitōta leidz šai dīnai. Mynātūs svešvōrdū vitā ir tikai cyti. Pīm.: i grōt ir slavisms, bet spēlēt germanisms (spielen). Latvišu vōrds te ir tikai kūklēt (ar nūzeimi spēlēt kaidu instrumentu; sal. t. dz. „Tys putneš kūklēja, tys salmeš doncōja“ etc.). Vōrda gan ka vitā ir veranda, balkons — taipat sveši; lancugs — slavisms, kēde — germanisms (latviski važas — bet tikai latgaļu dialektā); grobs — slavisms, zōrks, zārks — germanisms (latgaliski — šķērsts). Bet vōrds grobs tūmār ir problematisks vōrds un var byut ari ar latvysku sakni grebt — pogrobs, un vōrds grobs taidā gadejumā var byut kūpejs baltu un slavu vōrds, kai kūpeji ir rūka, golva, bōrda, vōrti, stulps. Taipat problematisks vai cōjums ir par aizjāmumim rāna un smērts. Kristei gā terminologijā ti ir vaci vōrdi un nazyn voi ti kaj sveši aizjāmumi nav vīnaida vacuma ar vōrdim bazneica un grāks, kas uzskotomi par vacim aizgyvumim nu slavim.

Vōrdim rāna un smērts sv. dzišmu sacerēšonas laikā ir bejuši pazeistami atteiceigi latvišu vōrdi, un ti ari sv. dzismēs ir atrūnami. Pīm.: cērtums (17. lp.) un nōve (38. lp.) Vōrds rajs sl., bet paradize sengreku (latviski šys jēdziņš ir — dabasu vaļsteiba).

c) Par navajadzeigim un patvaleigim aizjāmumim tod pōrj palik šaidi vōrdi: ceists un naceists, ļusts, lāska, net, prōvēt, ratavōt. Tūs vitā, maņ likās, ir vaci latvišu vōrdi — prūti: teirums nu vōrda teirs, taipat vacs vōrds ir priča, koleidz, syuteit — piļdeit, dareit un glōbt un globōt. Ti varēja byut litōti latviski.

Bet svātūs dzīsmu autori byus laikam jōattaisnoj arī šamā ziņā jo absolūti teiras volūdas pasaulē navīnas nav, un jūs pīnōkumūs naītylpa specialā volūdas atteireīšona. Kai radzams, jī ir rakstejuši, styprī vīn izmontōdami tautas volūdu. Un taisni šamā ziņā sv. dzīsmes ir vērteigs volūdnicisks pīmineklis.

Ka svešu aizjāmumu ikvīnā volūdā ir daudz, tys nav nimoz disputejams vaicōjums. Laj pīminim tik Dr. phil. Zēvera disertaciju, kas latvišu volūdas vydsdialektā ir saskaitejis pōri par 1000 vōcu vōrdu! Pī šō lelō skaita nabyus nikaids pōrsteigums, jo atzeimēšu, ka vēļ var pīskaiteit sovuš 30 zvīdru vōrdus, pīlneigi litojamus tagadejā rokstu volūdā. Bet volūdā jau ir vairōkas desmites tyukstūšu vōrdu, un sveši elementi navar nūmōkt vīnu atseviškas tautas volūdu.

Jo nu, jamūt tū vysu vārā, vērtejam sv. dzīsmu volūdu, tod mums jōatzeist, ka tur ir ļūtī niceigs svešūs pīmaisejumu procentis, pat tikai procenta daleņa, niceigs archaismu un vulgarismu daudzums un ka sv. dzīsmēs ir teira, skaidra un skaista, vacmūdeiga latvišu volūda.

3) Dažas pīzeimes par raksteibas un gramatikas vaicōjumim sv. dzīsmēs

a) Ortografija te ir teļ poša, kas laimeigi beja ivadeita jau nu Elgera laikim. Tagadejais ai = ay, e = e un ie, ej = iey; garais o palaikam diftonga veida, pīm., su on u (8. lp.); ž = z; š = sz; vōrda vydā litōts garais s; y palaikam j vītā; j = i (seviški storp patskanim).

Salliktīni palaikam raksteiti atseviški: pī lic, ne aplaydit (4. lp.), ad sola (6. lp.), nu muceja (7. lp.), lab proteigi (16. lp.), bet arī kūpā — naizsacīeyta, abskajdrynōta, nelaymīeyba.

Pīdēkli litōtī divejaidi: gon -iba, -īgs, gon arī -eiba, -eiga, -eits, pīm.: radīeyts (4. lp.), gudeybas, myužīeybas, mirīeygas (94. lp.). Dažaidu pīdēkļu litōšona lik dūmōt, ka pī sv. dzīsmem ir strōdōjuši vairōki autori.

Šamā sakareibā ir jōnūrōda uz tū, ka sv. dzīsmēs ir uzkreitūši moz demīnutīvu (pamozynojamūs formu, pīm.,

ciļvēceņš). Radzams, autorj ir apzineigi izavairejuši nu tūs litōšonas, jo nivīnā nu leļajom pasaules literaturas volūdōm nav taida deminutivu byruma kai latvišu volūdā. (Pat varūnim tikai rūceņas, kōjeņas, galveņa, zūbiņteņš, bet na rūkas, kōjas, golva un zūbyns.) Sprizūt pēc deminutivu valcōjuma, sv. dzišmu autorim ar tautas poeziju ir bejis mozs sakars.

Divdabus (participus) sv. dzišmu autori nav precizi pōrznōjuši — prūti: pasivais tagadnes divdabis litōts ar aktivu nūzeimj — valdejams = voldūšs (3. lp.); paeiams, izejams (6. lp.) = paejūšs, izejūšs.

Supins ir byutumem (22. lp.), mīļōtum (4. lp.).

Verbim ar infinitiva golūtni -ōt pagōtnē golūtne -ova, pīm.: runova, mīļova, dūmova etc.

Skaņu meikstynōšona izdareita ar i — pīm.: dusmiu (2. lp.).

Genitivs vīnskaitlī ar golūtni -as un -ys, pīm.: gudi-bas, nevaynības (9. lp.) un naudys, bogoteibys (90. lp.).

Sovaideibas lūcejumūs: gen. sg. sirdies (8. lp.), instr. sg. sirds; acc. pl. grāks.

Prepozicijas: da golam (7. lp.), da valei; caur ar gen.: caur davesšonas, tagad ar acc.

Taidas, eisumā mynūt, ir šōs grōmotas raksteibas un gramatikas sovaideibas, kas roda zynomu archaisma īspaidu nu svātajom dzismem.

5. Sv. dzišmu autora valcōjums

Pi grōmotas „Dzīsmes svātas“ nikaidš autorš navā mynāts; tur ir tikai izteikta pateiceiba kaidai muižineicai, grōmotas izdevējai.

Grōmota ir drukōta pi jezuitim Polockā, bet rodusēs tei ir, dūmojams, Pušas jezuitu rezidencē, jo Pušas īpašneicā grōmotu ir izdavuse.

Kas varātu byut grōmotas autors? Šō valcōjuma ryszynōšonaj ir tikai nateiši nūrōdejumi. Nu tāvu jezuitu biografijom ir radzams, ka ar dzidōšonas mōceišonu daudz ir nūsadorbōjis Dagdas apgobola apostols Mikeļš Rōts. Jō vadeitō draudze dzidōšonas ziņā stōvējuse pirmajā vitā. Kaidas dzīsmes šei draudze ir dzidōjuse un nu ku-

rīnes tās beja jemas, mes varim tikai minēt. Ispējams, ka dzīsmes varēja jemt nu agrāk izdūtās „Katolišķās dzīšmu grōmotas“, bet varēja byut arī jaunas. Rota biografijā ir saceits, ka jō draudze dzīdōjuse napōrtraukti vysu dīvakolpōjuma laiku, un sv. dzīšmu grōmotā taisni ir vīsas sv. Mīsei vajadzīgās dzīsmes. Sv. dzīšmu rasšonōs laiks taisni sakreit ar Mikeļa Rōta darbeibas laiku, un maņ gribis ticēt, ka Rōts ir vīns nu šās grōmotas autorim. Bet pavadīni it arī uz cytim: Ignatu **Jamontu**, **Jankovsku** un Fr. **Sebastianoviču**.

Bez tam arī grōmotas volūda un ritmi rōda, ka šās grōmotas autors nav vīns. Ispējams, ka grōmotu ir izstrōdōjuši vairōki dzejnīki, voi arī šās dzīsmes ir rodušis dažaidūs laikūs. Jō dzīsmes ir rodušis dažaidūs laikūs, tod laika atstarpe storp tom var byut vasals godu simtiņš. Bet šys vaicōjums nabyus atbyldams tik ilgi, cikom nabyus nūsaceita atteiceiba storp grōmotom „Katolišķa dzīšmu grōmota“ (1730. g.) un „Dzīsmes svātas“ (1801. g.).

Cylojūt svātūs dzīšmu autora vaicōjumu, var rastis ūtrs svoreigs vaicōjums — prūti: voi sv. dzīsmes ir originali, voi tulkōjumi?

Nazynūt autora, prūtams, šū vaicōjumu pilņeigi drūši navar atbiļdēt, bet dažī nūrōdejumi tūmār ir. Un šī nūrōdejumi līcynoj, ka vairums dzīšmu naapšaubami ir tulkōjumi. Tai, pīm., dažom dzīsmem ir latiņu vol. vērsroksti, t. i., latiņu nūsaukumi, kai Te Deum laudamus (Tevī, Dīvs, slavejam, 21. lp.), Credo, Gloria, Tantum ergo. Dažom cytom otkon vērsroksti ir pūļu volūdā ar melodijas nūrōdejumu; tōs, dūmojams, ir tulkōtas nu pūļu volūdās. Vīnai krītnai daļai nav nikaidu svešu vērsrokstu, ni arī nūrōdejumu par melodijom (melodijas tau-tā tūmār pazeistamas!); par tom dzīsmem ir gryuši iza-saceit, voi tōs ir originali, voi tulkōjumi un nu kaidas volūdās.

Bet katōļu dzeja, kurai mērkiš ir lyugšona, ir internacionala. Vodūšō lūma katōļu mōkslā pīkreit lela-jom Rītumeiropas tautom. Nu tō mes varim sacynōt, ka sv. dzīšmu saknes stīpās tōli Eiropas katōļu goreigajā li-teraturā storp vyds myužu himnim.

6. „Dzīsmes svātas“ cauri godu simtinim

Nav mums ūtras grōmotas, kura tautā byutu bejuse tik icineita kai Svātōs dzīsmes:

Sōcūt nu 1786. g., leidz 1871. g. tei ir bejuse pōrdrūkōta 17 reizes (1786., 1798., 1801., 1821., 1833., 1836., 1839., 1845., 1854., 1858., 1860., 1862., 1863., 1864., 1865., 1867. un 1871. g.). Pōrdrūkōta tei ir gon atseviškūs izdavamūs, gon ari kai pilykums pi dažaidom lyugšonu grōmotom.

Pasarōdūt jaunā izdavamā, grōmotas saturs, pat kōrteiba ir palykuse nagrūzeita (vīneigi vāļajim izdavamim ir vairōk drukas klaidu). Šei turēšonōs pi vacōs kōrteibas ir tik stypra, ka pat jōnūrōda uz tū kai uz zynomu tryukumu. Pim., 1801. g. izdavamā nazynomu apstōkļu dēļ pōris Zīmassvātku dzīsmes (Tī pi viņas liknes un Še uz Dīva pīdzimšonu) ir nūdrūkōtas atseviški nu cytom uz grōmateņas beigom, un šaidā kōrteībā tōs pōrdrūkōtas arvīn ari turpmōk.

7. Grōmotas „Dzīsmes svātas“ vērtējums

Kaida ir šō dzīšmu krōjuma nūzeime cauri laika straumei?

Ar sovu bogōtū un tautiskū dzejas volūdū tys ir vacōkais goreigōs dzejas pīmineklis augšlatvišu volūdā. Taida ir šōs grōmotas volūdniciskō nūzeime. Kai religiskai dzejai tai ir cyta sova nūzeime un vērteiba, un tei ir trejaida:

1) pilneigi mōkslinicisks sova laika literarisks sacerējums,

2) lyugšona un

3) svineiga dzīsmē, kas godu simtinim ir skanējuse un skaņ sātā un dryvā, bet it seviški svātvokorūs un lēļōs svātku dīnōs. Tū bogōteigū svātku un svātbreižu izjyutu un liriskū pōrdzeivōjumu, kū ir davušas šōs Svātōs dzīsmes, vēļ nivīna cyta grōmota Latgolai navā davuse.

Šōs grōmotas sacarātōji tautai ir davuši na tikvīn dzeju, kas sovā laikā beja moderna un atsaroda pasaules

literaturas liminī, bet arī dzīsmī. Nu šīs grōmotas tauta pazeist desmitem skaistas dzīsmes ar jaukom melodijom. Daži cylvāki pazyna melodijas vysom dzīsmem. Kaida tei beja dzīsmu bogōteiba un dzīdōšonas īspējas! Grōmotas sacarātōji, kai mes tū zynom, ir pīlykuši lelas pyules, lai atteisteitu goreigū dzīdōšonu sātā un bazneicā, un jūs dorbs ir vaiņagōjis ar panōkumim uz godu simtinim.

Grōmotas īvodā autors ir sacejis: „Kas gon ir pateikamōks ceļōtōjam, kai redzēt pulku ļaužu sirsneigi dzīžūt?“ Un jo myužēibā aizgōjušais autors (resp. autori) byutu myusu zemē vēļ reiz par ceļōtōju, jys radzātu, kai pa godu simtinim nu cīma leidz cīmam, nu vīna krysta leidz cytam krystam, nu vīna bazneicas tūrņa leidz ūtram gon maja vokorūs, gon dažaidōs cytōs leļajōs dīnōs, gon izšķirūšajūs cylvāka dzeiyes momentūs skaņ nūvālātōs Svātōs dzīsmes.

V

VACŌKUS ROKSTU PIMINEKĻU
AUTORI

Vyspōreji nūrōdejumi par vacōkūs rakstnīceibas darbinīku biografijom

Nav vīgli īgyut ziņas par vacōkūs katōļu rakstnīceibas darbinīku dzeivi. Lai ari, pasateicūt jaunōkajim publicējumim, ir pļejami daudzi archivi, tūmār na vyss tur ir atrūnams, kas interesej literaturas vēsturnīku. Vacōkō katōļu rakstnīceiba ap 250 godu ir atsaroduse tāvu jezuitu ziņā, un ir izdūtas desmitem dažaidas grōmotas, bet jezuitu archivu materialūs ir pōrōk moz ziņu, kas šōs grōmotas ir rakstejuši un izdavuši.

Lai ari šymūs materialūs mes atrūnam ļūti daudz dažaidu biografiju un storp tom ari rakstnīceibas darbinīkus, tūmār šōs biografijas ir rakstejuši dažaidi autori, un tom golvonā kōrtā ir nekrologu raksturs, kur nu darbinīku dzeives ir atzeimāti dažaidi parosti un vyspōreji fakti, bet samārā moz individualu sejas pantu un vēļ mozōk ziņu pār tū, cik kurais nu jim nūsadorbōjis ar rakstnīceibu. Tōpēc, laļ konstatētū, kū kurāis ir sarakstejis, ir stipri daudz jōnūsadorboj ar tō laika apstōkļu pētņiceibu, bet pi asūšō materialu daudzuma taidā veidā tūmār varim nūnōkt pi piteikūši drūšim sprīdumim. Žāl tikai, ka pošu autoru biografijas palaikam ir stypri fragmentaras un napiļņeigas, bet ar vysōm šom gryuteibom tūmār vysumā varim īgyut samārā lobu orientēšonūs gon tō laika kulturas dzeivē, gon pošu kulturas darbinīku centņūs.

Sekojušōs biografijas teik nūdūtas taidās, kaidas tōs ir atteiceigūs olūtūs atrostas.

1. Erdmaņš Tolgsdorfs

1550 — 1620

Latvišu literatūras nūdybynōtōjs

Tāvs Erdmaņš Tolgsdorfs ir dzimis Vārmijā, Pryusijā (1550) un miris Cēsīs (1620. g. 4. oktobrī) sova myuža 70. godā, Jezus bīdreibā pavadejis 39 godus.

Vyspyrms jū Vārmijas veiskups Mārtiņš Kromers beja uzjēmis kanonīku kolegijā, un, kod pūli beja nu krīvim atkarōjuši Livoniju, jys tyka syuteits par paleigu veiskupam Oto Šenkingam, lai kūptu tū dryvu, kura caur luterāņu hereziju beja nūvōrtā stōvējuse jau 50 godu. Sovā dorbā Tolgsdorfs parōdeja lelu centeibu kai Dīva, tai arī ļaužu priškā. Par dorba vītu jam beja irōdeits Valmīras apgobols. Lai paleidzātu tautai, jys vītejū, tik ļūti grytū volūdu mōcejōs ar taidu dedzeibu, ka dreizi tū pōrvaļdeja tik labi, it kai pats byutu nu šōs tautas cēlis. Jys breivi varēja skaidrōt kristeigōs ticeibas dogmas un šam nūlyukam pat saraksteja grōmotas. Kaut arī protestanti na labprōt uzjēme tāva Erdmaņa mōceibas un katōļu ticeibas dogmas, tūmār ji naspēja namiļōt šō cylvāka tykumus, centeibu un slavejamūs dorbus.

Pēc tam, kod (zvidru pūļu) kara apstōklūs nu Reigas tyka padzeiti jezuiti un cyti ticeigi, Reigas jezuitu koleģijas monts un svātō Jākuba bazneica tyka nūdūta Tolgsdorfa gōdeibā un pōrzynōšonā, jo jys tūreiz vēl nabeja šōs b-bas lūckklis. Koleģijas montu un bazneicu jys pōrzynōja ar taidu ryupeibu, it kai jys pats pīdarātu šai organizacijai. Kaidreizejū (Marijas Magdalenas) sīvišu klūstera mōju, kas beja nūdūta jezuitim, jys izremontēja un atjaunōja arī dīvakolpōjumus un spredikus bazneicā. Gon pēc sovas, gon cytu atmiņas jys savōce un pīraksteja svātōs dzīsmes, kas kajdreiz beja dzīdōtas pī dīvakolpōjumim. (Jō grōmotas vēl tagad — ap 1620. g. — ir svātō Jākuba bazneicā un ir atrūnamas vysā Livonijā.) Jys mōceja puikas dzīdōt un izveidōja bazneicas kori. Šōs dzīsmes litoj vēl šudiņ (ap 1620. g.) pat Igaunijā, kas atsarūn aiz Livonijas.

Kod 1581. g. (pēc cytim datim 1582. g.) Reigā otkon tyka atjaunōta jezuitu kolegija, Tolgsdorfs ar gondareju-mu atdeve tai jōs montu un tamā isastōja ari pats. Noviciata laiku jys pavadeja Krakovā, kur jys mōcejōs jezuitu ordeņa zineibas, un pēc tam otkon tyka syuteits uz Livoniju turpynōt isōktū dorbū. Tur jys atteisteja plašu darbeibu vītejūs idzeivōtōju lobā. Jys tyka pi-aicynōts par veiskupa pavodūni, kas tūreiz vizi-tēja sovu Livoniju, un tai jys apmeklēja vysattōļōkōs nūmaļu vītas, apgōdōdams ļaudim zōles, kū nese pats un jō paleigi. Tāvam Erdmaņam dorba beja jo vairōk tōdēļ, ka 14 godu zvidru Kārlis ar sovu karaspāku beja pūstejis Livonijas zemi, un tagad tur vaļdeja pūsts, bods un mēris. Pa tukšajom piļsātom un lauku mōjom Tolgsdorfs uzmeklēja ļauds, kas slēpēs pa mežim un vysaidom paslāptuvem, un, kai tik varādams, snēdze jim palei-dzeibu.

Šaidā dorbā jys pavadeja sovu myžu, un jō veselei-ba klīva vōja nu vysaidom brīsmom un nataisneibom, kaidas jam beja jōpīredz gon nu protestantim, gon nu laupeitōjim. Bet sovas labdareibas dēļ jys tūmār beja mīls kai laucinīkam, tai piļsētnīkim, un vysi jū apveļteja ar vyslobōkajim vōrdim, saukdami par sovu tāvu, vacū kungu un divbejeigū augstū prīsteri.

(Pat veiskups Oto Šenkings jū ir saucis par Livonijas tāvu un apostolu.)

Leidz pat vacuma dihom, nasabeidams ni nu kaidim dorbim un gryuteibom, jys vīnmār paturēja nūteiktu pi-nōkumu kōrteibu: te jys izklauseja grāku syudzātōjus, te 'spredikōja, te skaidrōja ticeibas pamatus vīnkōršajai tau-tai, te apmeklēja sliminīkus. Kūpš tō laika, kai jys beja isastōjis jezuitu ordeņi, jys nikod nanūryma dareit lobus dorbū. Un kod jam pīnōce nōve, šei cereibaš un prīcas pylnō šķēršonōs, Cāsu piļsōni izjuta dziļu žālumu, bet tauta gauži raudōja.

Pīzeimes: Taidis ir Tolgsdorfa dzeives aproksts pi Rostovska ar dažim papyldynōjumim nu Cordara. Vys-piļneigōkō Tolgsdorfa biografija ir pi Kleijntjensa II sē-jumā, kas, dīmžāl, trymdā nikur nav piejams. Pār augš-mynātū biografiju pateiceiba pikreit prof. Skutānam, kas

tū maņ laipni apgōdōja nu Vatikana bibliotekas. Ziņas par Tolgsdorfa dzeivi ir vēļ atrūnamas pi Sotveļa (pōrdrukōjis Volters), Gadebuša, Rekes-Naperska u. c.

Cytōs biografijōs ir arī seikōkas ziņas, kŭ Tolgsdorfs ir sarakstejis, un prŭti:

- 1) Historia monasterii virginum ordinis S. Benedicti Rigae etc., izdŭta Ingoļstatē 1615. g.,
- 2) katechismu,
- 3) vōrdneicu,
- 4) goreigōs dzīsmes,
- 5) mōceibas latvišu volūdā un
- 6) Annales collegii Rigensis.

Atskaitŭt katechismu, nikas nu jō pōrejim dorbim latvišu volūdā nav uzaglobōjis.

2. Tāvs Jurs Elgers

1585 — 1672

latvīts, dzimis Valmīrā (1585), protestantu ģiminē. Sōkumā jys ir lels sovaš sektas aizstōvs, bet, pōrsalicynōjis par tōs moldim, ar kaidim divim dŭmu bīdrim slapyni atstōja tāva sātu un devēs uz Braunsbergu. Tur jys studēja Romas katōļu teologiju un 1607. g., byudams 22 godi vacs, isastōja Jezus Bīdreibā, kur jys izacēle ar nāparostī svātu dzeives veidu.

Atsagrīzis dzimtinē, jys beja par ticeibas sludynōtōju latvišim Reigā, kur tŭs atgrīze nu ļaunō gora.

Leidz pošam vacuumam jys daga nu mīlesteibas uz dveselem un nanŭryma pat vysgryutōkŭs apstōkļŭs snēgt cylvākim augstōkŭ paleidzeibu un mīlynōjumu nu vysim ļaunumim — mōceja par myužeigŭ dzeivi, byudams misionars 11 godu, mōceibu saceitōjs 8 godi un Daugovpiļs rezidences priķsnīks 4 godi. Bogōts nŭpalmim jau lelā vacuumā jys aizgōja Dīva mīrā Daugovpilī — Latvijā 1672. pesteišonas goda 30. septembrī, byudams 88 godi vacs un 65 godi pavadejis Jezus Bīdreibā.

Sekoj t. Jura Elgera latvišu volūdā saraksteitūs grōmctu pērskots. Grōmotas globojās Krakovā.

1. *Cantiones spirituales* . . . Latviski: „Goreigōs dzīsmes nu latiņu, vōcu un pūļu volūdas pōrtulkōjis latvišu volūdā un klōt pīvinōjis daudzās jaunas Jurs Elgers nu Jezus Bīdreibas.“ (Dzīdit Kungam jaunu dzīsmi, Jō slave svātūs draudzeībā) Viļņā, Jezus Bīdreibas drukōtovā 1673. g. 127. lp. ar satura rōdeitōju (pavysam 178 lp.).

2. *Catechismus* . . . Latviski: „Atsaceības voī eīsa krīsteigōs mōceības izskaidrōšona pīcōs nūdaļōs veļteita latvišu tautai nu Jezus Bīdreibas tāva Jura Elgera. (Jezus mīlesteība ir dzeīves olūts un glōbšonas cereība. Muns mōceitōjs pareizam ceļam uz zvaigzņem.) Viļņā, Jezus Bīdreibas drukōtovā 1672. g.

3. *Dictionarium* . . . Tulkōts vērsroksts: „Pūļu — latiņu — latvišu vōrdneica, pādejaīs Jezus Bīdreibas tāva Jura Elgera dorbs, veļteīts studejušai jaunōtnei un izdūts Viļņā 1683. g., 674 lp.

4. *Evangelia toto anno* . . . Latviski tulkōts vērsroksts: „Evangelīji vysa goda svātdīnom un svātku dīnom, kuri saskaņā ar vacū Bazneicas īrašu skaiteiti pīrīškā Livonijas latvišim, nu latiņu volūdas pōrtulkōti latvišu volūdā. Tulkōjis ļūti cīnejamais Jezus Bīdreibas tāvs Jurs Elgers.“ (Esi myusu dorbu varonais īrūsynōtōjs un sōkums, esi myusu pyļu atleidzeība un vysas darbeības mērķis!) Viļņā, Jezus Bīdreibas drukōtovā 1672. tō Kungā godā.

Pīlykumā katechisms un dzīsmes.

5. *Geistliche Catholische Gesänge* . . . Tulkōts vērsroksts: „Goreigōs katōļu dzīsmes, pōrtulkōtas nu latiņu, vōcu un pūļu volūdas psalmim un bazneicas dzīsmem **navōcu** volūdā un papyldynōtas ar daudzom jaunom, skaistom dzīsmem. Drukōšonai sagatavōjis Jezus Bīdreibas bazneickungs Jurs Elgers. 1621. g. Braunschweigā pi Jura Šēnfelsa.“

Pizeīmes: Pirmās četras Elgera grāmatas ir izdūtas pēc jō nōves Tikai „Geistliche katholische Gesānge“ ir Elgera laikā izdūts. Vōrds „navōcu volūda — Undeutsche Sprach“ ir tō laika protestantu lietōtais vōrds. Kai redzim, vālōkūs Elgera izdavumūs runā ir par **latvīšu** volūdu.

Bibliografi mīņ, ka Elgera tulkōti Evangeliji ir bejuši izdūti 1620. g. Kotrā ziņā Elgera tulkōti Evangeliji pidar jō darbeibas agrōkajam pūsmam, tōdēļ ka par jō pādejū dorbu apzeimāta jō lelō vōrdneica, kuras sagatavōšona, prūtams, praseja sovu laiku. Ari nu Evangeliju vērsrokšta sacynoņams, ka tī ir tulkōti agrōk.

3. Tāvs Jōņs Lukaševics

1699 — 1779

1753. g. Evangeliju autors,

pēc tauteibas litavīts, dzimis 1699. g. 1. janvarī, Jezuitu ordenī isastōjis 1716. g. 19. augustā. Jys studējis filozofiju un teologiju un 1734. godā nūdevis 4. sūlejumu; četrus godus mōcejis pamatškolā (grammaticam) un tod 49 godus strōdōjis misijas dorbu Preiļūs un Varakļōnūs; miris Izvoltā 1779. g. 5. majā. Byudams lelā vacumā un nūpalnim bogōts, jys pōrspēja vysus sovus Litavas koleģus: jys 1777. g., Vyssvātōkēs Trejadeibas svātkūs Daugovpilī nūturēja ūtru primiciju kai ratu pimāru. Apostoliskajā dorbā jys nanūgurstūši strōdōja leidz pat lelām vacumam, apmaklādams slymūs, sludynōdams Dīva vōrdu un pildeidams vysus goreidznika pinōkumus. Apglobōts Izvoltas bazneicā, L. atsapyuš nu dorbim. (459. lp.) **L. izdevis latviski Evangelijus svātdīnom un svātku dīnom, katechismu un vairōkus asketiskus dorbus,** (Kleijntjenss 259. lp. atsasauc uz Zalensku III, 4. sēj. 1318.)

4. Tāvs Jurs Šablinskis

1701 — 1744

(ev. 1730. g. izd. Katoliškūs džišmu autors)

Tāvs Jurs Šablinskis dzimis 1701. g. 15. martā Līvoniņā, Jezus Bidreibā īsastōjis 1726. g., bet, apostoliskajūs dorbūs īgīvis namērsteibu, uz myužeigū tēviju aizgōja 1744. g. 8. juliņā.

Jys beja tik lōbs runōtōjs, ka Līvonijas kastelans Jōns Hylzens par jū izateice, ka nikod un nikur naasūt dzērdējis tik loba runōtōja, kam byutu tik lela vōrdu vīnkōršeiba, tik lela volūdas skaidreiba un tik lela gora dedzeiba, runojūt nu svātōs vītas. Bez vysmozōkō pōrspeilējuma tauta jū sauce par sovu tāvu un apostolu.

Sū atzynumu jys vēļ pōrspēja ar piļneigu sevis nūlīgšonu, atsaturēšonu nu dzeives muižā un ar pastōveigu un tēvišku sadzeivi ar vīnkōršajim zemniku ļautenim. Jys gondreiž tikai jūs mōjōs (būdōs) vīn dzeivōja, ar jim kūpā iturēja maļteites un miļōja jūs nu vysas sirds.

Tai dzeivōdams, jys ryupeigi īpasazyna ar jūs tykumim un irāšom, ar mōnticeibom un tūs pikūpšonom, īsamōceja pamateigi jūs parunas, izteiciņus un jūs idzymtū vītejū dialektu. Un tai, kod jys nu āmbonas kritizēja jūs dzeives veidu un irāšas un nūsauce pīmarus un jūs ikdīniškōs dzeives, jī pōrsteigti klausejōs un breinōjōs, un sōka sovas oplomōs irāšas atnest un lobōtis.

Kod jys kaut kur īsaroda, lai īsōktu misijas dorbu, vyspyrms jys muižā sastōdeja sarokstu par tīm, kuri ticeibas ziņā beja pavysam vōji, un tod devēs pa atseviškom sātom un cīmim, un tur strōdōja tik ilgi, koleidz vysas mōnticeibas beja izravātas, pilyudzamī ūzuli izcērsti, un istōdeita patīsō Diva pazeišona.

Bārnu apmōceišonā jam beja breiniškeigs un oriģinals pajēmīns. Jys nūstōdeja puikas garā ryndā un pēc kōrtas deve kotram pa teikumam nu Kunga lyugšonas (t. i., Tāvs myusu), pīmāram, pyrmajam „Tāvs myusu, kas esi debesis“, nōkušajam — „svēteits lai tūp Tovs vōrds“ un tai kotram nōkušajam tōļōk. Tod jys pavēlēja kotram

pēc kōrtas pasaceit sovu teikumu un klauseitis ari, kŭ cyti soka. Kod tai šys vyngrynōjums vairōkas reizes beja atkōrtōts, ikvins, kurs vysu lyugšonu varēja nŭskaiteit patstōveigi, sajēme kaidu dōvaneņu.

Ar tŭ bārni beja tik iprīcynōti, ka na tikai centeigi mōcejēs tŭ, kŭ lyka mōceitis, bet ari draudzeigi un vaļsirdeigi stōsteja par mōnticeibom, mōjas dīveibu resp. čyusku turēšonu un gŭdynōšonu zam pōrta, kŭku pilyugšonu un cytom mōnticeibom.

Lai jauni ticeibas stōdi pamotoz nanŭveistu, jys šod un tod atkōrtōja cimu apmeklēšonu. Tŭs mērkis beja atkōrtōt lyugšonu prasšonu un mōceit dzīdōšonu. Kod taidā veidā vairōkas reizes misijās beja atkōrtōtas, breinējōs Latvija (pasvītroju, ka biografs Pošakovskis 18. g. s. pyrmajā pusē litoj vōrdu „Lotavia“, bet navys parostŭ „Livonija“!), ka ticeibas ziņā tei ir kritni vīn pasavērzejuse uz prišku.

Kaidreiz staigojūt pi slymajim, pi kurim jys ik dīnas nŭstaigōja 5—7 jjudzes, jys sasasaļdēja un pādejŭ dīnu pidzeivōja Daugovpili 1744. g., nŭdzeivōjis 44 goduš un nu tim 15 pavadejis Jezus Bīdreibā (Kl. I 483 sequ.)

Pizeimes: Kōdēļ Šablinskis varātu byut par **Katoliškōs dzišmu grōmotas** autoru?

- 1) jys runas resp. volūdas mōkslinīks,
- 2) mīlesteiba uz tautas volūdu (ad linguam vernaculam) un nŭpītnas volūdas studijas, un golvonais —
- 3) nŭsadorbōjis ar dzišmu mōceišonu;
- 4) bet par dzišmu raksteišonu nīkas nav mynāts. — Ari te jōjam vārā biografiju byuteiba: vyspōrejums. Daudz kas tŭlaik beja „pats par sevi saprūtams“. Ari par Lukaševiču nīkas nav mynāts, un, ūtrkōrt — biografijēs ir mynātas tikai 10 grōmotas (Elgeram, Rōtam, Spung., Med.), bet izdŭtas ir kaidas 30 grōmotas. — Par dzīsmem vyspōri nav nīkur un nīkas mynāts. — Līterariskō darbeiba pi vysp. apostoliskōs darbeibas ir pādejā vītā, kōdēļ par tŭ ir ļūti moz.

5. Tāvs Mikejs Rōts

1721 — 1785

grōmotas „Vysa mōceiba katōliška“ autors

Tāvs Mikejs Rōts, pēc sovas izaceļšonas kūrzemniks, dzimis 1721. goda 1. oktobrī, Jezus bidreibā īsastōjis 1731. godā.

Tikkū jys beja īsvēiteis par goreidzniku, jys tyulen nūsadeve vysgryutōkajim misiju dorbim. Par kūpamū veina dōrzu jam tyka īrōdeits Dagdas apgobols Latvijā.

Vyspyrms jys nūsadeve latvišu volūdas īsamōceišonai un tūrīnes ļaužu labvēleibas īgyušonai. Šymā nūlyukā jys apmeklēja jūs būdeņas, mīrynōja slymūs, paleidzēja tim ar medikamentim, kū šam nūlyukam kotru godu īpērka Reigā, aizstōvēja jūs daudzōs litōs muižā un vīnmār nanūgurstūši ceņtēs atvīglōt jūs gryuteibas gon leidzeklim, gon ar padūmīm, kaidā tikai veidā tys jam beja īspējams.

Kod ar dažaidom laiceigom paleidzeibom un pakolpōjumim, un aizstōvēšonom jūs sirdis pi sevis beja tik tōļ saistejis, ka jū vysi sōka atzeit kai par eistū tāvu un aizstōvi, tod jys nūsadeve jūs dvēseju ryupeigai ōrstēšonai.

Apostoliskajā dorbā jys strōdōja nanūgurstūši un nazielaide bez mōceibas un atsaceibu mōceišonas nīvīnas svātdīnes, nī svātku dīnas. Bet jo kaidreiz jys slīmeibas dēļ naspēja nūturēt sv. Misi, tod, pat nesip aiznasts, apmeklēja bazneicu, lai sludynōtu Dīva vōrdu un izklauseitu grāku syudzēšonas.

Nu pyrmōs gavēņa svātdīnes leidz pat Vosorassvātkim, izlaižūt tikai Leldīnes nedeļu, jys kotru dīnu vysmoz reizi, bet bīži arī divi reizes skaidrōja tautai ticeibas mōceibu.

Kotru zīmu parostī jys sapulcynōja pi sevis apkōrtejūs cīmu puiškynus un meitīnes un jūs naatlaideigi apmōceja (skaiteit, raksteit un dzidōt).

Lai tautu varātu lobōk mōceit, jys saraksteja 4 grōmotas: pyrmō saturēja dažaidas lyugšonas, ūtrō saturēja plašu kristeigōs mōceibas izskaidrōjumu vaicōjumūs

un atbiļdes, trešō — svātū vēsturi ar eisim Vacōs un Jaunōs Dareibas izvylkumim, un catūrtō saturēja ābeci un eisū katechismu.

Sūs grōmotu saraksteišonai, lai naatjemtu laiku na apostoliskō dorba, jys izmontōja naktis. Storp cytu, kaidas kokla slimeibas dēļ jam na tikai beja apgryutynōta ēššona un dzeršona, bet ari gulēšona.

Strōdojūt pi grōmotom, jam lelas gryuteibas beja jōpōrvar ari ar latvišu volūdu. Un tōs beja šaidas: kod jys, napasajaudams uz sevi, praseja padūma nu apkōrtnes gudrōkajim zemnikim, na reizi gadejōs, ka reitā vajadzēja vysu pōrraksteit, kū pa nakti beja izstrōdōjis, un izmontōt taidus jūs vōrdus un frazes, kaidus jī atzyna par lobōkim.

Pēc tam, kod šaidā veidā izstrōdōtōs grōmotas jys beja nūdrukōjis, jys sōka bārnuš mōceit grōmotu skaiteišonai. Bet te jys storp vacōkajim atroda ilgu, nagaideitu un stypru kavēklī (traucējumu). Prūti — daudzi vacōki sovā vintiseibā baidejōs, ka jūs bārnim nanūtyktu kas ļauns, jo jī byus isamōcejuši skaiteit, un aizlīdzē mōceitīs. Un pat, jo bārnuš atroda slapyni mōcūtīs, tūs nažēleigi strōpēja. Bet tāvs Mikeļs gon ar pōrlīcynōšonu, gon ar dōvonom pōrvarēja vacōku styurgaļveibu un ar apbreinōjamu paciteibu mōceja bārnuš skaiteit, dažus pat raksteit un, golvonais, — vysus imōceja dzidēt.

Praktiskais iznōkums ar Dīva paleigu nu tō vysa beja taidis: kod bārni kotru dīnu dzidēja par ticeibas nūslāpumim, Dīva un Bazneicas bausleibom un dažaidim, kristeitō cylvāka cineigim tykumim, vacōki labprōt klausejōs, breinōjōs un ari poši pamazom bez gryuteibom tūpat isamōceja. Ar tū tyka panōkts, ka Dagdas misijas tauta izarōdēja par vyslobōk mōceitu storp vysim latvišim (storp kurim vēļ beja tik daudz barbarisma na pogōnisma atliku) un šōs misijas laimeigī panōkumi pamudynēja vysas Latgolas tautu dareit tū pošu, lai isamōceitu grōmotu skaiteišonu.

Seit jōpīskaita ari sīvītes un jaunovas, kū šys pats misionars beja imōcejis dzidēt un kas tagad bazneicā ar skaistim bolsim dzidēja gon sv. Misi, gon vesperes latvišu volūdā. Atseviškūs svātkūs nu agra reita leidz stuņdei voi divejom pēcpusdinā pōrpiļdeitō bazneica skaņ

vīnās dzismēs, izjamūt tikai mōceibas laiku. Ari grāku syudzātōju skaits te ir tik lels, kaids cytās vitās ir tikai lelajā gavēnī.

Bet kas te ir seviškas apbreinōšonas cīneigs, tys ir tys, ka ūytūs vysus dorbus jys ir veicis, byudams vīnmār ar slyktu veseleibu, vysaidu slimeibu un sōpu mūceits. Pōri par 30 godu jys pacīteigi un varūneigi cīte dažaidas slimeibas: pymkōrt — jys cīte apm. godu nu kaidas kokla slimeibas; ūtrkōrt — ap 12 godu nu kaidas ašņa saindēšonas; treškōrt — kaidreiz nu zyrga nūkryzdamš, stypri satrice kōju, kas sagōdōja ilgās sōpes; catūtrkōrt — jys pastōveigi mūcejēs ar golvas, kryušu un ikšejom sōpem, un piktkōrt — lelas sōpes jam sagōdōja kaids lauzts sōnkaušs, kas beja izgōjis nu sovas vītas un natyka sadzeidāts leidz pat nōvei.

Nasaverūt uz vysom šom sōpem, jys nikod naizdeve nivīnas syudzeibu skaņas, nivīna rupōka vōrda pat uz sovīm ūkolānim natyka pasacejis. Nikod jys naizlaide sovu kōrtu mōceit katechismu voi saceit mōceibu, voj izpiļdeit kaidu sovu parostū pinōkumu, bet, vīnmār ceiteigi piļdeidams sovu pinōkumu, kotru godu jys izklauseja pōri par 6000 grāku syudzātōju.

Un jo tyka saukts pi sliminika, jys, nasaverūt uz sovu slimeibu, tyulen steidzēs pi tō ar lelōkū skubu. Na reizī gadejēs, kod kolpi naspēja laikā padūt zyrgu, jys steidzēs kōjom prūjom voi ari pa ceļam izmontōja kaida zemnīka rotus.

Vyss tys skaidri pirōda, cik lelas jam beja spējas pacist gryuteibas, cik jys beja pazemeigs un laipns, cik jam beja lela mīlesteiba uz cylvāku dvēselem un, kas golvo-nais, — vysim tykumim par pamatu beja jō dagūšō mīlesteiba uz Dīvu un Dīva tyvuma izjusšona. Jām lykōs, ka jys vysur reikojās ar Dīvu un vysur dzērd Dīva padūmu. Par cik jam atlyka laikš nu apostoliskō dorba, jys gondreiz vysu tū pavadeja lyugšonās un pōrdūmās.

Myuža vokorā jū seviški apbādynōja tys, ka jys naspāka dēļ vairs naspēja izpiļdeit parostās lyugšonas. Kanoniskās stuņdes jys gribēja izpiļdeit gondreiz leidz pādejai sovas dzeives dīnai. Pādejā dīnā, nūskaitējis vesperes un kompletu, jys juta, ka slimeiba pīšajam, un pēc pusnaktim, izpiļdejis pādejū konfesiju un istyprynōts ar

vyssvātōkū eleju, sōka pamozam izdzist. Nōkušajā reitā tāvs Mikejs, patiši apostolisks cylvāks, skaistā nōvē at-deve Dīvam dvēseli. Tys nūtyka 1785. g. 3. decembrī, svātō Indijas apostola dīnā.

Jō nūmiļōtō tauta un muižas ļauds ar lelom žalobom un osorom jū paglobōja Dagdas misijas bazneicā.

6. Tāvs Ignats Jamonts — latvīts

1745 — 1788

ev. Svātūs dzīsmu autors (izd. 1801. g.)

Tāvs Ignats Tadeušs Jamonts, latvīts, dzimis 1845. g. 10. augustā, Jezus Bīdreibā īsastōjis 1764. g. 10. augustā.

Ōrpus Jezus Bīdreibas jys studēja 3 godus retoriku un religiju saskaņā ar filozofijas tradīcijom un vīnu godu svātū teologiju. Pēc tam jys beja 2 godus par skolōtōju gramatikas skolā un tikpat daudz mōceja arī retoriku.

Koleidz jys studēja sv. teologiju Viļņā, jys beja spīsts pōrdzeivōt kūpejū Jezus Bīdreibās liktinī (= 1773. g. likvidacija). Tymā laikā jys ļūti sekmeigi beidze filozofiju, tyka īsvēteits par goreidznīku un nūsadeve dvēseju kūpšonas dorbam Daugovpilī. Jys pōrvaldeja latīņu, pūļu un latvišu volūdu.

Ryupādāmīs par Dīva gūdu un dvēseju lobumu, jys ar vysim spēkim nūsadeve draudzes goreigōs dzeives ceļšonai un, kod tai draudēja kaids skandals, jys raksteja ziņōjumu Mohilevas archiveiskupam.

Vālōk, juzdams vacū aicynōjumu un mīlesteibu uz Jezus Bīdreibu, jys lyudze sevi pījemt bīdreibā. Pava-dejis trešōs pōrbaudes godu, jys 1785. g. 25. oktobrī tyka tymā uzjemts nu jauna. Pēc tam jys strōdōja kai misionars Pušā, koleidz, īgīvis goreigō paleiga gradu, 1787. g. 15. augustā Daugovpilī dabōja triku un pēc dažīm mēnešim myra Pušā 1788. g. 3. majā.

Pizeimes: Biografa Roatana dati (Kl. I 461 sequ) par Jamontu ir p̄r̄ok tryuceigi. Tryukst ziņu par j̄o vac̄okim, b̄erneibu utt. Autors miņ j̄o dedzeibu un bezbaileibu. Miņ kaidu skandalu, pret kuru jys ir dr̄uši n̄usast̄ojis, bet namiņ, kaida rakstura tys bejis.

Jamonts dzeivoj Pušā tymā laikā, kod Pušas ipašneica Doroteja Šadurska izdūd pyrmū reizi „Dzīsmes svātas“, kū beja sagatav̄ojuse Pušas misija.

Lai ari par j̄o literariskū darbeibu nav dr̄ušu ziņu, t̄umār ir d̄ūmojams, ka jys misijas dorbā k̄upā ar cytim byus m̄ēgin̄ojis ari p̄ilikt sovu r̄uku p̄i svāt̄is dzišmu apstr̄od̄ošanas.

Nūdaļā par goreigū liriku mes patiši redz̄ejom, ka sv. dzīsmes ir stypri nav̄inaidas m̄oksl̄in̄iciskā ziņā un ir kolektivs dorbs. J̄od̄ūmoj, ka pyrmā k̄ortā pi t̄o ir str̄od̄ojuši Pušas misijas misionari: Jamonts, tod litov̄its Francis Sebastianovičs (1720 — 1797), kas ir str̄od̄ojis Pušā un daudz̄os cyt̄os Latgolas vit̄os, un litov̄its, Jankovskis, kas leliski pratis latviski un k̄u Sv. dzišmu izdevēja Doroteja Šadurska alcyn̄ojuse misijā uz sovim ipašumim (Puša, Malnova). Jankovskis dzeiv̄ojis nu 1717. leidz 1782. godam. Pyrmū reizi Svāt̄os dzīsmes taitod izdūtas, Jamontam un Sebastianovičam str̄od̄ojūt Pušas misijā 1786. g.

VI

PÖRSKOTS PAR KATŪĻU TRADICIJOM
LATVIŠU LITERATURĀ

Pīzeime:

Lai dūtu vespōreju pōrskotu par katōļu tradīciju veidōšonūs latvīšu literatūrā navin vacōkūs rokstu pīminēkļu laikā, bet arī vālōk, uz izdevēja priekšlykumu „kai kūpsavylkums“ teik pōrdrūkōts muns apcerējums „**Katōļu tradīcijas latvīšu literatūrā**“. Šymā apcerējumā ir runa gon par goreigōs rakstnīceibas vacōkū pūsmu, kas beja cyttautīšu kulturalōs aizgōdeibas laikā, gon arī par tautas katōliskū mentalitāti un sovu tradīciju apziņu, par cik tei izapauž literariskajōs tradīcijōs un laju rakstnīceibā vespōri. Ari dažom kulturali sabīdriskom parōdeibom īmeslī un izskaidrōjumi ir atrūnami, meklejūt teiši saknes vacajōs tradīcijōs.

Nu vysim myusu Goreigajim Tāvim es šymā saka-reibā izalyudzu pīdūšonu, ka sekojūšajā kūpsavylkumā nav ītvarts pōrskots par jaunōkū goreigū rakstnīceibu un tōs autorim, bet pi šō dorba ar Dīva paleigu es ceru atsagrīzt nōkūtnē, izstrōdojūt pilneigu goreigōs rakstnīceibas vēsturi.

1. Aizmērsto latvišu rakstniecības nūzare.

Ar pynom tiseibom mes dreikstim saceit, ka vīna latvišu rakstniecības nūzare ir pilneigi aizmērsta. Tei nav tykuse daudzynōta ni ŗkolu oficialajōs programōs, ni popularajūs literaturas pētniceibas rokstūs, ni ari ŗauri zynōtniskajūs pētniceibas traktatūs. Œej literaturas nūzare ir katōļu goreigō rakstnieciba.

Latvišu literaturas vacōki laiki ir paradzāti tikai protestantiskōs goreigōs rakstniecības apskotam. Par katōļu goreigū rakstniecibu un tōs atteisteibu tur nav ni runas. Pat vēļ vairōk — vysā latvišu zynōtnē nav nivīna objektīva roksta, kas snāgtu pōrskotu par katōļu goreigū rakstniecibu un tōs tradicijom. Tōdēļ ari nav nikajds breinums, ka, teiši voi nateiši pīsaskarūt ŗam vaicōjumam, ir radis daudz pōrprotumu, vēsturiskūs apstōkļu sagrūzējumu un patvaleygu, tendenciozu skaidrōjumu.

Kōdēļ tys ir tai, tū nav gryūši atbildēt. Pret katōļu goreigōs rakstniecības tradicijom ir pastōvējuse un pastōv zynoma tautišu stōja, kas arvīn. attūr nu ŗō vaicōjuma labvēleigas apgaismōšonas voi ari vyspōri nu kotras ŗō vaicōjuma pēteišonas.

Œōs stōjas īmesli ir divi:

- 1) nalabvēleiga nūstōja pret katōlicismu vyspōri,
- 2) nalabvēleiba pret augŗlatvišu volūdu, ar kuru katōļu goreigō rakstnieciba ir tik ļūti saisteita.

Ikvīnam pastōveigam dūmōtōjam un it seviŗki literaturas un vēstures pētnīkam nav nikajds nūslāpums, ka latvišu tautas dzeivē katōļu laiki ir apgaismōti tikai nu negativōs puses. Vyss pozitīvais, kū katōlicisms ir nesis gon politiskā plōksnē, gon tautas audzynōšonā, gon rītumeiropējiskūs kulturas tradiciju īnesōnā ir pilneigi atstōts vīnajdzeibā un nūklusāts. Reŗi kura cyta protestantiskō tauta uz sovīm katōļu laikim raugōs tik negatīvi, kai latviši. Un tōdēļ ari dabeigōs ŗeŗas nu tō — katōlicisma kulturalūs tradiciju pilneiga napazeišona.

Mums ir savōkta tautas poezija (tautas dzīsmes un pōsokas), ir saraksteitas daudzas grōmotas par tū, kū ūei poezija rōda, ir saraksteitas grōmotas par būršonu un cytīm pestelim, ir mēginōjumi, bolstūtīs uz tautas poeziju izveidōt pat sovu pogōnu religiju, bet mums nav nivīnas grōmotas par tū, ka latvīšu tautas poezija ir lobōkais goreigōs audzynōšonas pīmineklīs nu katōļu laikim ar skaidri katōlīsku pāsaules uzskotu un tykumu uztveri. Katōliskōs audzynōšonas īspaisds uz tautas poeziju ir ōrkōrteigi lels, tikai, dīvamžā, nava pēteits un calts gaismā, un taipat ari nūvōrtā atstōtōs katōliskōs literatūras īspaisds kūpā ar goreigū audzynōšonu tautā ir bejis lelōks nakai daža loba laiceigōs literatūras pūsma īspaisds.

Tōdē, likās, ir pilneigi pareizi un napicīšami pa laikam pīminēt vacōs katōļu tradicijas un veicynōt tūs pētnīceibu.

2. Latvīšu literatūra sōcās kai katōļu goreigō literatūra.

Pyrēmō drukōtō grōmota latvīšu literatūrā ir katōļu catechisms, izdūts 1585. godā.

Voi jau pyrms tō ir bejuse kaids drukōta grōmota, nav eisti zynoms. Pastōv dažaidī minējumi un hipotezes, bet tī tūmār palik tikai minējumi. Drūši gon var pījemt tikai tū, ka rūkrokstūs ir pastōvējuši Evangeliju tulkōjumi, lauleibas un kristeibas sakramentu teksti ari daudz agrōk, bet nalaimeigajūs politiskajūs un ticeibas karūs vysi vacī kulturās un mōkslas pīminekli ir gōjuši zudumā. Lai pīminīm tikai, ka ticeibas karūs 16. g. s. pyrmajā pusē un vydā Reigā goreigōs grōmotas tyka krautas sōrtā un dadzynōtas kūpā ar bazneicas svātgleznom un oltoru pīdarumīm! Ir skaidrs, ka pēc tik vātraipom ceipom nikas vairs pōri napalyka. Bet tikpat skaidrs ir ari tys, ka daudzi goreigūs ordeņu darbinīki, kas strōdōja vydslaiku Latvijā, kai, pīm., franciskāni, dominikāni, cistercinīši u. c., kas stōvēja sova laika Rītumeiropas zynōtnes līminī, nadzeivōja nūsaslāguši nu tautas, bet gon strōdōja tautā, mōceja tū un prota tautas volū-

du. Tautas poezija līcinoj, ka tauta kristianismu resp. katolicismu beja na tikai palaikam pörprotuse (kai tū pauž buramī vördi), bet arī dzili un pareizi izprotuse, kai tū labi aplīcinoj tykumu priksstots un rakstureigu katōliskūs irāšu daudzynōšona. Goreigc audzynōšona nabeja īspējama bez minimalajim manuskriptim tautas volūdā. Tōdēļ manuskriptu laiks pyrms drukōtōs literaturas sōkumim ir jōskaite vairōk godu simtiņu gars.

Ka ar 1585. goda katōļu katechismu sōcās drukōtōr katōļu rakstnīceibas tradīcijas, arī tys nav najaušeiba Tys ir rakstureigs sova laika nūtykums.

Mums ir jōpīmīn, ka 16. g. s. ūtrajā pusē vysa tō laikā Latvija (izjamūt Latgolu) jau beja protestantiska. Protestantisms patyka muižnīceibai, tōdēļ ka cēle jūs varu, un muižinīkim sovukōrt beja tīseiba nūteikt, pī kaidas tīceibas dreikst pīdarēt jō zemnīki (pēc principa — cuius regio, eius religio, t. i., kō valdeišona, tō tīceiba). Tai latvīšu tauta, izjamūt Reigas strōdnīkus, automatiski tyka pōrcalta nu katōlicisma protestantismā. Izjāmumu radeja tikai daži muižinīki, kas kaut kaidu apsvārumu dēļ šamā jautōjumā izrōdeja tautai breiveibu.

Sū breiveibu izmontōja jaunbybynōtō Jezus Bīdreba atteistūt dedzeigu katōliskū akciju arī Latvijā. Tikai jūs spāki beja par vōjim. 1582. g. Reigā īsaroda 3 darbinīki! Vīns nu tīm beja Tolgsdorfs. Šim darbinīkim gora irūčim vajadzēja atkarōt atpakaļ zaudātōs katōlicisma pozīcijas. Tī dedzeigi mōcejēs vītejū volūdu, spredikōja tō laika internacionalajā Reigā četrōs volūdōs — latiņu, latvīšu, vōcu un pūļu, nūturēja religiskus disputus, dybynōja školas un īcerēja dūmu par tautas literaturas radeišonu vītejā volūdā.

Tai rodōs Tolgsdorfa katechisms 1585. godā.

Par Tolgsdorfu un jō grōmaterņu seņ jau ir nūbrīduse vajadzēiba izdūt atsevišku grōmotu, bet teļ arvīn vēļ palīk nōkūtnes īcere. Lelō paralele storp Tolgsdorfa laiku un pōrdzeivojamū laikmetu lyktu vyslobōk saprast 16. g. s. ūtrū pusi, kod myusu tautas cisšonas nabeja mōzōkas kai šudiņ. Tauta beja karūs un nalaimēs izmūceita, izvōrdzynōta un izklaideita uz vysom dabasu pu-

sem, un šymā pūstā gōja dedzeigi un pašaižlīdzēigi go-reigōs styprynōšonas un lobas prikszeimes darbiniki, kuri tautas nūstōstūs vālōk palyka par lobajim veceišim un boļtajim tāvim. Tik lels beja šūs dažu cylvāku morālais īspāids.

Tūmār katōļu literatūras atteisteiba apsastōja ar pyr-mū grōmatēņu. Politiskōs pōrgrūzeibas 16. g. s. beigōs katōļu pozicijas Latvijā sagrōve gondreiž piļņēigi. Atskaitūt Latgolu, Vydzeme un Kūrzeme palyka protes-tantu varā. Ar Kūrzemes hercogu naudu un Zvidrijas vaļdeibas atbolstu sōka veidōtīs protestantu go-reigō rakstnīceiba, kas dreizi vin pōrspēja ka-tōļu spākus.

1586. godā tyka izdūts luterāņu katechisms un vālōk arī cytas grōmotas. Tisa, luteranismam nabeja nūdūma radeit tautas literatūru. Kai luterāņu katechismam, tai arī cytom grōmotom vysī vērsrokstī ir vōcu volūdā. Tys nūzeimoj, ka grōmatēņas beja dūmō-tas na tautai, bet vōcu goreidznīceibai, kam vērsrokstī vōcu volūdā paleidzēja vīgļōk orientētīs. Katōļu katechismam šōs parōdeiņas nav. Jō titullopa un vysī vērsroksti ir tikai latviski. Tys ir svoreigs ap-stōklis, kū meš nadreikstim aizmērst, meklejūt pēc tau-tas literatūras sōkumim.

Bet kai jau teikts — katōliskō tautas literatūra apsei-ka pošūs sōkumus. Kai zynoms, Tolgsdorfs beja apstrō-dōjis vairōkas grōmotas, bet tōs palyka naizdūtas. Ari jō školāns — Jurs Elgers citeigi strōdōja pi literā-riskūs tradiciju styprynōšonas, lai gon arī Elgeram na-beja laimes izdūt vysus sovus dorbus. Elgera dzeives laikā ir izdūti tikai 2 jō dorbi un tī poši Reigas jezuitu kolegijas laikā: prūti — jō Evangeliji 1620. g. un gorei-gōs dzismes 1621. g.

Nōkušajā, t. i., 1622. godā Reigas jezuitu kolegija tyka iikvidāta un 3 godi vālōk arī Cāsūs (1625. g.). Ar tū ka-tōļu goreigajai rakstnīceibai beja dūts vysleļōkais tricīņš.

3. Katōļu goreigās rakstnīceibas paneikums lejas latvišu volūdā.

Pyrmi latvišu goreigās rakstnīceibas sōkumi beja rodušis ceīņa storp katōlim un protestantim. Šei ceīņa golvonūkōrt nūrītēja Reigā un tōs apkōrtnē, kōdēļ ari pyr-majūs rokstūs izavērzeja lejas latvišu volūda. Tymā raksteja kai katōli, tai ari protestanti. Tāvi jezuiti gora irūčim beja nauzvarami, tōdēļ jim atjēme sludynōšonas un sacenseibas breiveibu, padzanūt jūs nu Reigas un Cāsīm. Ar tū beja izbeigta jezuitu darbeiba Reigā un vysā Vydzemē. Kūrzemē par vineigū katōļu pīturas punktu palyka Skaistkaļne. Praktiski tūmār rītumu Latvijā katōliskōs tautas tikpat kai nabeja. Ar tū beidzēs katōļu literariskō sacenseiba ar protestantim, un katōļu goreigajā literaturā rodōs pōrtraukums.

Sys pōrtraukums ilgst nu 1622. g. leidz 1672. godam — taitod vasalus 50 godus, vasalu pus godusimtini katōļu goreigō rakstnīceiba guļ letargiskā nōves mīgā.

Pa šū laiku jezuitu darbinīkim ir radīs jauns dorba lauks — Latgola. Tyuleit pēc jūs kolegijas likvidēšonas Cāsūs, tei pōrsaceļ uz Daugavpili (1625. g.), un ti poši darbinīki, kas strōdōja Cāsūs un Reigā, strōdoj ari te un it tautā ar tom pošom volūdas tradicijom.

Bet voi lejas latvišu volūda beja pīmārōta Latgolai? Voi darbinīki, kas runōja lejas latvišu volūdā, beja pīmārōti šeit? Radzams, zynomas gryuteibas ir pastōvējušas. Tū aplīcynoj navin tys apstōklis, ka katōļu literariskajā rūseibā isastōja pōrtraukums, bet tū aplīcynoj ari tō laika gramatikī, storp cytu ari Mancejs. Manceļa raksturōtō augšlatvišu volūdas atšķireiba nu lejas latvišu volūdas ir apm, taida, kaida tei pastōv vēļ šudip.

Taitod lejas latvišu volūdas litōšonai Latgolā tryuka vajadzeigō pamatōjuma un vajadzeigō kontakta ar tautu. Ar tū ari izskaidrojama Elgera attureiba nu tōjōkōs literariskōs darbeibas un publikācijas. Nūgaidūt apstōkļu pōrmaiņu, jys vēļ gon ir strōdōjis pi vairōkom grōmo-

tom, bet leidz myuža beigom ni vīnu nu tom natyka izdevis. Tikai pēc jō nōves 1672. godā un vālōk jezuitu koleģija izdūd jō grōmotas, lai kaut kai nūvērst grōmotu tryukumu pastorizācijas dorbā. Storp grōmotom, kas izdūtas pēc jō nōves, ir jō jauneibas dorbs — Evangeliju tulkōjums un Goreigōs dzismes, un vālōk klōt nōkušais katechisms un pūju-latīņu-latvišu vōrdneica. Vysim šim dorbim nūsaukumi ir latiniski, kas licynoj, ka ti ir dūmōti tikai goreidzniku vajadzeibom (Evangelia toto anno etc., Cantiones spirituales, Catechismus, Dictionarium polono-latino-lotavicum).

Ka šī dorbi ir izdūti tikai pēc Elgera nōves, tū aplīcynoj kāida moza, literaturas pētniku napamaneita pizeime šūs dorbu titullopōs. Un prūti — ka tūs apstrōdōjis „lūti cīnejamais paters G. Elgers“. Atteiceibā uz sevi jys taču nalītōtu „Reverendissimus pater“!

Elgera dorbu izdūšona pēc jō nōves patiseibā nagrūzeja nūgaidūšō stōvūklā un nalīcynoj arī par tū, ka ti tautas vajadzeibom Latgolā beja pīmārōti. Tūs izdūšona tikai licynoj par tū, ka katōļu literatura sovas tradīcijas atteiceibā uz lītojamū volōdu vēļ nagrūzeja, ka tei ceņtēs pakolpōt arī tom dažom draudzem, kas katōliskas beja palykušas Kūrzemē, bet par vysu vairōk aplīcynoj spējeigu darbniku tryukumu, jo taišni šei nūvālōtō Elgera dorbu izdūšona rōda zynomu atpaliceibu saleidzynōjumā ar tō laika protestantu goreigū rakstniceibu.

Bet katōļu goreigajā rakstniceibā letargiskais laiks valkēs arī pēc Elgera dorbu izdūšonas, un otkon tepat vasalu pus godusimtini! Tys valkās leidz 1730. godam. Kaut kāida vinaļdzeiba, pēsīmisms un apatija beja isaguluse katōliskōs literaturas atteisteibas ceļā. Bez tam arī katōliskō province Latgola beja moza un vōja augsne rakstniceibas uzplaukumam. Tai katōliskō literatura vasalu godu simtini (nu 1622. leidz 1730. g.) beja eistā paneikuma stōvūklī, nu kura jauns uzplaukums rōdōs 18. g. simtini.

4. Katōļu goreigās rakstnieceibas uzplaukums un nūsa-
styprynōšona augšlatvišu volūdā 18. g. s. Tōļōkī sarež-
gejumi 19. g. s.

Pēc ilga un gara sastynguma godsymta katōļu goreigō rakstnieceiba sōka atplaukt 18. g. s. trejdsasmytajūs godūs.

Kas šū jaunū impulsu pīdeve? Tū vēļ pagaidom gryuši atbīdēt, jo daudz kas kulturvēsturisks atteiceibā uz šū laiku nav zynoms. Bet tik daudz tūmār ir zynoms, ka šys impulss nabeja politiskas dobas. Vysas politiskōs pōrgrūzeibas atteiceibā uz tō laika Baltiju un ari Latgolū jau beja pagōjušas garom krītni vīn agrōk, un politiskajōs pōrgrūzeibōs šys impulss ir veļti meklejams.

Taišni ūtraidi, tū varim meklēt poša 18. godu simtīņa byuteibā, jo tys ir apgaismēibas godu symts un reizē modernōs literaturas godu symts Rītumeiropā. Eiropā atdzymst mōksla un literatura, un atskaņas nu tō nōk ari Baltijas gubernjōs; Kurzemē dorbojās vacais Stenders un Latgolā — Mīkēls Rōts.

18. g. s. Latgolā pasaceļ vysmoz 10 skaistas bazneicas, storp tom ari tagadejō Aglyunas bazneica, un kaids gon breinums, ka leidza bazneicu myurim un tūrnim auga un pasacēle goreigō literatura! Ir dažas ziņas, ka pat tautškolās šymā godu symtā ir dybynōtas pi bazneicom. Taitod tautas apgaismōšona beja sōkusēs ari myusu dzimtinē, un reizē sōkōs ari tautas literaturas radeišona. Tys spīde atdzeivynōt pagurušū katōļu goreigū rakstnieceibu un pīlikt šymā dorbā jaunus spēkus.

Un paļdis Dīvam, jauni spēki beja rodušis. Šys godu symts uzrōda spējeigus darbinīkus na tikai nu Jezus Bidreibas (t. i., tāvim jezuitim), bet ari nu cytīm goreigim ordenim un kongregacijom (klōt nōce lazaristi, piaristi, bazilianī u. c.).

Misiju kongregacija 1756. g. Krōslovā nūdybynōja pat katōļu goreigū semināru, kur kai atsevišku prikšmatu mōceja latvišu volūdu (latgaļu dial. resp. augšlatvišu vol.). Tys vys labvēleigi īspaidōja vītejū goreigū literaturu.

Ar 18. g. s. nūteik pagrīziņš katōļu goreigōs rakstnieceibas volūdas litōšonā. Sūplōk lejas latvišu volūdai teik izvērzeita augšlatvišu volūda „kai vairōk litōtais

latvišu runas veids", un sōcūt nu šō laika katōļu goreigō literatura ir bogōtōka augšlatvišu volūdā kai lejas latvišu volūdā, lai gon navar sakeit, ka pādejō byutu tykuse atstōta nūvōrtā.

Katōļu goreigō literatura atplaukst ar 1730. godu, kod teik izdūta jauna „katōliskūs dzišmu grōmota“ augšlatvišu vol. un godu vālōk lejas latvišu vol. dēļ Kūrzemes draudzem.

Pēc tam sekoj jauns Evangeliju tulkōjums (1753. g.) un cyti izdavumi. Radzamōki šō laika rakstniki ir Miķeļs Rōts un Jōņs Lukaševičs. 18. g. s. beigōs teik izdūtas „Svātōs dzīsmes“ un vairōki ticeibas skaidrōjumi. 19. g. s. sōkumā bibliografija uzrōda gondreiz kotru godu pa kaidam izdavumam. Pj tō laika apstōklim tei ir nūzeimeiga literaturas atteisteiba, kas pamozam sōka apseikt ap 19. g. s. trejdsasmytajim godim.

Taidā veidā iznōk, ka katōļu goreigōs literaturas atteisteiba augšlatvišu volūdā uzplaukuma periodu pīdzeivōja nu 1730.—1830. g. (aptyveni). Šys uzplaukuma periods uzrōda spējeigus darbinīkus, un kas ir tys svoreigōkais — rokstūs uzrōda lobu augšlatvišu volūdū. Tik nūpītnas vītejōs volūdas studijas un tik lelu cepteibu pēc volūdas teireibas vālōkō laika cyttautišu darbiniki vairs, dīvamžai, nauzrōda nikod.

Tai 19. g. s. trejdsasmytajūs godūs katōļu goreigō literatura sōc otkon it paneikšonas ceļu. Par īmesli tam ir krīvu vaļdeibas pokōpiniskais spīdīņs pret katōļu Bazneicu Latgolā. Tai 1820. godā krīvu vaļdeiba aizlīdze tāvim jezuitim dorbōtis Latgolā. Ar tū mozynōjōs spējeigu darbinīku skaits. Bet klōt nōce vēļ jaunās gryuteibas. Pēc pūļu sasaceļšonas 1831. g. tyka īvasta mōceibu cenzura. Mōceibas bazneicā dreikstēja tikai nūlaseit, bet navys breivi sakeit. Tō rezultatā rodōs gon jauns žanrs mōceibu grōmotas, bet tys reizē veicynōja vōjōku vītejōs volūdas prasšonu storp goreidznīkim. Tōdēļ grōmotas, kas izdūtas ap 19. g. s. vydu, ir radzami vīn slyktōkā volūdā nakai īpriķšējō perioda literaturā.

Bet lai ari 10. g. vydā volūdas teireiba pasaslyktyņōja, tūmār tys nabeja vēļ tys ļaunōkais, jo kai na kai tautai vajadzēigōs grōmotas tūmār vēļ rodōs. Un sūplōk gorei-

gajā auga arī laiceigō rakstnieceiba. Bet tys slyktōkais sekōja tikai pēc tam.

Lai izdzāstu katōliski nacionalū audzynōšonu Latgolā, krīvu vaļdeiba apturēja kotru katōliskō drukotō vōrda izplatešonu Latgolā, slāpdamōs aiz kaida nacionalōs vīneibas pleivura, „burtu vaicōjuma“. Tai 1865. g. Muravjevs aizlīdzē drukot un izplateit grōmotas latinu burtim. Sys aizlīgums beja spākā leidz 1904. godam — taitod vasalus 40 godus.

Te jōpīzeimej, ka katōļu goreigō rakstnieceiba augšlatvišu volūdā baļstējōs uz latinu burtim un tim atbylstūšu ortografiju, koleidz pōrejā Latvijā vyss tyka drukōts gotu burtim vōcu ortografijā, un lejas latvišu literaturu drukas aizlīgums naskōre.

Lai gon vēļ Kūrzesmes draudzem katōlim pastōveja sova goreigō literatura gotu burtim vōcu ortografijā, tūmār drukas aizlīguma laikā šej literatura Latgolā naatroda pikrisšonas un beja napījamāma. Latgolā, gaidūt lobōkus laikus, drukas aizlīguma laikā atsateisteja grōmotu pōrraksteišona mōjas kōrteibā gluži kai kaidreiz senejūs vyds laikūs. Tik stypras Latgolai jau beja sovas literariskōs tradicijas.

5. Cuique suum — kotram sovu.

Lai gon īprikšējā nūdaļā konspektivā veidā asmu minējis, kai rodōs katōļu goreigō rakstnieceiba augšlatvišu volūdā, tūmār vēļ ir napīcīšami pi šō vaicōjuma saceit dažus konkretus paskaidrōjumus, un it seviški tōdēļ, kai tai sauktō „latgaļu literaturas rasšonos“ ir biži jo biži nūstōdeita piļneigi napareizā apgaismōjumā.

Myusu senejim pašaizlīdzēigajim goreigōs un kulturālōs drvvas kūpējim teik napeļneiti pōrmasts, kai tī saškāluši tautu, gribējuši nūsaslēgt nu protestantisma ar kaut kaidu barjeru utt., utt., ar vōrdu sokūt, izdarejuši lelu klaidu, kuru pādejaiss laiks izlobōt un aizmērst.

Nasakavējūt ni pi atseviškūs pōrmatumu autorim, ni arī vysim bejušajim pōrmatumu veidim, es grybu tikai raksturēt dažus pagōtnes apstōkļus, kaidi tī ir radzami, pētējūt 16., 17. un 18. g. simtiņa kulturvēsturiskūs olūtus.

Voi katōļu goreigōs rakstnīceibas kū-
pēji izdareja klaidu, dybynōdami lite-
rariskōs tradīcijas augšlatvišu volūdā?
Voi jim beja kaidis nūlyuks škaļdeit tautu?

Kas atsateic uz pādejū vaičōjumu — uz it kai saškaltū
tautu — tod ir piņneigi napareiza premise un vysas teo-
rijas, ka latvišu tauta, kas apdzeivoj tagadejū teritoriju,
dialektu ziņā kaidreiz byutu stōvējuse tyvōk kai tys ir
patreiz. Kai tū maņ ir izdeveiba raksturōt atseviškā grō-
motā *), tagadejōs Latvijas īdzeivōtōji nikod nav sastō-
dejuši vīnu vīneigu volūdnicisku vīneibu, bet gon jau
prikslīteraturas laikā ir pastōvējuse lejas latvišu
volūdā (vai kūrzemniciskō runa, kai tū daudzynoj senī
gramatiki) un augšlatvišu volūda (vai latvišu —
latgaļu runa). Obas šōs runas pyrms 3—4 godu symtim
atsaškeire apm. taipat kai šudiņ, tikai ar rūbežu drusku
tōļōk uz ritumim kai tagad.

Pyrms nakai katōļu goreigōs rakstnīceibas darbinīki
stōjōs pi raksteišonas, tautā jau pastōvēja obas lelōs dia-
lektu atškireibas. Un mōcūtīs tautas volūdu, šōs obas
dialektiskōs atškireibas beja jōrespektej. Luteranim šōs
vajadzeibas nabeja, jo jī dorbōjōs tikai ritumu Latvijā,
kur iztyka ar „kūrzemniku runu“, bet katōlim vajadzēja
dorbōtīs obu dialektu sfairā un tōpēc vajadzēja jemt vārā
arj latvišu vai latgaļu runu. (Pīzeimeju, ka vacī olūti
preteji tagadnei par latvišim sauc tikai latgaļus un tikai
latgaļu runu par latvišu volūdu. Ūtraids apzeimējums
radīs tikai 19. un 20. g. s.).

Kaj jau īpriks redzējom, katōļu goreigōs rakstnīceibas
paneikuma laikā, t. i., 17. g. simtinī arj katōli narespek-
tēja latgaļu dialektu, bet zynomu apsvārumu dēļ raudzeja
iztikt tikai ar lejas latvišu volūdu. Bet radzams, Latgo-
lai tei nav bejuse pīmārōta.

Kod 18. g. symtā sōcēs intensīvōka tīceibas sludynō-
šona, īvārojūt modernōkus paidagogiskūs pajēmīnus, tyu-
leit kai tautas volūda (lingua vernacula) rokstūs izavēr-
zeja augšlatvišu volūda. Bez tam storp katōlim tei beja

*) Pīzeimes par senejū latgaļu resp. latvišu volūdu.

ari vairāk lietoti latvišu volūda, kai tys teik aplīcynōts 1753. g. Evangelija tulkōjuma titullopā. Taitod goreigōs rakstnīceibas īvadeišona augšlatvišu volūdā ir tikai teiri paidagogisku apsvārumu dēļ, pastorizācijas dorba sekmēšonas dēļ.

Mes zynom, ka katōļu Bazneica ar kaut kaidim šovīnistiskim nacionalpolitiskim vaicōjumim nanūsadorboj, bet vīnmār un vysur dūd gūdu tautas volūdai. Un tai tys bejis ari šymā konkretā gadejumā. Taisni vodūtīs nu respekta pret tautas volūdu, katōļu goreigō rakstnīceiba naaizmērsa ari kūrzemņikus un nauzspīde vys tim latgaļu grōmotas, bet, lai gon tī beja ļūti mozā skaitā, tim grōmotas tūmār izdeve „kūrzemņiku runā“ resp. lejas latvišu volūdā. Sōcūt ar 18. g. s. sōkumu, katōļu Bazneica latvišu literariskajōs tradīcijōs it pilņeigi **neītralu** ceļu, vodūtīs nu paidagogiskō principa — cuique suum (kotram sovu); latgalim latgaļu rokstus un kūrzemņikim — kūrzemņiku. Pat vēl vairōk — katōļu goreigō rakstnīceiba respektēja pat burtu vaicōjumu tai, ka kūrzemņiki goreīgūs rokstus dabōja gotu burtim, bet latgali — latīnu.

Sovā paidagogiskajā un pastorizācijas dorbā katōļu goreigō rakstnīceiba gōja pareizus un gūdeigus ceļus, pilņeigi breivus nu kotras nacionalōs politikas, un vysī pōrmatumi par it kai nūtykušū „tautas saškaļdeišonu“ ir tikai jaunlaiku šovīnistiskōs nacionalōs propagandas dorbs, napamatōta šō godu symtā ideju pōrnessona pōrs godu symtus atpakaļ, kur tōs idejas pilņeigi naisader.

Šymā sakareībā var gon uzstōdeit cytu vaicōjumu: kas gon ļauns nu tō, ka katōļu goreigō rakstnīceiba ir gribējuse stōvēt tyvōk tautai, respektēt tautas volūdu? Voi augšlatvišu volūda nav latvišu volūda? Voi literariskōs vērtēibas augšlatvišu volūdā nakuplynoj vyspōrejū latvišu ļīteraturu? Jo šim vaicōjumim pīitu ar vajadzeigū īcīteību un objektīvītati bez kotra naida un šovīnisma un vysu augšlatviskū resp. latgaliskū bez aizsprīdumim skaitēitu pi kūpejō latvišu kulturas pyura, kur tod te byutu kas „saškalts“ voi „atškalts“? Kū tod byutu pōrmest gon senejim, gon jaunōkajim katōļu goreigōs rakstnīceibas turpynōtōjim augšlatvišu volūdā? Vysmoz taidā

ticeībā ir bejuši latgaļu kulturas darbinīki, kas tik sevi ir ceinejušis par senejūs tradīciju saglobōšonu un turpynōšonu.

6. Ceīņa par vacajom tradīcijom 20. g. syntā.

Pylnus trejs godu symtus katōļu goreigō rakstnīceiba beja atsaroduse cyttautīšu darbinīku aizbīļdeībā. Jī strōdōja pēc lobōkōs apziņas, vadeīdamīs nu principa: Dīvam un vītejai tautai. Un tautas mentalitate un tradīcijas rōda, ka jī naatlaideīgajā kulturas un audzynōšonas dor-bā beja gīvuši lobus panōkumus.

19. g. s. ūtrajā pusē, taisni drukas aizlīguma laikā pamazam izabeīdze cyttautīšu goreigō aizgōdeiba katōļu literariskūs tradīciju kūpšonā. Vyes īprīkš paveīktais — ari laiceīgōs literaturas sōkums — pamazam tyka nūlykts pošas tautas rūkōs. Kod drukas aizlīguma laikā cara vaļdeība vojōja kotru latgaļu drukōtū vōrdu, cyttautīšu kulturas darbinīkim, kaut ari tī beja vīteji goreīdznīki, nabeja lelas patykas literaturas dēļ tikt inkriminātim par „nūzīdznīkim“. Tōdēļ jī lobōk atsaturēja nu napatīkšonom, kaut gon nasaceīsim, ka jī tūmār nabyutu mēģinōjuši tautai paleīdzēt un vacōs tradīcijas turpynōt.

Kod ari goreīgajai literaturaj paleīdzeiba, kai soka, nanōce nu augšas, tauta pošā beja spīsta paleīdzēt sev. Kulturalūs un goreīgūs vajadzeību apmīrynōšonai zemīnīki sōka nūsadorbōt ar grōmatnīceību. Spējeīgōkī cylvāki, kam reizē beja ari sovs literariskais talants, stōjōs pī grōmōtu pōrraksteīšonas. Tyka pōrraksteītas na tikai lyugšonu grōmotas, bet ari dažas praktīska satura grōmotas un gōdōts ari par teīri laiceīgū poezīju. Te varīm gūdam minēt Andryvu Jūrdžu, Pīteri Miglīnīku, Francī Skesterī un Jōnī Seilī.

Prūtams, myusu pyrmī dzīsmīnīki, atskaitūt vīneīgi Pīteri Miglīnīku, vairōk beja roduši pī orkla nakaj spolvas, un tūmār jīm vairōk vai mozōk vajadzēja klyut par literariskūs tradīciju pōrjēmēmījīm un bolstu nōkūšajai paaudzei. Tai literaturas dryvā pošī latgali iit kai apspīsti un vojōti sovu tradīciju aizstōvi.

Pēc garom godu desmitem beidzūt 1904. g. drukas aizligums tyka atcalts. Kaida prīca par tū beja tō laika kulturā darbinīkim, tū tagad gryuši apraksteit. Nu tī varēja breivi izdūt grōmotas, avīzes, kalendarus, žurnalus! Dorba lauks mīlzeigs, tikai darbinīku moz. Lai gon laiceigō un goreigō intelligence, cik nu jōs tūreiz vyspōri beja, gōja rūku rūkā, tūmār dorba izarōdeja vairōk kai ispēju. Tradīciju gors beja kūpejs un styprs, bet praktiskō dorba tradīciju tūmār vēl nabeja; vysī dorbi jōorganizē nu jauna. Tōdēļ ir dabeigi, ka gryuteibu pōrvarēšona nabeja bez sarežģejumim. Bez tam myusu leli darbinīki beja vēsturiskas vīnreizejas parōdeibas, kam sovā storpā beja pagryuši saskaņōt darbeibas tempu, kaut arī vērziņš beja byutiski vīnāids. Byutu bejis vairōk tautas, vairōk kaut arī vyduveju darbinīku, byutu vīglōk veidōjis tyłts nu vīna lelō darbinīka uz ūtru. Cytāidi jī daudz kū ir darejuši kotrs uz sovu rūku. Lai jamam tikai Pīterpiļs laikmetu, kod pōrs godu laikā rodōs un izabeidze vasalas 3 avīzes (Kempa vadeitō „Gaisma“, N. Rancāna „Sākla“, Fr. Trasuna „Auseklis“). Plašōki jamūt, vysom tom vērziņš bejā vīns — Dīvam un tēvijai, tikai taktika gon dažaida. Vysī jī gribēja kolpōt sovai tautai un tōs lobōkai nōkūtnei. Vacūs literariskūs tradīciju nivīns nu jīm naapkarōja un najauce nūst, patīseibā — tōs tikai styprynōja. Tys beja kūpejs jīm vysim.

Pyrmi godi pēc drukas aizliguma atceļšonas ir trauksmaini meklēšonōs un skaidrōšonōs godi. Kritni vīn mīreigōks ir „Dryvas“ laiks (1907.—1918.) māronō Kazimera Skryndas vadeibā. Symā laikā nūteik daudzī ideologiski meklējumi un tradīciju kritiska pōrvērtēšona. Beja pacalts vaicōjums, kū dareit ar latgaļu literariskajom tradīcijom, organizejūt vīnu vaļsti ar pōrejīm Baltijas latvišu apgobolim.

Šys vaicōjums tyka skaidrōts un pēteits vasalu godu desmiti, un ikvīnam myusu kulturā darbinīkam byutu jōpazeist tō laika prese, resp. šō vaicōjuma atspūguļōjums presē, seviški „Dryvā“, kur ikvīns pats varātu pōrsalicynōt, ar kaidu lelu atbīldeibas izjyutu, ar kaidu lelu pastōveibas apziņu, ar kaidu dziļu patriotismu, bet reizē

arī apbreinojami lelu icīteību šys vaicōjums ir diskutāts. Lītiškeiba rokstūs, kas ir par, un taipat rokstūs, kas ir pret. Voi it kūpā ar pōrejīm apgobolim un atmest sovu seju un pōrlīceību, voi it sevīm un paturēt sovas tradīcijas?

Atrysynōjumu roda icīteības dūma — kūpā un sevīm, t. i., it kūpejōs vaļsts ceju, paturūt sovas tradīcijas. 1917. g. Latgolas kongress ir vysu īpriķšējō laikmeta diskusīju un atziņu kūpsavylkums, un šō kongresa protokols ir lobōkais dokuments, kas licynoņ, ar kaidu pōrlīceību un seikstumu myusu tāvi ir turējusis pi sovom tradīcijom un par tom ceinejušis. Kongresa lāmumi augšlatvīšu volūdai paredzēja tōs pošas tīseības kai lejas latvīšu volūdai, uzskotūt, ka tōs obas ir vīnaidi latvyskas, un nav nikaidis škirējs faktors voi šķērslis dzeivōšonai vīnā vaļsti. Vālōk Latvījas vaļsts laikā tū leidzeigā veidā nūkōrtōja ari lykumdūšonas ceļā. Ar tū ceīņa par volūdas literariskajom tradīcijom un tūs saglobōšonu beja izceineita ar uzvaru. Bet navar saceit, ka uzvaras saglobōšona tōjōk byutu gōjuse gludi. Ir gōjis vysaidi. Tūmār uzvaras augli tyka izmontōti školom, grōmotom, preseī. Augšlatvīšu volūdas katōliskōs un laiceigōs literaturas izdavumu skaits bibliografiski teik skaiteits vairōk tyukstūsōs.

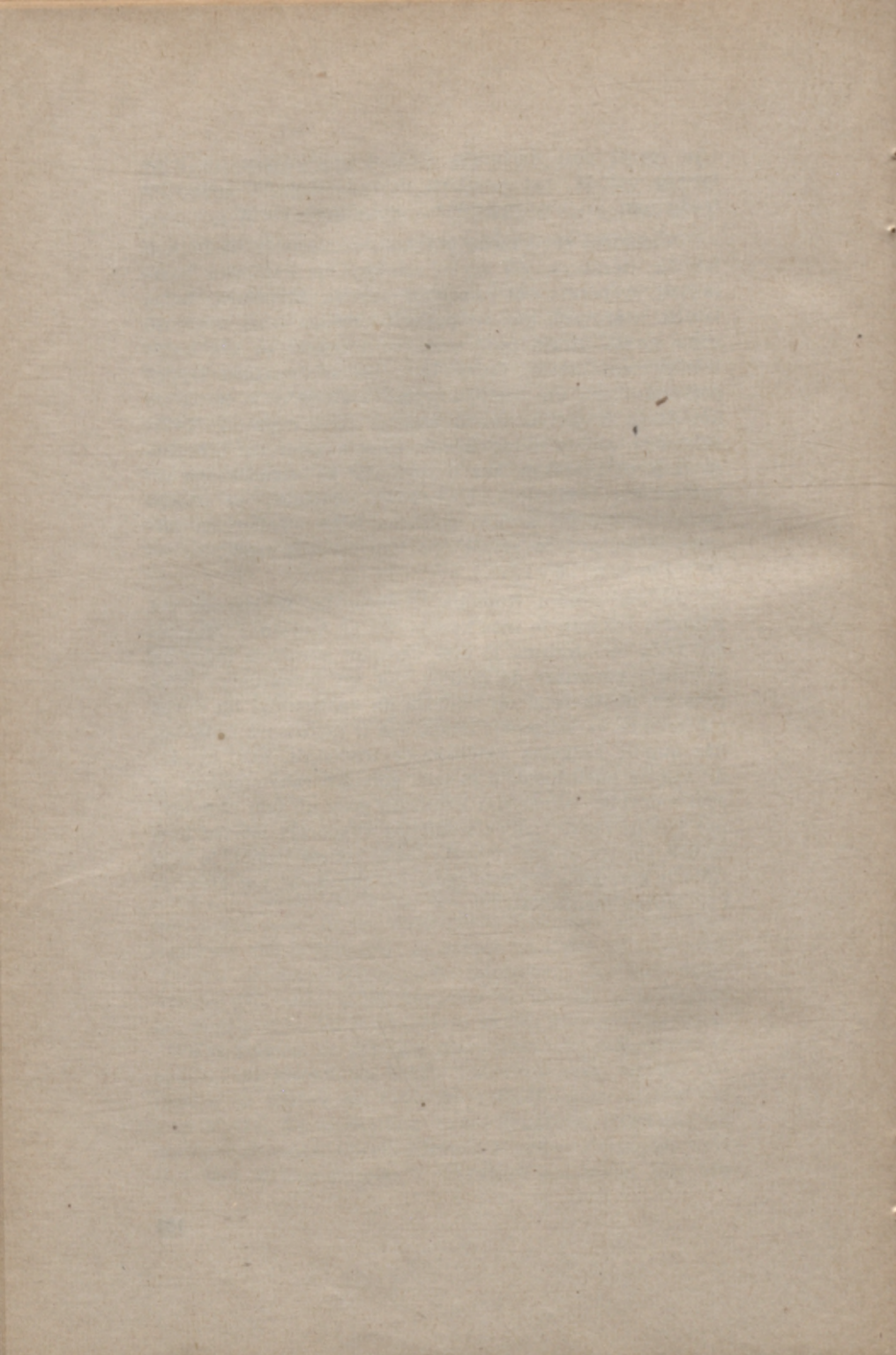
Katōļu Bazneica Latvījā vysu laiku ir turējusēs pi vacajom tradīcijom — cuique suum (kotram sovu). Literariskōs tradīcijas ir gora kulturas vaicōjums un ar praktiskō dereīguma voi nadereīguma mār auklu ir gryuši mērejams. Tam ir tikai aīstetiskō un goreigō pōrdzeivōjuma mār aukla. Un šymā ziņā izarōda, ka tradīciju psihologiskō puse ir tei svoreīgōkō. Goreīgais un mōkslinīciskais pōrdzeivōjums ir stypri saīsteits ar dzymtōs volūdas skaņom, bārna dīnu atmiņom, dzymtōs sātās irāšom utt., utt., tōdēļ bazneica ir vīnaidi atbaļstējuse kai augšlatvīšu, tai lejas latvīšu katōļu goreīgū literaturu.

Kas atsateic uz goreīgōs literaturas teiri mōkslinīciskū apdari, tod jōsoka, ka katōļu literatura lejas latvīšu volūdā ir ar lobōku un breivōku mōkslinīcisku apdari kai augšlatvīšu. Eš te dūmoju taisni lyugšonu grōmotas un goreīgōs dzīsmes. Pōrejā literaturā taidas starpeības r. av. Bez tam katōļu goreīgajā literaturā ari tagad biži vīn

vīni un ti poši darbiniki strādāj augšlatvišu un lejas latvišu volūdā, kas sovukōrt licynoj tikai par uzticeibu tradicijom un bazaizspridumu kolpōsonu tautai.

Nūslādzūt sovu mozū pōrskotu par katōļu tradicijcm latvišu literatūrā, vēļ grybu nūrōdeit uz katōliskū mentalitatē vyspōrejā voi laiceigajā latvišu literatūrā. Lejas latvišu literatūrā, kas arī patiseibā izauga tikai pagōjušō godu symta ūtrajā pusē, mes vēļti meklēsīm pēc katōliskōs mentalitates. Lejas latv. lit. ir izauguse styprā protestantismā un breivdūmojušō materialisma gorā, un katōliskōs tradicijas tur ir skōrtas tikai negatīvi. Katōliskō mentalitate ir meklejama tikai augšlatvišu literatūrā resp. pi literatim, kas ir turējušis pi latgaliskuma un katōlicisma tradicijom. Un gūdam jōatzeist, ka pādejā godu desmitē un seviški trymdas laikā augšlatvišu laiceigō literatūra jo seviški pasvītroj vacōs tradicijas — Dīvam un tēvijai!

Jo mes losom Rupaiņa, Neikšaniša, Latkovska voi Klidzēja rokstus, jo mes kavejamēs pi Andžānes, Murāna voi Lōča etc. dorbim, jo mes vārojam jaunōkūs laiku un jaunōkōs paaudzes daiļdorbuš vai arī uzmatumus laikrokstim, naatkareigi nu volūdas un naatkareigi nu dorba saturs me varim pazeit ļauds, kas ir nōkuši nu Latgolas, kas auguši Latgolas katōliskajōs tradicijōs, kas, byudami ļaļi un nastrōdōdami pi teiri goreigōs rakstniceibas, ar sovim dorbim tūmār nas katōliskū goru un ļabi papyldynoj katōļu rakstniceibas tradicijas vyspōrejā latvišu literatūrā. Un tys ir lūti svoreigs fakts konstatēsonai, jo ļaļu stōja ir golvonais faktors, pēc kura var sprīst par atsevišķas tautas mentalitati.

L I T E R A T U R A

Vyspōrējō pīzeime: Vacōkī katōļu rokstu pīminekli un ar tim saisteitī vēstures vaicōjumi ir pōrōk moz pēteiti, kōdēļ nu specialōs literaturas tikpat kai nav kū uzrōdeit, bet nateišai šūs vaicōjumu apgaismōšonai literaturas ir ļūti daudz. Nu tōs te teik mynāti tikai dažī svo-reigōkī materiali, bet tys nanūzeimoj, ka vairōk materialu nabyutu voi ari ka tī nabyutu pazeistami.

Ābers, B. Latgales vēsture, Latv. konv. v. X, Rīgā 1935.

Adamoviēš, L. Latvieši un evaņģeliskā baznīca, Latvieši. Rīga 1930.

— Latvju baznīcas vēsture, Latv. k. v. X, Rīga 1935.

— Latvieši un katoļu baznīca, Latvieši, Rīgā 1930.

Apels, M. Latgališu literaturas vēsture, Rēzeknē.

Arbuzovs, L. Reformācijas kustība latviešu starpā, IMM, 1928 nr. 3.

— Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland, Leipzig 1919/21.

— Piezīmes par 16. g. s. vecākajiem latviešu literaturas pieminekļiem. Visagrākie raksti latviešu valodā kopš 1558. g. IMM, 1920, 1, 34.—48. lp.

Analecta hymnica medii aevi. Hrsg. von G. M. Dreves und G. Blume, Bd. 1—55, Leipzig.

Baltische Lande I, hrsg. von Alb. Brackmann, Leipzig 1939.

Brežgo, B. Latgolas zemņikj krīvu dzymtbyušonas laikūs, Viļakā 1940.

— Latgola dažū XVI—XIX g. s. dokumentu gaismā, D-pilī 1933.

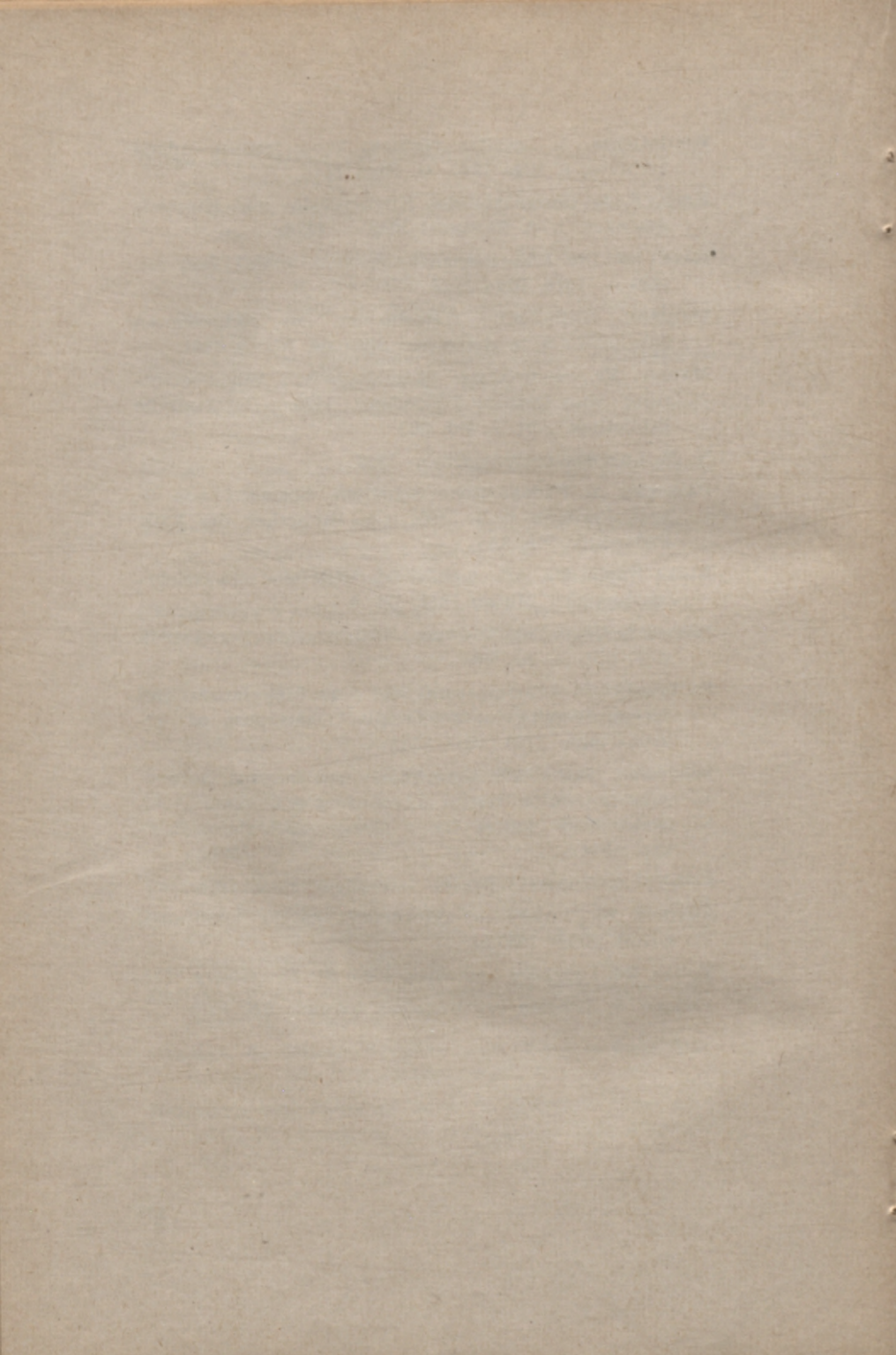
— Latgolas inventari un ģenerālmēreišonas zemu aproksti, D-pilī 1943.

— Latgolas pagōtne I, D-pilī 1943.

— Latgolas vēstures materiali, D-pilī 1944.

- Bukšs, M.** Pīzeīmes par senejū latgaļu resp. latvišu vo-
lūdu, Traunstein 1948.
- Drukās aizligums latgalim 1865 — 1904, Traun-
stein 1949.
 - Katolska traditioner i den lettiska literaturen,
Credo nr. 3/4 1946.
 - Katōļu tradīcijas latvišu literatūrā, Dzeive, 1. nr.
1948.
 - Kad tiek pieminēta vecākā katoļu rakstniecība,
Dzimtenes Balss, 8. nr. 1948.
 - Vacōkō latgaļu dialektā tulkōtō Evangelija volūda,
Olūts, 4.
- Bunge, G. von,** Liv-, Est- und Kurländisches Urkunden-
buch, Riga — Dorpat.
- Braunsberger, S. J.** Entstehung und erste Entwicklung
der Katechismen des seligen Petrus Canisius aus der
Gesellschaft Jesu, Freiburg i. Br. 1893.
- Christianorum** aliquot poetarum ecclesiae catholicae Car-
mina Theologica ad Christi Jesu amplificandam glo-
riam publicata, Moguntiae 1544.
- Cordara, J.** Historiae soc. Jesu, pars sexta complectens
res gestas sub M. Vitellescho, tomus prior ab anno
1616, soc. 77. etc. Romae 1750.
- Dogiel,** Codex diplomaticus regni Poloniae et magni du-
catus Lithuaniae, Tomus V in quo ut universae Li-
voniae ita speciatam Curlandiae et Semigalliae du-
catuum res continentur, Vilnae 1759.
- Frausen,** Nat. Nya studier till reformationen — tiden: 1.
Nya testamentet på svenska 1526 — 1541; 2. Refor-
mation och Luther, Sthlm, Svenska Kyrkans Dia-
konisstyrelsens Bokforlag.
- Geffcken, J.** der Bilderkatechismus des fünfzehnten Jahr-
hunderts I, Leipzig 1855.
- Günther, A.** Altlettische Sprachdenkmäler in Faksimilie-
drucken, Bd. I, Heidelberg 1929.
- Hoffmann** von Fallersleben, A. H. Geschichte des deut-
schen Kirchenliedes bis auf Luthers Zeit, Hannover
1861.

- Kleijntjens, J.** Latvijas vēstures avoti jezuitu ordeņa arhivos, I, Rīga 1940, II, Rīga 1941.
- Koch, E. E.** Geschichte des Kirchenliedes und Kirchengesanges. 1—8, Stuttgart 1866 — 1876.
- Kurz, Ed.** Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu etc. 1583 — 1614, Riga 1925.
- Maufang,** Katholische Katechismen des sechszehnten Jahrhunderts in deutscher Sprache, Mainz 1881.
- Maurer, Fr.** Studien zur Mitteldeutschen Bibelübersetzung vor Luther, Heidelberg 1929. (Germanische Bibliothek, Abt. 2, Bd. 26.)
- N. N.** Latvijas vēsture, Sthlm 1948.
- Possevin, A.** Pädagogische Schriften, übersetzt von G. Fell, Freiburg i. Br. 1901. (= Bibliothek der kath. Pädagogik, XI, 3.)
- Recke-Napiersky,** Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon, Mittau 1832, Bd. 4.
- Rokstu krājums** latgaļu drukas aizlīguma atceļsonai, 1944. g. D-pili = RK 40.
- Rostowski, St.** Lituanicarum Soc. Jesu historiarum libri decem, Parisiis, iuxta exemplar rarissimum ed. Vi-lensis anno 1768.
- Schardius,** Tertii belli descriptio, quod magnus Ruteno-rum imperator contra Livones gessit anno 1558, Historiarum tomus III, a Simone Scharidio, Basili-ae, 1574.
- Seil, V.** Grāmatas Latgales latviešiem, Rīgā 1935.
- Škutāns, St.** Lutera un reformācija katoļu skatījumā, Dzimt. Bals 1950/51.
- Volter, Ed.** Latišskij katechizis 1585. St: Petersburg 1915.
- Vonogs, V.** Latgaļu rakstnīceibas sūkumi, RK 40.

KURZE ZUSAMMENFASSUNG

zur Orientierung

Das Buch heißt „**Ältere Schriftdenkmäler**“ und enthält die Forschungen über die ältere lettische geistliche Literatur katholischer Richtung.

Die älteren lettischen Schriftdenkmäler im Vergleich mit ähnlichen in Westeuropa sind viel jünger, weil die Kulturentwicklung im Baltikum aus selbstverständlichen historischen Gründen einen langsameren Fortschritt gehabt hat, und deshalb als das erste lettische Buch nur der im Jahre 1585 erschienene Catechismus Catholicorum zu betrachten ist.

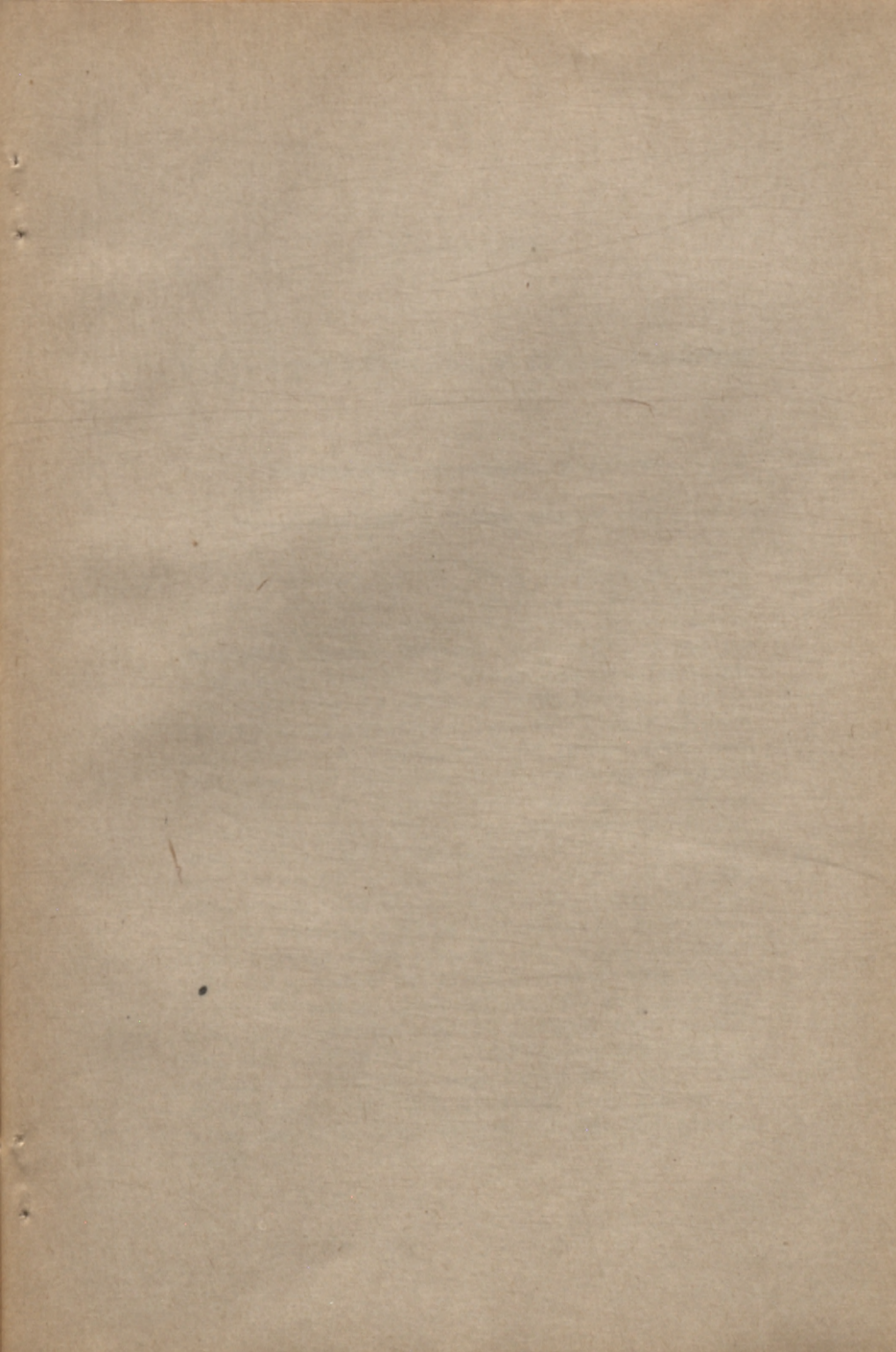
Seit diesem Jahre (1585) hat das geistliche katholische Schrifttum mit größeren und kleineren Unterbrechungen sich bis in die neuere Zeit entwickelt. Es sind verschiedene Glaubenserklärungen, Evangelien und geistliche Lieder, größtenteils in hochlettischer Sprache, herausgegeben worden, die jedoch in den vorm. Schulprogrammen Lettlands keinen Platz fanden und deshalb in der Allgemeinheit nicht bekannt wurden. Gewiß, der Verfasser hat sie nicht neuentdeckt, bibliographisch waren sie schon früher bekannt. Aber — **der Versuch, das ältere katholische Schrifttum literaturhistorisch zusammenzufassen, dessen Sprache und Rhythmen (Verse) philologisch zu erklären, dessen Einfluß auf die Denkweise des Volkes festzustellen und die Hauptzüge der Entwicklung der kath. Traditionen in der allgemeinen lettischen Literatur zu entwerfen** — das ist das neue Ziel, dem der Verfasser entgegenstrebt. Auch die Lebensbeschreibungen der alten Schriftsteller, die hauptsächlich vom Jesuitenorden stammen, deren Werke öfters anonym hinterlassen wurden, werden hier zum ersten Mal dem lettischen Leser vorgestellt, und die damit verbundenen Probleme, soweit die Beweismaterialien zu finden waren, gelöst. Bei der Untersuchung der Quellen hat der Verfasser viele Jahre fleißig gearbeitet, und ein Verzeichnis der

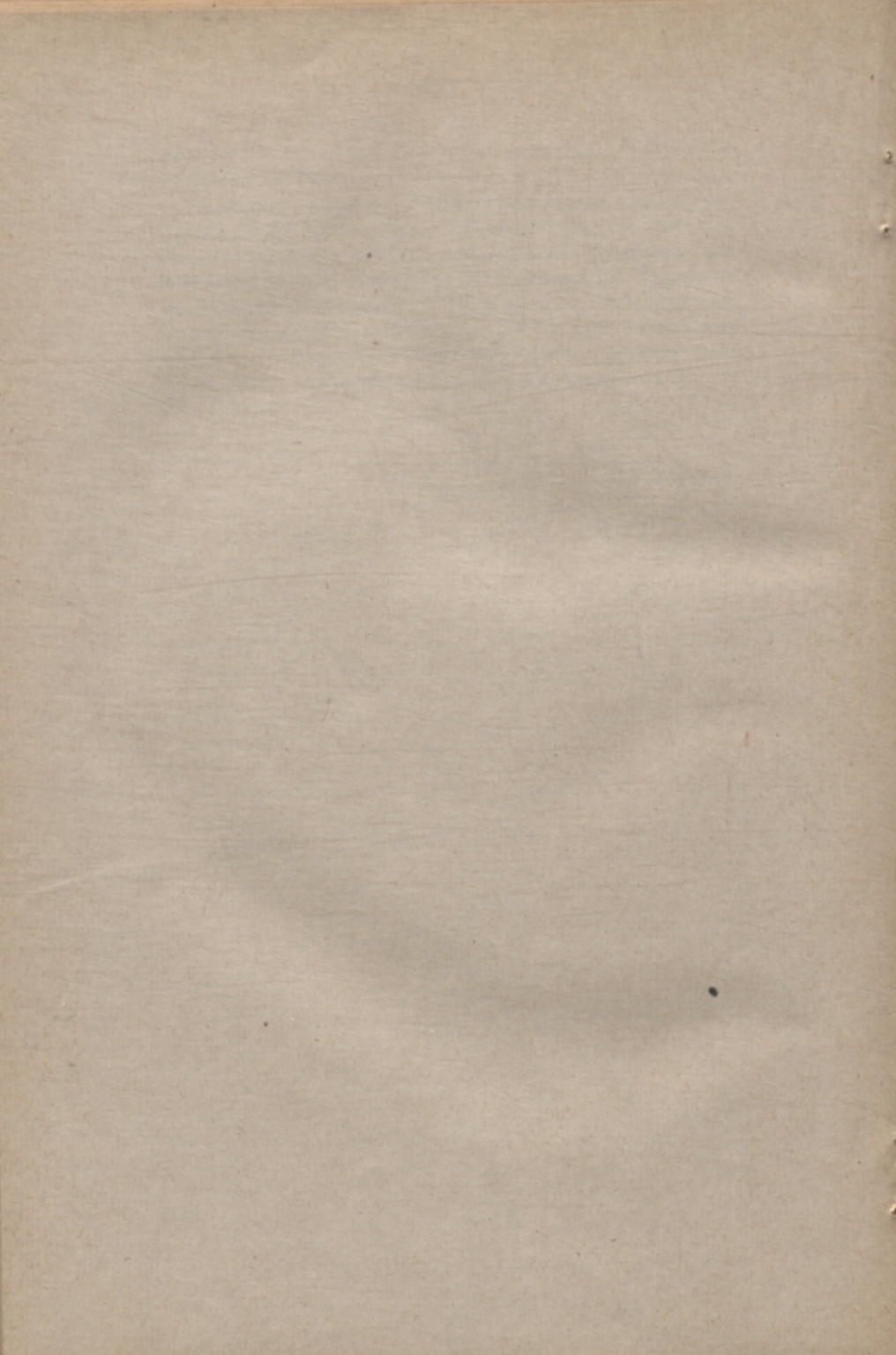
wichtigeren Quellen und Literatur ist dem Buche auch beigefügt worden.

Außerdem hat der Verfasser eine Menge andere verwandte Fragen schon früher bearbeitet und es sind von ihm weitbekannte Werke — **Studien zur Geschichte der lettischen Sprache** (1948), **Die Geisteswelt der Vorfahren** (Aufsätze über Volkspoesie 1950) u. a. — veröffentlicht worden. In seinem Heimatlande war er als Gymnasialdirektor, Publizist und wissenschaftlicher Forscher bekannt. Seine wissenschaftliche Tätigkeit setzt er auch im Exil fort.

Feldafing 1952.

Der Verleger.

PĪLYKUMS

DAŽAS ATSAUKSMĒS PAR M. BUKŠA GRĒMOTOM

MONSINJORS NIKODEMS RANCĀNS

Monografija 1938. g. Rokstu krējums 1943. g.

Vyssvareigākā daļa M. Bukša literariskajūs snāgu-
mūs ir jō grēmotas. Jau 1938. godā uz Latgolas studentu
fonda irūsynōjumu M. B. sagatavōja sovu pyrmū grēmotu
Monsinjors Nikodems Rancāns. Tei ir rodusēs nu apziņas,
ka mums nav materialu par myusu radzamōkajim kultu-
ras, rakstnīceibas un sabīdryskajim darbinīkim. Un mon-
sinjors Nikodems Rancāns ir bejis vina nu spyłgtōkajom
personeibom, kura atbiļdeigais dorbs golvonā kōrtā beja
sabīdryskājā un izgleiteibas dryvā, un jō apbreinojama-
jā rokstu ražeibā. Bet pōri vysam tam beja apbreina cī-
neiga jō dyžō personeiba, kas aiz sova naizdzistūšō smaida
slēpe dziļu kristeigu humanismu. N. R. beja navin gūdo-
jams, bet ari par paraugu jamams. Tōpēc ari M. B., juz-
dams goreigu radnīceibu un lelu cīneibu, veļteja sovu uz-
maneibu taisni šai izcylajai personeibai, lai dūtu akade-
misku paraugu myusu jaunōtnei, pēc kō augt un leidzy-
nōtis. Tai jō interese par šū lelū personeibu kliva jō pēt-
nīceibas sōkums un pyrmō grēmota, par kuru jam sovā
laikā (1938) atzineibas vītā tik nakritnā kōrtā uzbruka
prof. Blese, pōrmazdams, ka M. B. sovā grēmoteņā ni
reizi naasūt pīminējis 15. maju, lai gon N. R. par tū asūt
ceinejis. (N. R. miris 1933. g.!) Taitod taida beja tei zy-
nōtne, par kuru tūreiz ceinejōs Latvijas Universitātes
vodūšī veiri!

Bet tys M. B. naatbaideja. Desmit godu nōves dīnas atcerei M. B. šū grōmotu par N. R. izdeve par jaunu paplašynōtā un pōrstrōdōtā veidā 1943. g. Tymā tyka sakūpōti ari daudzū cytu autoru roksti par boltū monsiņjoru. Leidz ar tū šam izcylajam prīsteram un tautas darbinīkam ir uzcalts pagaidom pīteikams pīmineklis, — bet pagaidom — jam ari vīneigajam. M. B. ir gribējis strōdēt ari pi cytim tautas darbinīkim, bet laiks un apstōkli vēļ nava tō atļōvuši. Tūmār sovu īspēju rūbežōs jys ir strōdōjis pi cytim vaicōjumim, kas deve nōkušōs grōmotas.

Rakstniks N. Neikšanīts, Dzeive nr. 9, 1952.

PIZEIMES PAR SENEJŪ LATGAĻU resp. LATVIŠU VOLŪDU

(Latgaļu volūdas vēsture)
Traunšteinā 1948

Grōmotas napretenciozais nūsaukums „Pīzeimes“ aiz sevis slēp **disertācijas cīneigu dorbu** un rōda autora ryupeību un erudiciju. Ar šū dorbu Latgolas vesture, latgaļu volūda un reizē ar tū vyspōri latvišu volūdas atteisteiba ir nūstōdeita jaunā apgaismōjumā, kas atsašķir nu tradicionālō cytu latvišu filologu skaidrōjuma. Autora argumentacija, kas bolstōs tikai uz dokumentim, pōrlīcynoj un irūsynoj uz jaunom atzinom.

Prof. L. Latkovskis, Latgola nr. 100, 1949.

Grōmotas pamatdūmu: **kontinuitati storp senejū latgaļu volūdu un tagadejū augšlatvišu volūdu autors naapstreidami pīrōda** ar vītu un personu vōrdim, kas ir jemti nu vysim īspējamim rokstu pīmineklim un dokumentim, sōcūt ar Līvonijas chronīku. Senejōs raksteibaš atšifrējumā autors ir lūti objektivs. Nu šōs grōmotas mes redzim, ka myusu volūda ir nu myusu seņču napastorpynōts montōjums, tei ir senejūs latgaļu volūdas dzeivais turpynōjums, ka latgaļi ir latvišu tautas pamats, kas davūši

nūsaukumu myusu tautai un valstai — latvišim un Latvijai. M. B. grāmota ir monumentals dorbs.

Prof. L. Latkovskis, Dzeive nr. 2, 1949.

... Autors sevī laimīgi apvieno nevien erudītu filologu, kas apbrinājami viegli un droši orientējas valodas vēstures materiālos, sevišķi mūsu mākslīgi sarežģītās dialektoloģijas skaidrošanā, bet reizē arī erudītu un neapmāti mērķtiecīgu sabiedrisko jautājumu redzētāju un vērtētāju, kas nav nomaldināms pat vissarežģītākajos vēstures locījumos, ne arī aizrunājams ar propagandas saukļiem. Arī darba stilam ir atrasta pareizā mēraukla — tas ir uzrakstīts akadēmiski nosvērti, pat tur, kur sirds prasītos pēc protesta vai nievājuma, bet reizē arī tik vienkārši, ka šim darbam in nodrošināta visplašākā sabiedriskā kontrole. Šis pēdējais apstāklis ir sevišķi nozīmīgs, jo tas šo darbu var padarīt par populāru šī apzīmējuma labākajā izpratnē. Tas ir ļoti ievērojams darbs, kas dod skaidrību latviešu valodas vēsturē.

Norberts Trepša, Dzimtenes Balss nr. 6, 1949.

... Skaistu un vērtīgu dorbu Jyus esit veicis, sarokstūt grāmotu „Pīzeimes par senejū latgaļu resp. latvišu volūdu“. Cik labi byutu, jo rostūs kaidis, kas arī vēsturē izdareitu kaut kū leidzeigu. Taču tei pat politika, kuru Jyus tik labi izcēlet un parōdejojot pikūptu atteiceibā pret myusu volūdu, tyka pikūpta arī pret katōlim un katōļu Bazneicu vyspōri.

Romā, 1949. g. 13. aprīlī

Profesors Dr. St. Škutāns

DEBATES PAR SENEJŪ LATGAĻU VOLŪDU

Apskots

Dūmu izmaiņa par senejū latgaļu volūdu beja pastōvējuse jau seņ, bet piļneigi jauņu vērzīni vysam šam vai-cōjumu kompleksam pīdeve **M. Bukšs** ar sovu ivārojamū

pētejumu „Pīzeimes par senejū latgaļu resp. latvišu volūdu“. Šys dorbs ijam cīneigu vītu storp lobōkajim pētejumim par latvišu volūdu un sovā byuteibā ir vīnreizejs snāgums par latgaļu dialektu un tō pagōtni.

Jo pyrms šō dorba iznōkšonas debates par latgaļu dialektu nūritēja samārā saklā plōksnē un vairōk pēc pošu debateitōju pōrlīceibas nakai zynōtniskō pamatōjuma, tod pēc šō dorba izdūšonas pasavēre pavysam jauni celi, jaunas atziņas un rōdēs jauni materiali. Ar tū debates īgōja pavysam cytā dziļumā un pamatōjumā, kas ogrōkēs žurnalistiskūs streidu naskaidreibas pilņeigi nūbeideja molā.

Tim, kas godu desmitem ir sekōjuši streidim par latgaļu dialektu, stōv skaidri atmiņā, ka vasala rynda pazeistamu vōrdu (un storp tīm pyrmā vitā Blesē) centēs latgaļu dialektu iztaiseit par kaut kaidu mistrōjumu, kas byutu radis „stypṙā krīvu un pūlu ispaidā“ pādejūs godu simtinūs, kurpretim nu 13. — 16. gs Latgolā asūt runōts tikai t. s. vydsdialekts. Šaidi Bleses īskoti ilgus godus tyka turāti kai svātumj un kūpti vysaidūs avižu rokstūr pēc žurnalistu gaumes un patykas. Un tikai beidzūt trymdā vysam šam tik laimeigi vol nalaimeigi īgriztajam karuseļam tyka pilykts spēceigs punkts, vysmoz punkts zynōtniskā literaturā. Un prūti:

Volūdņiks M. Bukšs beja pōrvētejis vysu, kas beja losoms par latvišu volūdu un tōs pagōtni, par dialektim un tūs atteisteibu, beja pōrbaudejīs un pōrsejōjis vysus pazeistamūs olūtus un meklējis jaunus, beja savōcis plašus materialus un devis pilņeigi jaunu apgaismōjumu, uzstōdeidams šaidas pamattezes:

1) par latvišu volūdu senōtnē ir saukta tikai latgaļu volūda un

2) tagadejais latgaļu dialekts ir teišs senejēs latgaļu volūdas turpynōjums. Pīrōdeidams šōs sovas tezes, M. B. ir apgōzis šaidas pamattezes Bleses mōceibā:

senōtnē 1) ka Latgolā byutu runōts vydsdialekts, un

2) ka latgaļu dialekts byutu radīs nu t. s. vydsdialekta slavu ispaidā.

Tai ka M. B. sovu dorbu beja izstrādojis dzili un pamateīgi, kŭ L. Latkovskis apzeimēja par disertācijas cīneigu dorbu un kŭ nanŭldz ari pretiniki, tod dabeigi, ka nu vīnas puses tys izsauce dzeivu sajusmu un atzineibu, bet ūtrā pusē radeja nalābpatyku, ignorēšonu un ilgu klusēšonu. „Patiesība vien jau ir,“ beja sacejis kaids pazeistams profesors, „bet tādu viedokli nevajadzētu aizstāvēt“. Tŭmār dŭmu izmaiņa ir nŭtykuse ari presē, un tur ir izasacejuši vairŭki pazeistami lītpratēji.

Ar dziļu sajusmu par tŭ ir rakstejis volŭdniks **L. Latkovskis** (tag. prof. USA) un rakstniks **Norberts Trepša**.

Latkovskis Ńymā sakareibā ir devis pŭris rokstus, nu kurim vīns ir **Latgolā** (1949. g. nr. 100) un saucās „**Myusu pagŭtne un volŭda jaunā apgaismŭjumā**“ un ūtrs Ńurnalā **Dzeive** (1949. g. nr. 2) „**Grŭmotā par latgaļu volŭdu**“. Norberts Trepša ir rakstejis „**Dzimtenes Balsī**“ ar nŭsaukumu „**Skaidrība latviešu valodas vēsturē**“ (Dz. B. nr. 6, 1949).

Obī jī ar atzineibu ir raudzejušis uz M. B. grŭmotas golvonŭ dŭmu, raksturŭjuši M. B. uzstŭdeitŭs tezes un izsacejuši sovu gondarejumu par volŭdas vaicŭjumā inastŭ skaidrēibu, Vīta par nŭžālŭšonu te naatļau citēt Ńs ūbu cīnejamŭs zynŭtniku dŭmas, bet ar tŭ nav teikts, ka jŭs uzskoti tŭ nabyutu peļnejuši. Jŭ ari jī autoram (t. i., M. B.) ir pisavinŭjuši bez rezervēšonŭs, tys nanŭzeimoj, ka jī tŭ byutu darejuši bez sova pamatŭjuma.

Cytaida pieja Ńaj grŭmotai ir bejuse pi pŭrnŭvadniku zynŭtnikim. Ari tur tei ir pīteikuši laseita un pīteikuši pazeistama, bet, kai teikts, tei tur ir uztvarta ar soltu rezervēšonŭs, kai jau daŃkŭrt teik uztvarta napateikama patīseiba. Vairŭk kai godu opozicijā par tŭ beja piļneigs klusums, atskaitŭt dažas ryndas kulturas kroniku nŭdaļŭs. Beidzŭt tŭmar **dr. phil. A. Gāters**, kas pi Rītum-eiropas zynŭtnikim ir givis plašŭku vērini, ir uzrakstejis vīnu kritisku rokstu Ńurnalā **Cela zīmes** (1950. g. nr. 2).

Izlosŭt pavērŃ Ńŭ opozicijas kritiku, var rastis ispaids, ka dr. phil. Gāters byutu daudz kŭ borgi apstreidējis. Caurmāra laseitŭjs ir pīradis, ka, pat recenzejŭt avižu rokstus, tŭs ir parosts izslavēt un apbreinŭt, bet te uzreiz losoms vairŭk ībyldumu kai atzineibas! Bet tŭmār,

īpasazeistūt seikōk ar tū, kū Gāters apstreid un kū atzeist, atsaklōj īvēreibas cīneigs rezultats. Nu vysim tim daudzajim symtim argumentu, kū M. B. sovu uzskotu pīrōdeišonai ir litōjis sovā grōmotā, A. Gāters apstreid tikai dažus nadaudzūs, taitod tikai apm. pōrs procentus nu vysim M. B. materialim. Turpretim nu M. B. golvonajom tezem un pamatdūmom A. G. naapstreid ni vīnu! Pat vēl vairōk — jys taisni pasvītroj tū, ka pīsavīnoj M. B. uzskotim: „Man personīgi simpatizē grāmatas galvenā doma, proti, ka tagadējais latgaliešu dialekts nav vis sekundāri radies slavu valodu ietekmē, bet tas ir tiešs seno latgaļu valodas turpinājums“ (pasv. red.). Taipat jys pasvītroj arī tū, ka jys napikreit Bleses uzskotim, ka 13. gs Latgolā byutu runōts vydsdialekts. Taitod kas atlik kūpsavyilkumā nu A. G. kritikas? Pīļneiga M. B. uzskotu akceptēšona un Bleses teoriju nūraideišona. Saprūtams, A.G. patur sovus ībyldumus pret M. B. grōmotas polemiskū raksturu un dažu atseviškūs argumentu dereīguumu, bet grōmotas pozitīvais snāgums ar tū nav nūligts. Ka grōmota nu M. B. ir prasejuse lelu dorbu un īsadzielinōšonu materialūs, arī tū Gāters atzeist leidzeigi Latkovskam. A. G. soka: „Cienīga darba rezultāts ir grāmatas VII nodaļa ar latgaļu valodas materiāliem“ etc.

Debatēs par senejū latgaļu volūdu A.G. ir akceptējis arī jaunū terminologiju. Jys, pīm., kai pyrmais ir litōjis M. B. proponētū apzeimējumu „latgaļu rakstu valoda“, un atteiceibā uz senōtni litōt tikai vōrdu „latgali“ un ņavys „letgali“ kai tū vēl dažas vēstures grōmotas dora.

Vārojūt debates, kū par senejū latgaļu volūdu ir izraisejuse M. B. grōmota, ir pamats cerēt, ka zynōtniskō patīseiba reiz jems vērsrūku par leidzšinejom simpatiju un antipatiju kaisleibom, un storp pretejom nūmetnem nūleidzynōs ceļu uz lōbōku sasaprasšonu vairōkūs aktuālūs vaicōjumūs.

M. B. grōmota ir īvārōta arī storp tautiskajā volūdnicēibas zynōtnē. Uz sovu iniciativu par tū ir apsūlejis uzraksteit recenziju prof. E. Frenkels, kas Hamburgas universitatē ir saleidzinojamōs volūdnicēibas katedras pōrziņs un storp cytu labi pazeist arī baltu un slavu volūdās. Jō vōrds un autoritate ir pazeistama vysā plašajā pasaulē. Jō sūleitō recenzija byušūt grōmotā „Indoger-

manisches Jahrbuch" (Idg. Jahrbuch ir veļteita internacionalim filologiskim pētejumm un tūs apskotim). Tim, kas interesejās par volūdas vaicōjumm, byus interesanti dzērdēt augstōkōs autoritates dūmas.

VI. V. Dzeive, nr. 6, 1951.

DRUKAS AIZLĪGUMS LATGALIM

1865 — 1904

Traunšteinā 1949.

„Tys ir ļūti interesants un Baltijas tautu kulturas vēsturē arī ļūti svoreigs vaicōjums, kū pazeistamais latvīšu filologs un literaturvēsturnīks M. Bukšs apskota šymā grōmotā“, soka izdevējs šōs grōmotas satura atstōstejupnā vōcu volūdā.

SENČU PASAULE

Apceres par tautas poeziju. Traunšteinā 1950.

1950. godā pasarōda jō nōkušais dorbs **Senču pasaule**, apceres par tautas poeziju. Aiz šō škitami pīteicīgō vērsroksta te ir dūts sevišķas vērteibas dorbs. **Te ir pyrmū reizi dūta myusu seņču religiskō un moralō pōrliceiba, projecāta uz kristianisma fona.** Cytī katōļu autori šam vaicōjumam leidz šam nav pīsaskōruši. Tys arī na kotram ir pa spākam. Ir vajadzeigas plašas volūdas, rakstnīceibas un pasauļa uzskotu atteisteibas principu zynōšonas. Ir vajadzeigs dziļš īskots tautas poezijā un cytōs tōs tradicijōs un reizē arī atteiceigas metodes tūs zynōtniskai apstrōdōšonai un sacynōjumim. Ir vajadzeigas plašas zynōšonas kulturas, filozofijas un religijas vaicōjumūs, lai

spātu sprīst par tū, kas tautas gora montā atrūnams. M. Bukšs pirōdeja, ka jam tys vyss ir pa spēkam, un mes pōrsteigti vārojam, ka pat teologiskūs vaicōjumūs jam ir padziļas kulturas cylvāka zynōšonas un lela smolkjuteiba terminologijā. Šys dorbs ir nūlykts kai styurakmiņš turpmōkim meklējumim un publicējumim. Tys ir ari lelyska losomvīla kotram latvišam un jū seviški trymdā. Tys atklōj naapjaustus dziļumus myusu tautas gora montā un tō ideologijā un paceļ myusu latvyskuma apziņu leidz pynam pošcinam. Tys pīradynōs ari tūs, kas šū grōmotu izlaseis, pi uzmaneigōkas piejas pi dainom, pi tautas pōsokom, kas atsaver kai teirs un spūdrs lūdzenš uz tautas pagōtnj un atver pa reizei plašu skotu tam, kas prūt tymā vērtis, un M. B. ar šū grōmotu pamōca, kaidas bogōteibas tur var īraudzeit.

Rakstnīks N. Neikšanīts, Dzeive nr. 9, 1952.

Rokstu autors labi pōrvolda vīlu, zyna vēsturi un katōļu Bazneicas mōceibu laj lobs teologs. Jys ir pratis arast tautas daijōs, pōsokōs un nūstōstūs skaidrus katōļu laikmeta pādus un nasašaubejis tūs atklōt, kō cyti nav darejuši. Grōmota saraksteita zynōtniskā metodē ar lelu pagōtnes un patiseibas mīlesteibu. Autors sovūs sprīdumūs un slēdziņūs napōrsasteidz, bet pi uzmaneiga laseitōja tī rūdās poši. M. Bukša dorbs ir nateiša katōlicisma apologija.

Teologijas profesors A. Novickis, Latgola nr. 185, 1950.

Latvišu folklorā ir bejuse vīna nu vysvairōk pēteitom nūzarem latvišu literaturā. Taču aplyukojamais dorbs nav nikajds paralelisms tam, kas šymā nūzare publicāts. Autors ir gōjis patstōveigus ceļus, un „Senču pasaule“ ir latvišu folkloras skatejums katōļu acim. -- Meistareigi ir apskateits pōrsoku personažs. Vacōkūs brōļu un jaunōkō brōļa resp. muļkeiša īpašeibu un atteiceibu tālōjumā M. B. dūd tik īspaideigu un vyspuseigu iztārzōjumu, ka tur pavadīņš īt leidz pat myusu dīnom un taipat ir gluži dzeivs un aktuals, kai tys ir bejis tymā

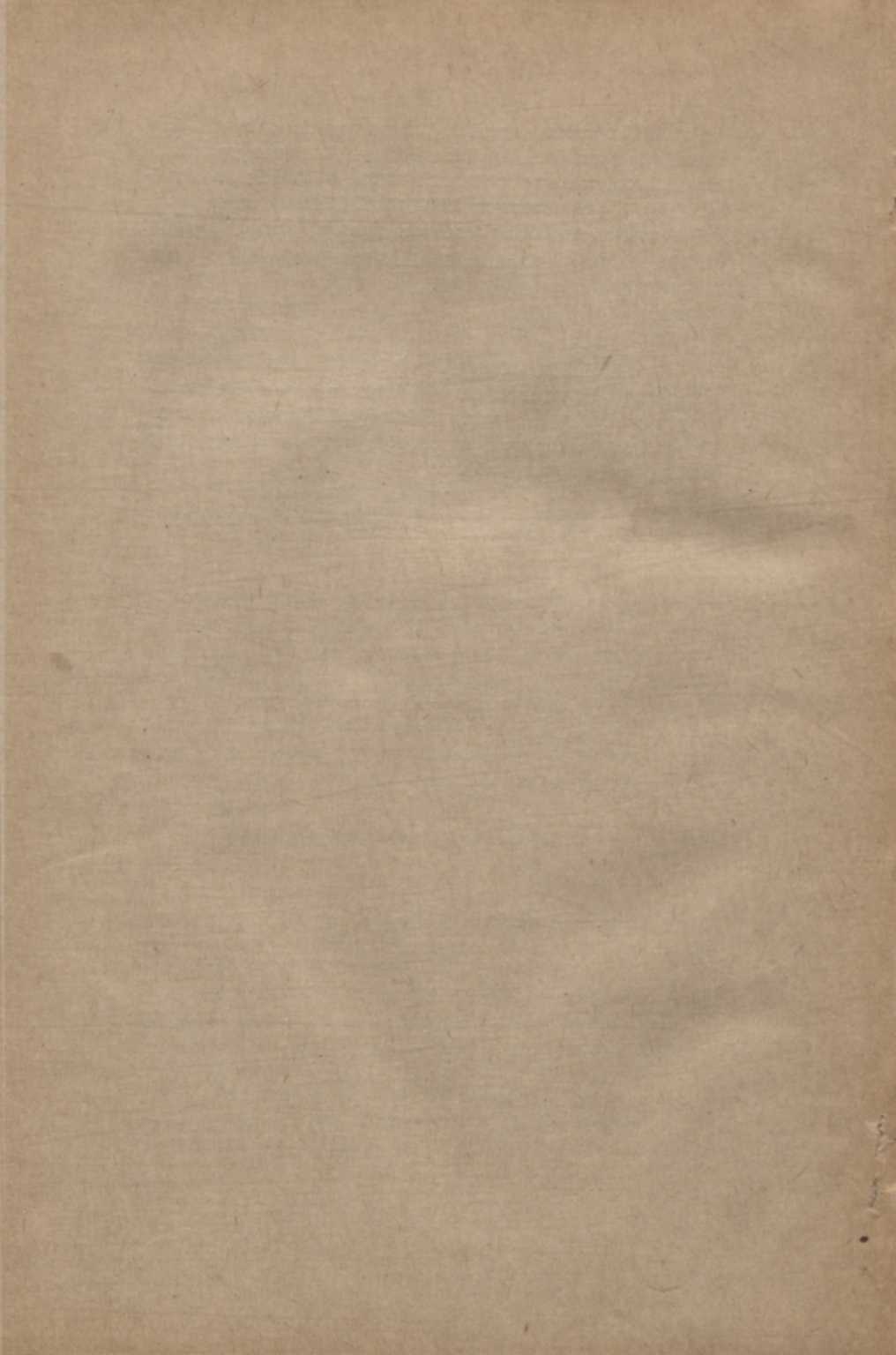
laikā, kod pōrsoka sacarāta. Un tys ir gluži dabeigi! Mainējušis ir tikai ōreji apstōkli, bet cylvāka doba pamatviļcīpūs ir palykuse tei poša. Ari šudīņ ir „gudri“ un „muļkeiši“ (t. i., pošlobuma maklātōji un idealisti), un taipat ir mōtes meitas un bōrineites, tikai, zynoms, zam cyta vōrda.

Prof. L. Latkovskis, Dzeive nr. 5, 1950.

... M. Bukša grōmotas par latgaļu vaicōjumim maņ ir piteikūši labi pazeistamas, un tōs ir lelas ivēreibas cīneigi dorbi. Ari eš (leidzeigi autoram) dūmoju, ka tagadejais latgaļu dialekts ir dabeigs senejōs latgaļu resp. latvišu volūdas turpynōjums.

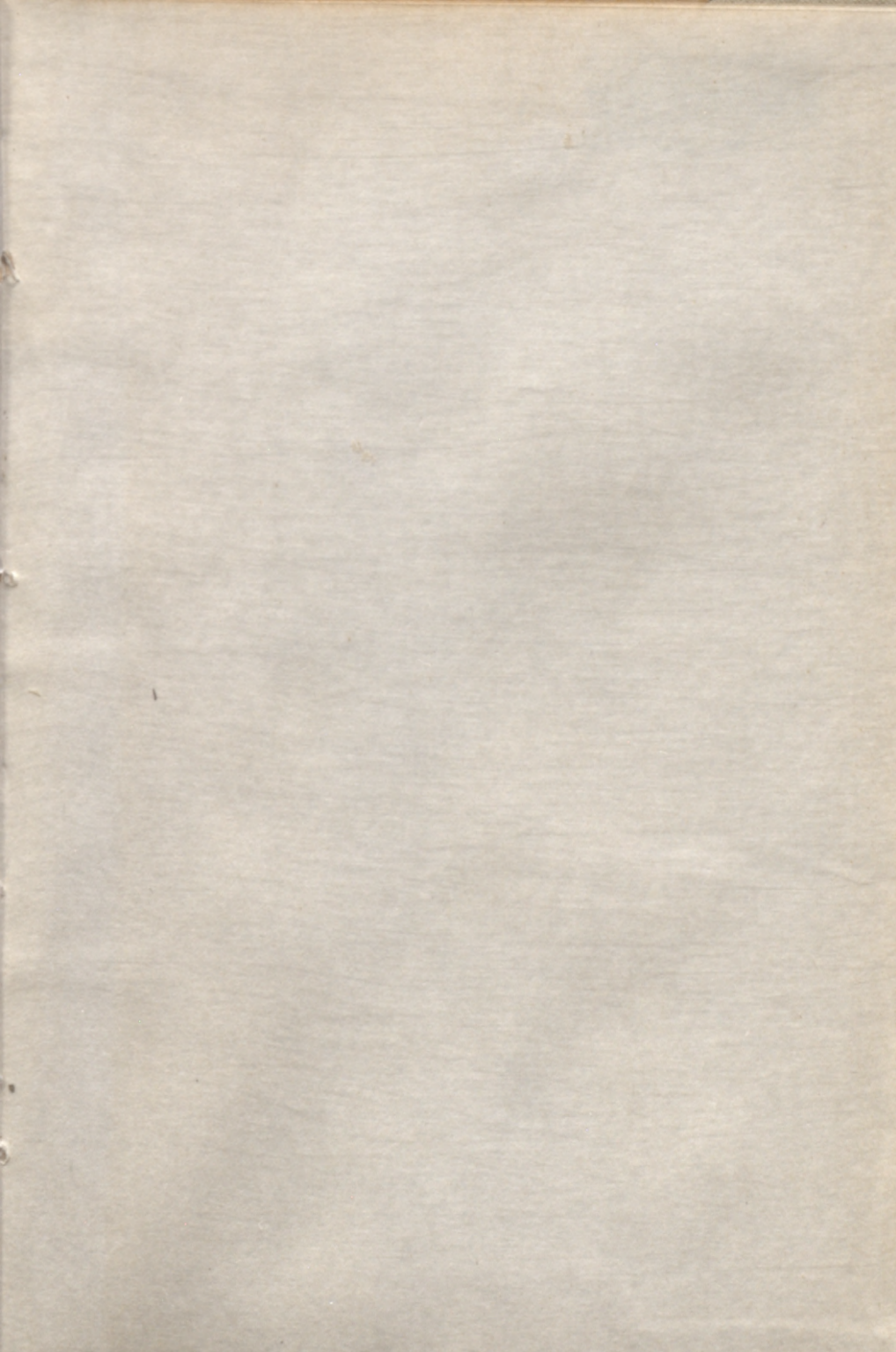
Valentins Kiparskis

Sal. vol. profesors pi universitates Helsinkūs.

SATURS

	Lp.
I 16 g. s. latviši teik sadaleiti katōjūs un protestantūs. Latvišu literatura sažoroj katōļu un protestantu tradicijōs	7
II Ticeibas skaidrōjumi	25
III Evangeliji	57
IV Goreigōs dzīsmes	71
V Vacōkūs rokstu pīminekļu autori	99
VI Pōrskots par katōļu tradicijom latvišu literaturā	115
Literatura	133
Kurze Zusammenfassung	137
Pīlykums. Dažas atsauksmes par M. Bukša grōmotom	139

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0302010742